

Jog

történeti szemle

2009
1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

„Aki ember vérént ontja,
annak vérént ember ontja.”

– Elmélkedés a testi
büntetésről, a magánharcról
és a pénzbüntetésről
a mózesi jogban

Adalékok
a Lex Baiuvariorum
datálásához
és lokalizálásához

A nemzetiségi-kisebbségi
kérdés, mint külpolitika
államhatáron belül

Szerbia és Jugoszlávia
jogtörténetjének története
a 19. századtól napjainkig

Korai kettős adóztatási
egyezmények

Vázlat az Arthasásztra
öröklési jogáról

Lackner Kristóf

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- FÖGLEIN Gizella: A nemzetiségi-kisebbségi kérdés, mint külpolitika államhatáron belül
(Adatszolgáltatás az ENSZ-nek és párthatározat a magyarországi nemzetiségekről – 1958)1
- JEROUSCHEK, Günter: „Aki ember vérént ontja, annak vérént ember ontja.”
(Elmélkedés a testi büntetésről, a magánharcról és a pénzbüntetésről a mózesi jogban)14
- NÓTÁRI Tamás: Adalékok a Lex Baiuvariorum datálásához és lokalizálásához19
- ŠARKIĆ, Srđan: Szerbia és Jugoszlávia jogtörténetének története – a 19. századtól napjainkig27
- P. SZABÓ Béla: Szépjegyzetek Lackner Kristóf padovai tanuló éveire33

MŰHELY

- FREY Dóra: Korai kettős adóztatási egyezmények (Az Osztrák–Magyar Monarchia, Németország és Svájc gyakorlata) .44
- KISS Bernadett: Vándorlók a 20. századi Angliában53
- RIGÓ Kinga: Vázlat az Arthasásztra öröklési jogáról56
- TÁNCZOS-SZABÓ Ágota: Pártatlan igazságszolgáltatás vagy politikai megtorlás?
(Adatok a népbírói jog és ítélezési gyakorlat történetéhez)63

KÖNYVEKRŐL

- Új könyv a debreceni jogi felsőoktatás 20. századi történetéből – BALOGH Judit68
- Jog határok nélkül – HORVÁTH Edit71

SZEMLE

- Könyvköszöntő a pécsi jogi karon – FERGE Dávid72
- Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék – Antal Tamás PhD-értekezésének nyilvános vitája – SZABÓ István73
- 700 éves a közjegyzőség Magyarországon. Jubileumi konferencia – FREY Dóra74
- Emlékezés a Magánjogi Törvénykönyv Törvényjavaslata betervezésének 80. évfordulóján – NACSA Mónika77
- A pataki országgyűlés 300. évfordulójára emlékezett a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma – TAMÁS Edit .79
- A Magyar Királyság Közrendvédelme 1867–1945
(Rendvédelem-történeti konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán) – KISS Bernadett80

HÍREK

- HÍREK82
- E számunk szerzői84

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Lackner Kristóf

(1571. november 19. Sopron – 1631. december 29. Sopron): humanista, jogtudós, várospolitikus, író, ötvösmester.
Soproni városi belső tanácsos (1599-től), Sopron polgármestere (1613-től), a Soproni Tudós Társaság alapítója (1604).

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauneder (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan ŠarkiĆ (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

A Kádár-korszak nemzetiségi döntéseinek jogi-politikai kontextusai

TANULMÁNYOK

Föglein Gizella

A nemzetiségi-kisebbségi kérdés, mint külpolitika államhatáron belül

Adatszolgáltatás az ENSZ-nek és párthatározat a magyarországi nemzetiségekről – 1958

A Kádár-korszak főbb rendező elvei, koordinátarendszerei és mozgásteret adottak voltak; mindazonáltal az 1956–1989 közötti időszak sok vonatkozásban nem tekinthető homogén, egységes időszakként. Így a nemzetiségi politikát illetően is egymástól jól elkülöníthető periódusok rajzolódtak ki.

A Kádár-korszak egésze nemzetiségi politikájának mintegy elvi háttérét az a felfogás képezte, mely szerint a nemzetiségi kérdés az érintett ország belügye, amint arról a második világháborút lezáró békeszerződés¹ rendelkezett – ellentétben az első világháborút lezáró békekkel.

A kisebbségi kérdés nemzetközi jogi szabályozásának elmulasztása azt eredményezte, hogy a nemzeti kisebbségeket „anyanemzetektől”, illetve az „anyanemzetet” a saját – esetleg több más állam területén élő – nemzeti kisebbségétől immár nemcsak a területi, de a nemzetközi jogi status quo is elválasztotta. Azaz: a kisebbségek számára a létezés intézményes feltételeit végső soron kizárólag az „uralkodó”, „befogadó” állam nemzetiségi politikája határozta meg – amennyiben az adott állam szuverenitásának birtokában volt –, s ezáltal a nemzeti kisebbségek védtelenek lettek az érdekeiket csorbító többségi törekvések tendenciáival szemben. A nemzeti kisebbségek politikai, gazdasági, kulturális és jogi helyzetének alakulása – tulajdonképpen tértől és időtől, illetve létszámtól és etnikai összetételtől függetlenül – a politikai demokrácia egyik mércéjévé és fokmérőjévé vált.²

Átfogó törvényi koncepció híján a magyarországi nemzeti kisebbségek egyéni-állampolgári, illetve kollektív-nemzetiségi jogait különböző „sarkalatos” törvények (alkotmány, államigazgatási, közigazgatási, eljárási, munkajogi törvények stb.) és más jogszabályok (például oktatási, közművelődési törvények, rendeletek és utasítások) szabályozták.

Sajátos „csomópontokat” képeznek a tízévenként (1960, 1970, 1980) tartott népszámlálások nemzetiségi mutatói. Fontos periodizációs lehetőséget nyújtanak az ugyancsak tízévente ismétlődő, csúcshatárú döntések a nemzetiségpolitikáról. Jelesül az állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottság (KB) Politikai Bizottságának 1958., 1968. és 1978. évi határozatai, valamint az MSZMP Központi Bizottságának 1988. évi állásfoglalása.

A nemzetiségi döntések politikai kontextusai és előzményei dominánsan különböztek. A dokumentumok azonban alapvetően azonos szerkezetűek, klasszikusan hármastagolásúak voltak. A főbb egységeket a *Preambulum*, a *Helyzetértékelés* és a *Cselekvési terv* képezték. Ám az aktuális sajátosságokat minden szerkezeti egység markáns tartalmi eltérésekkel és egyéni hangvétellel szabályozta, közülük a legfontosabbak például: a nemzetiségpolitika, a nemzetiségi oktatás és a nemzetiségi kulturális munka, valamint az egye-

nemzetiségek helyzete; illetve a nemzetiségek anyaországaival (anyanemzeteivel) való kapcsolat ügye, vagy éppen az ideológiai jellegű hívószavak kérdése.

A Kádár-korszakban a csúcshatárú döntések tehát a hiányzó törvényi szabályozást helyettesítették. A tulajdonképpeni politikai deklarációk nem tekinthetők a szó szoros értelmében jogi szabályozásnak, mindazonáltal az állampárt működéséből következően mégis meghatározó jelentőséggel bírtak.

Az ENSZ-jelentés és a nemzetiségi párthatározat előzménye

Az 1956-os forradalomban mind a hazai, mind a határon túli magyar kisebbségi kérdés perifériális-marginális szerepet játszott. A kisebbségek helyi szinten ugyanazokért a célokért álltak ki, amelyekért a többségi társadalom. Állampolgári elvárásokat fogalmaztak meg, és így csatlakoztak a forradalomhoz.³

A magyarországi nemzetiségi szövetségek nem vállaltak szerepet, nem vettek részt az 1956-os forradalomban. Kisebbségi közösségek, illetve nemzetiségi személyek azonban különböző magatartást tanúsítottak.⁴ A délszlávok egy részének körében az egységes jugoszláv nemzettudat fenntartásának az igénye fogalmazódott meg. Az aktív románok a magyarországi román nemzetiségi önazonosságot akarták megőrizni. A szlovákok egy csoportjában sajátos aktivitás, az „önasszimiláció”, azaz a nemzetiségi oktatás korlátozására irányuló törekvés nyilvánult meg. A hazai német nemzetiségű közösségekre és egyénekre egységesen a passzivitás, a tartózkodó magatartás, a várakozó álláspont volt jellemző. Nem vállaltak szerepet, mert látták, vagy „csupán” megérezték, hogy a forradalomnak nincsen külpolitikai háttere, s attól tartottak, hogy a forradalom kedvezőtlen kimenetele ismét bizonytalanná, a korábbiaknál is bizonytalanabbá tenné sorsukat.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a nemzetiségeknek az „ellenforradalom” idején tanúsított

magatartásával kapcsolatban nem tett semmiféle általánosan elmarasztaló megállapítást; valójában elégtétellel nyugtázta a kisebbségek magatartását. 1956 után tehát a kisebbségek felelőssége nem merült fel Magyarországon.

A forradalom után egyedül Wild Frigyessel, a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének főtitkárával, 1957 márciusában készítették a sajtó nyilvánossága előtt interjút. Ebben a főtitkár közölte, hogy „a szövetség tudomása szerint a német nemzeti kisebbség általában megőrizte józanságát az októberi események idején”.⁵

A nemzetiségi szövetségek 1957 márciusában aktívaértekezletet tartottak. A délszláv szövetség leszögezte: „elismeri a Párt vezető szerepét”, amely a szövetségben oly módon érvényesül, hogy „vezető posztjain a Párt tagjai állnak, akik tevékenységükkel a Pártnak felelnek”. A szlovák szövetség aktívaértekezletén is elismerték a párt vezető szerepét, s ott is felmerült a helyi szervezetek hiánya, de a többség ellenezte az eltérést a pártállami nemzetiségi politika direktíváitól.⁶

Wild Frigyes nyilatkozatán kívül 1957 márciusában Bielik György, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének főtitkára is hangsúlyozta, hogy a szlovákok távol tartották magukat a „felkeléstől”, Ogyenyovics Milán, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének főtitkára a délszláv pedagógusok 1957 novemberében rendezett konferenciáján név szerint is említett több délszláv személyt, akik fegyveresen harcoltak a forradalom ellen.⁷ A Kádár-korszakban elismert négy nemzetiség (délszlávok, németek, románok, szlovákok) szövetsége közül egyedül a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége nem nyilatkozott a forradalomban betöltött szerepről.

1957-ben Kállai Gyula, az MSZMP KB tagja, művelődésügyi miniszter előterjesztést készített a kormány számára a nemzetiségi problémák „rendezéséről”, amelyben hangsúlyozta: „A nemzetiségek az ellenforradalom idején általában hűek maradtak a néphatalomhoz, többségükben felismerték a nacionalizmusban rejlő veszélyt. Elvértve akadtak csak, akik egyéni sérelmeik orvoslására igyekeztek az eseményeket kihasználni.”⁸ Ez utóbbi mondat vonatkozhatott az egyes szlovák eredetű falvak szlovák lakosaira, akik a forradalmat arra használták ki, hogy beszüntessék vagy fakultatívvá tegyék a szlovák nyelv oktatását. Ezt elsősorban azért akarták, mert a magyar–csehszlovák lakosságcsere negatív tapasztalatai miatt nem kívánták, hogy szlováknak tartsák őket. Az „elvértve akadtak” vonatkozhatott a (dunántúli) – ki nem telepített – német lakosság egy részére is, akik a második világháború utáni vagyonelkobzások⁹ miatt kártalanítást követeltek.

Kállai Gyula előterjesztésének lényeges, ideológiai eleme a nacionalizmus volt, amely a korszakban kulcsfontosságúvá vált, és a párthatározatban is jelentős szerepet kapott.

Az ENSZ-adatszolgáltatás létrejötte

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) 1945. június 26-án, San Franciscóban elfogadott alapokmánya¹⁰ deklarálta a kisebbségek tagjainak egyéni, állampolgári jogait. Magyarország Miniszterelnöksége már 1945. augusztus 2-án terjedelmes elaborátumot készített *A San Francisco-i alapokmány és a nemzetiségi kérdés* címmel.¹¹ A minden vonatkozásban indokolt és időszerrű nemzetiségpolitikai elaborátum azonban elsősorban a szövetséges nagyhatalmak képviselőinek 1945. augusztus 2-i, potsdami határozata következtében meghiúsult, szövege pedig nem jutott el az ENSZ-hez.¹²

Az 1947. február 10-én, Párizsban aláírt és szeptember 15-én életbe lépett magyar békeszerződést az 1947:18. törvénycikk iktatta be a magyar jogrendbe. A békeszerződés tulajdonképpeni kisebbségi vonatkozású és Magyarországra kötelező rendelkezéseit a 2. cikk 1. és 2. pontja tartalmazta. A békeszerződés ezen cikkében vállalt kötelezettségeknek, amelyek az ENSZ 1945. évi, San Franciscó-i alapokmányát nem haladták meg, a magyar állam a békeszerződést megelőzően már eleget tett, konkrétan az 1946:1., az 1946:7. és az 1946:10. törvénycikk megalkotásával.

Az ENSZ alapokmányát az 1956. évi I. törvénycikk¹³ iktatta be a magyar jogrendbe 1956. február 16-án, miután 1955. december 14-én – a Varsói Szerződés létrejöttét és a Biztonsági Tanács szovjet vétója megszüntét követően – a szovjet zóna 16 államát, köztük Magyarországot „csomagterv” keretében felvették az ENSZ tagjai közé.

A forradalom leverése után a Kádár-rendszer külpolitikai tekintetben teljesen elszigetelt helyzetbe került. Súlyos gondot okozott, hogy az ENSZ-ben 1957 januárjától több mint fél évtizedig napirenden volt a Kádár-rendszert elítélő „magyarkérdés”.¹⁴ Az ENSZ 1957. január 8-án felállított öttagú vizsgálóbizottságának jelentését a közgyűlés 1957. szeptember 14-én, 60 szavazattal 10 ellenében és 10 tartózkodással elfogadta. A jelentés ellen csak a Szovjetunió és a keleti tömb államai szavaztak. Az ENSZ megfelelő bizottságai 1958–1961 között ismételtelen visszautasították Magyarország – egyébként jelen lévő képviselőinek – akkreditálását, jelezvén, hogy az új rendszert nem tekintik sem reprezentatívnak, sem törvényesnek.¹⁵

Ebben a Magyarország számára kényes és nehéz nemzetközi helyzetben látott napvilágot a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztálya (MMNO) által jegyzett, az ENSZ számára 1958. július 31-én elkészült, a „Magyarországi nemzetiségek helyzete” című elaborátum¹⁶ – a magyarországi nemzetiségpolitika helyességét bizonyítandó, az ENSZ-beli „magyarkérdés” indokoltságát nemzetiségi tekintetben kvázi mintegy cáfolandó-megkérdőjelezendő.

Az MMNO dokumentum háttéréként, a Külügyminisztérium (KÜM) Nemzetközi Szervezetek Főosztálya

vezetőjének, Kolozs Márta ENSZ követnek 1958. július 4-én, Ilku Pál művelődésügyi miniszterhelyetteshez címzett, „Szigorúan titkos!” minősítésű felkérő levele állt, a „Magyarországi nemzetiségek helyzete” tárgyában.¹⁷

A Külügyminisztérium felkérése az iktatókönyvben 1958. június 30-i dátummal, Konrád nevű Osztály-előadóval, az alábbi címmegjelöléssel (irat tárgya) szerepelt: „Adatszolgáltatás az ENSZ-nek a magyarországi nemzeti kisebbségekről”.

A KÜM június 30-i iktatókönyvében tehát még a 'nemzeti kisebbségek' kifejezés, az ENSZ követnek a művelődésügyi miniszterhelyetteshez írt, július 4-i felkérő levelében pedig már a 'nemzetiségek' kifejezés található, hasonlóképp az MMNO július 31-i, az ENSZ számára készült összefoglaló elaborátumában is (csakúgy, mint az MSZMP KB Politikai Bizottságának október 7-i nemzetiségi határozatában). A szóhasználat mögött meghúzódó gondolkodás- és szemléletmódról éles cezúrát kaphatunk: a „rég rendszerben” és az állami apparátus „rég” hivatalnok tagjainál még 'nemzeti kisebbségekről' volt szó, utóbb viszont már kerülték a 'kisebbség' szó használatát. Ami azt jelzi, hogy a párt koncepciójában elsődleges szerepet a 'nemzetiségek' és a befogadó állam közötti kapcsolat töltötte be (a nemzetiségeknek az anyaországaikkal való kapcsolat-tartása tehát marginalizálódott).

* * *

Az ENSZ követ felkérő levele megnevezte a jelentés létrejöttének külpolitikai (elvi) indokát és belpolitikai (gyakorlati) célját is. Ami a külpolitikai indokot illeti, benne pontosan megragadható a kétpólusú világrendszer ténye, illetve a „magyarkérdés” ügye:

„Az amerikaiak által irányított egyes nyugati sajtószervek a hazánk ellen irányuló támadásaik során a közelmúltban felvetették a magyarországi kisebbségek, elsősorban a németajkú kisebbség helyzetét. Fel kell készülnünk arra, hogy a magyarországi kisebbségek kérdését esetleg az ENSZ őszi közgyűlésén is felvetik. Szükségesnek tarjuk tehát, hogy a közgyűlésen résztvevő magyar delegációt dokumentációval lássuk el, hogy az e téren esetleg elhangzó rágalomokra megfelelő, tényekkel és adatokkal alátámasztott választ adhasson.”¹⁸

A levélből kiderül, hogy a Külügyminisztérium kérésére az MMNO a korábbi évek során több ízben bocsátott rendelkezésükre „igen jó adatokat és tanulmányokat” e kérdéstről, amelyeket minden esetben fel is használtak. Ezen anyagok azonban némileg már elavultak és így kiegészítésre szorulnak. A kidolgozandó ENSZ-dokumentum belpolitikai célját az „elavulás” is motiválhatta a „magyarkérdés” ténye mögött:

„Kérjük Miniszterhelyettes Elvtársat, szíveskedjék az ENSZ közgyűlésén résztvevő magyar delegáció által történő felhasználás céljára megfelelő dokumentációs anyagot készíttetni a magyarországi nemzetiségek helyzetéről. Véleményünk szerint ezen anyagban

tényekkel és adatokkal kellene bemutatni, hogy a nemzetiségek hazánk többi állampolgárával egyenlő jogokat élveznek, biztosítva van számukra az anyanyelvükön való oktatás, nemzeti kulturájuk ápolásának lehetősége – mint ahogyan azt Alkotmányunk is leszögezi. Részletesen lehetne szólni a nemzetiségi iskolákról, sajtójukról, egyesületeikről.”

A külügyminisztériumi levél az MMNO által kidolgozandó nemzetiségi adatszolgáltatás időpontjaként 1958. augusztus 1-jét jelölte meg.¹⁹

A „Magyarországi nemzetiségek helyzete” című ENSZ-jelentés (1958. július 31.)

Az MMNO az ENSZ számára 1958. július 31-én elkészítette a „Magyarországi nemzetiségek helyzete”²⁰ című összefoglaló elaborátumot. A 17 gépelt oldal terjedelmű dokumentumot Ledényi Ernő főelőadó, osztályvezető-helyettes szignálta és látta el kézjegyével (Kovács Péter osztályvezető helyett, annak távollétében).

Az MMNO által elkészített és a Külügyminisztériumba eljuttatott elaborátumhoz a KÜM Konrád nevű Osztály-előadója egyetlen, tömör megjegyzést fűzött: „gondos átfogalmazást igényel az anyag”.²¹ (A hivatkozásoknál az átfogalmazásokat figyelembe vettük – F. G.)

Az ENSZ-jelentés két szerkezeti részből állt. Felépítésében, tartalmában és szerkezetében nyomon követhető, hogy nemzetközi fórumnak szánt, ismeretterjesztő-tájékoztató, sőt propagandisztikus elemeket is tartalmazó tanulmányról van szó. Az I. rész az összefoglaló, elvi jellegű *Preambulum* (1–3. o.); a II. rész a konkrét, gyakorlati vonatkozású *Helyzetértékelés* (4–17. o.). (A klasszikus harmadik szerkezeti egység, a *Cselekvési terv* „természetesen” teljességgel hiányzik az elaborátumból, mivel azt a hibák és a hiányosságok megnevezése és azok ön/kritikus korrekciója, illetve annak a szándéka motiválná. Ez az egyetemes szintű fórumra szánt nemzetiségi országimázs-tervezetben kvázi „kakukktójás” lenne.)

A *Preambulum* 1848/49-től kezdve áttekintette a hazai nemzetiségi kérdést. Sajátossága, hogy a nemzetiségek vonatkozásában egyfelől „túldimenzionált”, másfelől ugyanakkor „foghíjas”. A cezúra a második világháború volt. Az azt megelőző korszakot összefoglalóan, „differenciáltan” értékelte (például a Tanácsköztársaságot pozitívnak, a Horthy-korszakot negatívnak). A háborút követő időszakot viszont meglehetősen homogénnek látta-láttatta, s szinte kizárólag, példaszerűen csak pozitívnak minősítve. Ám mélyen hallgatott a németek erőszakos elhurcolásáról („Verschleppung”) és intézményes kitelepítéséről; a szlovákok önkéntes áttelepüléséről a magyar–csehszlovák lakosságcsere keretében; valamint ugyancsak hallgatott a magyar–jugoszláv népcsererejézmény-tervezetről, illetve a magyar–román lakosságcsere-tervekről a békeelőkészítésben; nem tett említést továbbá

a déli és a nyugati határsávbéli, nem magyar nemzetiségű magyar állampolgárok (szerbek, horvátok, szlovének, németek) kényszerlakhely-kijelöléséről, a hortobágyi deportálásokról.

A többszörös elhallgatás talán még érthető is lehetett, hiszen a nemzetiségeket érintő fentebbi események mintegy leképezték, tükrözték a háború utáni nemzetközi hatalmi erőviszonyokat (győztes-vesztes státus, hidegháborús helyzet). Ezen belül pedig pontosan kifejezték Magyarország és a hazai nemzetiségek, Magyarország és a nemzetiségek anyaországainak, valamint a hazai nemzetiségek és azok anyanemzeteinek helyzetét, továbbá az érintett államok („befogadó” állam, illetve anyaállam) kapcsolatainak drámaian megterhelt állapotát-változásait. Tény, hogy ezen események és folyamatok hosszú időre meghatározták-befolyásolták a magyarországi nemzetiségek helyzetét; egyúttal nagymértékben nehezítették-sújtották a magyarországi fórumok és intézmények, a kisebb-nagyobb civil közösségek nemzetiségi-kisebbségi törekvéseit is.

A *Preambulum* viszonylag részletesen ismertette a nemzetiségek számát, települési elhelyezkedését és társadalmi megoszlását. Megállapította, hogy „Nemzetiségeink népességi súlya a magyar lakossághoz mérten csekély.” A KSH 1955. évi jelentéséből való adatok szerint a Magyarországon élő nemzetiségek száma megközelíti az 500 000-et, ami az ország lakosságának kb. 5%-át teszi ki. A nemzetiségek: a németek (200 000), a szlovákok (60 000), a délszlávok (45 000), a románok (15 000), ezenkívül az ország területén él kb. 50 000 cigány és 30 000 egyéb nemzetiségű lakosság.²²

A nemzetiségek az ország területén szétszórtan élnek, és nagyobb területi zárt egységet nem alkotnak. Németek az ország déli és nyugati részein (Baranya, Bács-Kiskun, Veszprém, Pest, Komárom, Győr-Sopron és Tolna megyében), szlovákok az északi és délkeleti részeken (főleg Nógrád, Borsod és Békés megyében), délszlávok Magyarország déli határaival párhuzamosan, románok pedig az ország keleti felében fekvő megyékben (Hajdú-Bihar, Békés megye) találhatóak. A hazai nemzetiségek többségükben falvakban laknak és mezőgazdasági termelőmunkával foglalkoznak. A városokban és a bányavidékeken élő nemzetiségek között sok az ipari munkás, illetve bányász, különösen a német nemzetiségek között.

Az elaborátum hangsúlyozta, hogy a magyarországi nemzetiségpolitikát nem az a tény határozza meg, hogy a nemzetiségek súlya a magyar lakossághoz mérten csekély. Itt már bel- és külpolitikai kiterjesztés figyelhető meg (a szocialista társadalmi-politikai rendszer felsőbbrendűségére hivatkozva – F. G.):

„A szocialista államok nemzetiségi politikáját azonban nem az ország területén élő nemzetiségek szám-aránya határozza meg, hanem az a körülmény, hogy a szocialista társadalom építésének, a szocialista állam szervezésének egyik alapelve a nemzetiségi jogok biztosítása”.²³

A *Helyzetértékelés* a nemzetiségek politikai, gazdasági és kulturális jogainak gyakorlati megvalósítását viszonylag részletesen és tudatosan súlypontozva taglalta.

a) Politikai egyenjogúság

A nemzetiségek politikai egyenjogúságát alátámasztandó-igazolandó, az ENSZ-jelentés idézett a sarkalatos törvényekből, így a nemzetiségi hovatartozás büntetőjogi védelméről szóló törvényből, amely szerint „büntetni kell azt a személyt, aki az országban élő nemzetiségekre lealacsonyító kifejezést használ” (1948. évi XLVIII. tc.), idézett az Alkotmányból („A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek. A polgárok bármely hátrányos megkülönböztetését, nemek, felekezetek, vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.” – 1949. évi XX. tv., 49. §), hivatkozott az MDP KV 1956. május 21-ei nemzetiségi határozatára, kiemelve, hogy ez utóbbi „ujjólág aláhúzta, illetve biztosította a nemzetiségi jogok gyakorlati megvalósításának továbbfejlesztését”.²⁴

b) Gazdasági egyenjogúság

A gazdasági egyenjogúságnál az ENSZ-jelentés a földosztásra és a kollektivizálásra, vagyis az egyéni és a közös gazdálkodásra hivatkozott. Eszerint: „Az 1945. évi földosztásnál a nemzetiségi szegényparaszatok éppen úgy kaptak földet, mint a magyar igényjogosultak. (Tény, hogy a földosztás idején a hazai nemzetiségek nem kerültek hátrányos helyzetbe, kivéve a németajkúakat,²⁵ amiről a jelentés viszont már nem szólt. – F. G.) Azóta közülük (ti. a délszlávok, románok, szlovákok közül – F. G.) sokan a termelőszövetkezeti gazdálkodást választották (hogy ez mennyire volt önkéntes vagy kényszerből történő ’választás’, természetesen arra sem történt utalás – F. G.). Ma már nagyon sok nemzetiségi község büszkélkedik jól menő, jól működő termelőszövetkezettel. Nemzetiségi dolgozóink éppen úgy részesülnek jutalomban jó munkájukért, mint a magyar anyanyelvű dolgozók.”²⁶ Az ENSZ-jelentés propagandisztikus módon, a tényeket egyoldalúan csoportosítva és ezáltal torzítva, kiemelte, hogy mindkét – ellentétes előjelű – gazdaságpolitikai folyamatban a nemzetiségek egyenjogúságot élveztek.

c) Kulturális egyenjogúság

Az ENSZ-adatszolgáltatás terjedelmének legnagyobb részét a nemzetiségi kulturális egyenjogúság témájának gazdag taglalása töltötte ki.

Nemzetiségi iskolahálózat, iskolák fajtája és száma, tanulók és pedagógusok száma:

Az 1951. évi 15. törvényerejű rendelet szerint azokban a községekben (városokban), ahol „legalább 15 egy nemzetiséghez tartozó tanköteles szülője kívánja, biztosítani kell, hogy ezek a tankötelesek kívánságukhoz képest anyanyelvükön részesüljenek oktatásban, vagy anyanyelvüket az általános iskolában kötelező tantárgyként tanítsák...” (13.§ /2./)

Az ENSZ-jelentés részletes adatokat közölt az 1957–1958-as tanévben a nemzetiségi oktatási intéz-

mények számáról, fokáról és típusáról, a nemzetiségi tanulók számáról nemzetiségenként és összesítve, valamint a pedagógusok számáról.

Óvodák:

A 49 nemzetiségi óvoda közül: szlovák 19, délszláv 15, német 8, román 7. A nemzetiségi tanulók összlétszáma: 1515, az óvónők száma: 48.

Alsó fokú oktatás:²⁷

A nemzetiségi tannyelvű általános iskolák (ahol nemzetiségi anyanyelven tanítanak minden tantárgyat) száma 35, közülük: délszláv 15, román 10, szlovák 6, német 4. A nemzetiségi tanulók összlétszáma: 2377, a tanerők száma: 160 fő. A nemzetiségi nyelvoktató általános iskolák (ahol a nemzetiségi anyanyelv tanítása osztályonként heti 3 óra) száma 280, közülük: német 123, szlovák 102, délszláv 45, román 10. A nemzetiségi tanulók összlétszáma: 23 768, a pedagógusok száma: 407 fő.

A nemzetiségi tannyelvű általános iskolai diákotthonok száma: 7 (4 szlovák [Békéscsaba, Budapest, Sátorajújhely, Szarvas]; 2 délszláv [Budapest, Pécs]; 1 román [Gyula]). A diákotthonokban 669 tanuló van elhelyezve. Nemzetiségi nyelvoktató általános iskolákban tanulók részére az országban nincsenek diákotthonok szervezve. A nemzetiségi általános iskolai diákotthonokban olyan tanulók nyernek elhelyezést, akiknek a lakóhelyén a nemzetiségi lakosság alacsony létszáma miatt nem biztosítható az anyanyelvi oktatás.

A pozitív befejezés – a nehézségek mellett is – hangsúlyos helyet kapott az ENSZ-jelentésben: a tanulók elhelyezése 1954-ig ingyenes volt. 1954-től a havi átlagos térítési díj tanulónként 40 Ft. Az államnak egy tanulóra havi 500 Ft kiadása van, ez egy tanévre (10 hónapra) számítva 5000 Ft. Ebből az összegből a nemzetiségi szülő, térítési díj címén, 40 Ft-os átlagot számítva, egy tanévben 400 Ft-ot térít vissza.²⁸

Középfokú oktatás:

A középfokú nemzetiségi oktatásban (általános gimnázium, tanító- és óvónőképző) vesznek részt. Közülük 5 általános gimnázium (szlovák 2 [Budapest, Békéscsaba]; délszláv 1 [Budapest]; német 1 [Baja]; román 1 [Gyula]) létezik. Emellett 3 tanítóképző (délszláv 1 [Budapest]; német 1 [Budapest]; szlovák 1 [Budapest]), továbbá 1 óvónőképző (Budapest) működik. A középiskolák mellett nemzetiségi diákotthon nyílt meg. A tanulók havi térítési átlaga 100 Ft. A jelentés megjegyzi, hogy a magyar középiskoláknál a térítési díj átlaga havi 200 Ft. A középiskolai diákotthonokban 367 tanuló van elhelyezve.

Felsőfokú oktatás:

A felsőfokú nemzetiségi oktatásban (főiskola, egyetem) vesznek részt. A főiskolai tanszékek száma: 4 (ebből délszláv 1 [Pécs]; német 1 [Pécs]; román 1 [Szeged]; szlovák 1 [Szeged]). A nemzetiségi főiskolai hallgatók létszáma: 72 fő. Az egyetemi nemzetiségi oktatásban 3 Intézet vesz részt. Közülük: Német Intézet 1 [Budapest]; Román Intézet 1 [Budapest]; Szláv Intézet 1 [Budapest]. A nemzetiségi egyetemi hallgatók száma: 26 fő.

Az ENSZ-jelentés szövegén szinte „áttörtek” a kulturális egyenjogúság egyenetlenségei, bár igyekezett objektív képet adni a nemzetiségi oktatásról.

„Az 1957–1958-as tanévben a nemzetiségi *dolgozók* gyermekei, 27 968 tanuló, 380 intézményben, 670 pedagógus vezetése mellett tanultak anyanyelvükön.”²⁹ A jelentés a nemzetiségi oktatásban résztvevő diákok számáról ténylegesen „naprakész” adatokat közölt, ám a szülőket illetően azonban már szűkítés, pontosabban megkülönböztetés figyelhető meg.

Az ENSZ-anyag nem általában a hazai nemzetiségi szülőkről, hanem csak a nemzetiségi *dolgozókról*, illetve azok gyermekeiről szólt. Ez a megkülönböztetés összefüggött azzal, hogy a német nemzetiségi oktatás – a többi nemzetiségi oktatáshoz képest – jelentős fázistolódással kezdődhetett meg az 1951/52-es tanévben. A német szövetség is utolsóként alakult meg 1955-ben, Magyarországi Német *Dolgozók Kulturális Szövetsége* néven. 1956-ban, névváltoztatással Magyarországi Német *Dolgozók Demokratikus Szövetsége* lett.³⁰

* * *

„A német nemzetiségi iskolák erőteljes szervezése 1951-ben indult meg. [...] A következő tanévben 3 új német gimnázium nyílik, 1-1 I. osztállyal /Budapest, Pécs, Kőszeg/. A szlovák nemzetiségi tanulók részére mezőgazdasági technikum I. osztálya nyílik, ahol az anyanyelvüket és mezőgazdasági szaknyelvet tanulhatnak. A délszláv nyelvoktatás 3, a szlovák nyelvoktatás pedig 2 újabb községben indul meg.”³¹

A jelentésben inkább csak „némán”, hallgatólagosan „jöttek át” a hibák-hiányosságok (negatív diszkrimináció) a német nemzetiségi oktatást illetően. Ugyanakkor viszont hangsúlyos szerepet, megkülönböztetett figyelmet kapott (pozitív diszkrimináció) a román vagy a délszláv nemzetiségi oktatás.

Figyelemre méltó, hogy „míg 1500 magyar lakosra jut 1 általános iskola, addig 15 000 fő román lakosság, 20 általános iskolában tanulhatja anyanyelvét”.³² A Jugoszláviával megromlott kapcsolatok normalizálódását előmozdítandó: „Az állam, hogy a nemzetiségi lakosság igényét kielégítse, egészen kislétszámú nemzetiségi iskolákat is fenntart. Az ország területén jelenleg 6 olyan délszláv általános iskola működik (6–12 tanulóval) I–VIII. osztályig, amelyekben a tanulók létszáma nem éri el a 15. tvr. által előírt 15-ös tanulólétszámot.”³³

A nemzetiségi oktatási intézményrendszert illetően az összkép végül természetesen pozitív-propagandisztikus jellegű volt-lehetett. „A nemzetiségek kulturális jogainak biztosítását mutatja, hogy jelenleg Magyarországon szervezett és rendszeres nemzetiségi oktatás folyik, jól kiépített iskolahálózat keretében.”

Nemzetiségi pedagógusképzés és továbbképzés:

A magyar oktatásügy történetében a háborút követően (a jelentésben: „a felszabadulás után”) történt először gondoskodás a nemzetiségi óvónők, tanítók és tanárok képzéséről. „Ma már kielégítő ütemben ad

nemzetiségi tanítókat a szlovák, délszláv, román tanítóképző, általános iskolai tanárokat pedig a pedagógiai főiskolák nemzetiségi tanszékei biztosítják. A német pedagógusok képzése szaktanítói és szaktanári tanfolyamok keretében történt. Jelenleg a német tanítóképzőben és a főiskolai német tanszéken folyik a német pedagógusok képzése.³⁴

A nemzetiségi pedagógusok nyelvi és irodalmi továbbképzése a Művelődésügyi Minisztérium által rendezett központi tanfolyamokon Budapesten és a megyékben rendezett továbbképzési napokon történt. A továbbképzést szolgálták „a baráti Csehszlovákiával, Romániával, illetve a Német Demokratikus Köztársasággal kötött kulturegyezmények értelmében szervezett nyári tanfolyamok”.³⁵ A nemzetiségi pedagógus-továbbképzésből hiányzott Jugoszlávia. A Kominform 1948. júniusi „határozata” után ellenséggé vált délszláv állammal mindennemű kétoldalú egyezmény (gazdasági, politikai, kulturális) megszakadt, formálisan csak a diplomáciai kapcsolatok maradtak meg. Az „oldás” a Belgrádban 1956. szeptember 20-án aláírt gazdasági együttműködési egyezmény nyomán, azzal a feltétellel vehette kezdetét, hogy tisztázódtak a Jugoszláviával szemben fennálló magyar jóvátételi kötelezettségek.³⁶ A jugoszláv jóvátétel teljesítése 1958 közepén még nem teljesen fejeződött be. Nemzetközi, diplomáciai okoknál fogva Jugoszláviára nem történt utalás az adatszolgáltatásban; míg a belügynek minősült hazai délszláv nemzetiségi oktatás és nemzetiségi pedagógusképzés viszont hangsúlyos szerepet kapott az adatszolgáltatásban.

Nemzetiségi oktató-nevelőmunka:

Az ENSZ-jelentés szerint a nemzetiségi általános- és középiskolákban a tanulmányi eredmény azonos a magyar iskolák eredményével (3–3.5 között mozog). „A diákokthonokkal ellátott általános iskolákban érhető módon sokkal jobb a tanulmányi eredmény.” Ezt biztosította az is, hogy a nemzetiségi iskolák tárgyi és dologi feltételei ugyanúgy biztosítva vannak, mint a magyar iskolákban. A tanulmányi színvonal emeléséhez hozzájárul az is, hogy „egyes nemzetiségi középiskolákban kiváló szaktudású külföldi tanárok működnek (román, német, szlovák)”.³⁷ (Ám a nemzetiségi középiskolai külföldi tanárok között, külpolitikai, diplomáciai okoknál fogva délszláv, pontosabban jugoszláv tanárok nem voltak említve. – F. G.)

A nemzetiségi iskolákban „minden tantárgy tantervi anyaga megegyezik a megfelelő magyar iskolák tantervével”. A nemzetiségi anyanyelvű iskolákban használt tankönyvek nagy része a magyar tankönyvek fordítása, „kivételt képeznek a nemzetiségi nyelv és irodalom tankönyvei, melyek önálló munkák, ugyancsak önálló munkák a nemzetiségi anyanyelvet tantárgyként tanító iskolák nyelvkönyvei is.”

1958-ig a négy nemzetiség számára összesen 281-féle tankönyvet, illetve tankönyvpótló jegyzetet adott ki a Művelődésügyi Minisztérium. 1958 szeptemberében tervezték megjelentetni az új, színes nemzetiségi ABC-s könyvet, amelynek előállítási ára 500 Ft.

A nemzetiségi tankönyvek köréből sem hiányozhatott a pozitív kicsengés: „...a tanulók a könyvet 8 forintért vásárolhatják meg. Ez az egy példa is mutatja, hogy államunk a legnagyobb anyagi áldozatokat is vállalja nemzetiségeink kulturális jogainak biztosítása érdekében.”³⁸

A nemzetiségi iskolákban működő pedagógusok munkáját a párt és kormány ugyanúgy megbecsüli, mint a magyar pedagógusokét. A nemzetiségi iskolák nevelői közül többet a Közoktatás Kiváló Dolgozója címmel és „Kiváló tanító”, „Kiváló tanár” címmel tüntettek ki. Az ENSZ-jelentés konkrétan egyetlen nemzetiségi, pontosabban szlovák tanyai tanítóra hivatkozott, aki a „Munka Vörös Zászló Rendje” magas kitüntetést nyerte el.³⁹

Nemzetiségi oktatás irányítása:

A nemzetiségi oktatás irányításával, annak elvi és tartalmi kérdéseivel, államigazgatási vonalon a Művelődésügyi Minisztérium foglalkozik. Az MM keretén belül a nemzetiségi oktatás irányítására 9 fős, önálló Nemzetiségi Osztályt létesítettek. Az egyes nemzetiségi területek oktatási ügyeit szakelődök (délszláv, német, román, szlovák) intézik. A nemzetiségi tankönyvek megtervezésével egy módszertani és tankönyvelődő foglalkozik. A nemzetiségi tankönyvek lektorálását a Tankönyvkiadó Vállalat keretében 4 fős csoport végzi.

A megyei művelődésügyi osztályok hathatósan irányítják a területükön működő nemzetiségi iskolákat. Minden megyei művelődésügyi osztályon egy előadó (tanulmányi felügyelő) van megbízva a nemzetiségi oktatás irányításával, ellenőrzésével. A nemzetiségi oktató-nevelőmunkát az iskoláknál megyei nemzetiségi szakfelügyelők irányítják és ellenőrzik. 1958-ban 5 délszláv, 8 német, 1 román és 6 szlovák szakfelügyelő végzett felügyeleti munkát. „Az egyes nemzetiségi iskolák élén jól képzett igazgatók állnak.”

A nemzetiségi iskolai rendszer tehát szervesen kiépített egészet képez, és semmiben sem különbözik a magyar iskolarendszertől – állapította meg a jelentés.

A nemzetiségek iskolán kívüli művelése:

Az ENSZ számára készült dokumentum hangsúlyozta, hogy a magyar állam „nagy gondot fordít a nemzetiségek iskolán kívüli művelésére”. Ezért részben közvetlenül a háború (a jelentésben: „felszabadulás”) után, részben az azt követő években létrehozta a nemzetiségek képviselői intézményeit, a nemzetiségi-kisebbségi szervezeteket, az ún. nemzetiségi szövetségeket.⁴⁰

A második világháború utáni jogi szabályozás azonban nem biztosított megfelelő feltételeket és keretet az önszerveződő nemzetiségi közösségek számára, és önálló politikai-államszervezeti szervekkel sem látta el a kisebbségeket. Ezért váltak jelentőssé a társadalmi szervezetekként bejegyzett, 1945–1955 között életre hívott, az egyesülési jog sajátos értelmezése és gyakorlata alapján működő nemzetiségi szövetségek, amelyek a kollektív jogok gyakorlásának lehetőségét nyújtották a nemzeti kisebbségek számára.⁴¹

Az eleve „felülről” életre hívott szövetségek ambivalens helyzetbe kerültek; a gyakorlatban a kormány (állampárt) politikáját közvetítették a nemzeti kisebbségeknek.

ségek felé, s nem azok érdekvédelmét látták el. A nemzetiségi szövetségek inkább csak a kulturális munka területén értek el eredményeket. A nemzetiségi önazonosság megőrzésének szinte kizárólagos eszközei – a nemzetiségi sajtó mellett – a hagyományörző csoportok voltak.

* * *

Az elaborátum a nemzetiségi szövetségek feladatát kizárólagosan kulturális téren ismerte el és látta, s a következőkben összegezte azt: „a nemzetiségi lakosság kulturális életének megszervezése, irányítása, a nemzetiségi művészet feltárása, terjesztése, a nemzetiségi kulturmunka segítése, nyelvtanfolyamok rendezése, könyvtárak ellátása, a nemzetiségek haladó hagyományainak feltárása és ápolása, nemzetiségi újságok kiadása”.⁴²

A jelentés beszámolt arról is, hogy a szövetségek állami költségvetéssel működnek, a kormány a nemzetiségi szövetségek támogatására kb. évi 6-7 millió forintot fordít. Valamennyi nemzetiségi szövetség mellett megalakult a nemzetiségi pedagógus tanács. Ezek feladata, hogy munkájukkal, javaslataikkal segítsék és előbbre vigyék a nemzetiségi oktatás, valamint az iskolán kívüli művelés ügyét.

Az egyes nemzetiségi szövetségek élén főtítkárr áll, aki „személyesen irányítja a szövetségek politikai és kulturális munkáját”. (A szövetségek politikai munkájára egyedül itt történt utalás. – F. G.) A főtítkárok tagjai a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának.⁴³

A szövetségek a nemzetiségi kultúra terjesztése érdekében kultúrscsoportokat, művészegyütteseket szerveznek. Az ország területén mintegy 175 nemzetiségi (45 szlovák, 40 délszláv, 70 német, 20 román) kultúrscsoport működik. A nemzetiségi községek 3/4 részében van kultúrotthon. A nemzetiségi kultúra terjesztését és ápolását szolgálja az MM nemzetiségi kultúrautóbusza, amely „egész éven keresztül, hétről-hétre, más- és más nemzetiségi kultúrscsoporttal járja a községeket”.

A nemzetiségi lakosság közkedvelt olvasmányait képezik a nemzetiségi sajtó és a nemzetiségi naptár. Valamennyi nemzetiségnek hetilapja van (délszláv: *Narodne Novine*, 2200 példány; szlovák: *Ludove Noviny*, 1300 példány, német: *Neue Zeitung*, 4000 példány; román: *Foaia Noastră*, 700 példány), amelyekben ifjúsági rovat is szerepel. A szövetségek kiadásában műsorfüzetek és daloskönyvek is megjelennek.

Az anyanyelvi kultúra terjesztését szolgálják a Magyar Rádió pécsi (német, délszláv) és a szolnoki (szlovák) adóinak anyanyelvi adásai. A megyei, járási és községi nemzetiségi könyvtárak kötetállománya összesen kb. 38 000 kötetet (ebből német: 15 000, délszláv: 10 000, szlovák: 10 000, román: 3000) tesz ki. Nagy jelentőségűek a nemzetiségi szövetségek által rendezett ismeretterjesztő előadások. A szövetségek az analfabetizmus felszámolása érdekében a felnőtt nemzetiségi lakosság részére írás- és olvasási tanfolyamot

rendeztek. „Ma már nyugodtan elmondhatjuk, hogy az országban élő nemzetiségeink között teljesen felszámoltuk az analfabetizmust.”⁴⁴ A nemzetiségi és a magyar lakosság közötti kapcsolatok kiépítését és elmélyítését szolgálták a megyénként megrendezett Nemzetiségi Napok, amelyek „jó szolgálatot tettek a magyar-ság soraiban itt-ott fellelhető nacionalizmusnak a felszámolására”.⁴⁵

Az ENSZ-jelentés mind a négy hazai nemzetiség kultúregyüttesét megkülönböztetés nélkül, azonos módon, pozitívan értékelte. A nemzetiségi kultúregyesületek közül országos hírnévnek örvend a Balassi szlovák (Békéscsaba), a méhkeréki román, a mohácsi délszláv és a csolnoki német kultúregyüttes.

Az ENSZ-adatszolgáltatás a hazai nemzetiségek iskolán kívüli művelésénél, pontosabban az anyaországgal való kapcsolattartásnál viszont már szembevetendő különbséget tett a kisebbségek között, külön megemlítve és kiemelve a szlovákokat és a románokat.

1958 folyamán Békés megyében, Gyulán megrendezésre került az Országos Nemzetiségi Táncfesztivál. Ezen a fesztiválon a legkiválóbb nemzetiségi táncgyüttesek léptek fel, de szerepeltek „a szomszédos népi demokráciák, Csehszlovákia, Románia legjobb kultúregyesületei is”. Az egyes szövetségek meghívására „gyakran jönnek hazánkba külföldi színjátszó táncscsoportok (szlovák, román) és a mi együtteseink is tesznek látogatást a szomszédos államokban.”⁴⁶

A nemzetiségi politika sikereként könyvelhető el, hogy „a Hazafias Népfrent Országos Tanácsába a megyei, járási és községi népfrentbizottságokban a nemzetiségiek által lakott területeken mindenütt megtaláljuk e bizottságokban a nemzetiségek képviselőit is”.

* * *

Summázként abszolút pozitív képet nyújt a nemzetiségek kulturális egyenjogúságáról:

„Mind a négy nemzetiség (délszláv, német, román, szlovák) részére vannak önálló és nyelvoktató óvodák, anyanyelvi tanítású és anyanyelvet oktató általános iskolák (diákothonos és nem diákothonos), középiskolák (általános gimnázium, tanítóképző, óvónőképző, ezek is diákothonosok), főiskolai tanszékek, továbbá a budapesti egyetemen román, német és szláv filológiai intézet.”⁴⁷

Az ENSZ-anyag a nemzetiségi politika legfőbb eredményeit a nemzetiségi iskolahálózat és a nemzetiségi iskolán kívüli művelés megteremtésében, valamint annak eredményes működésében jelölte meg. „A kettő együttesen nagymértékben emelte a nemzetiségek anyanyelvi ismereteit, megteremtette az új szocialista nemzetiségi értelmiséget és hozzájárult a szocialista nemzetiségi öntudat kialakításához.”⁴⁸

Végül a dokumentum visszatért az Alkotmányban deklarált jogokra: a „nemzetiségi jogok (politikai, gazdasági és kulturális) a gyakorlati életben megvalósulnak és Magyarország területén ismeretlen fogalom a faji és nemzetiségi megkülönböztetés.”⁴⁹

Az ENSZ számára készített 1958-as adatszolgáltatás a magyarországi nemzeti kisebbségek helyzetéről, egyetemes, csúcshintű fórumra szánt kvázi nemzetiségi országimázstervezet-kezdemény volt, amely már embrionális állapotában is torzó lehetett, mindezekelőtt azért, mert a „magyarkérdés” ekkor még változatlanul, folyamatosan az ENSZ Közgyűlés napirendjén szerepelt. A Kádár-rendszer nagyfokú nemzetközi elszigeteltségtől szenvedett az ENSZ és Magyarország kapcsolatának 1963-as normalizálódása előtt.⁵⁰

A hatalom megszilárdulása tette lehetővé az amnesziát, másrészt feltétlenül szerepelt a magyar–amerikai titkos tárgyalásokon, hogy amennyiben elengedik a politikai foglyokat, úgy leveszik a „magyarkérdést” az ENSZ Közgyűlés napirendjéről. A megállapodás létrejöttével ez 1962. december 20-án meg is történt. Kádár János 1963. március 21-én bejelentette az általános amnesziát. Amnesziában részesítették az 1956-os forradalomban való részvételükért elítéltek döntő többségét. Az ENSZ-beli helyzet rendezését eredményező folyamat szimbolikus lezárásaként U Thant ENSZ főtitkár hazánkba látogatott.⁵¹ Az amnesziára az ország és a rendszer nemzetközi megítélése szempontjából volt égetően szükség, ami 1963 után meg is változott pozitív irányban.

Az 1958-as nemzetiségi párthatározat előkészítése

Az 1958-as nemzetiségi párthatározat előkészítő irataiban, belpolitikai szinten országos mértékben nem merült föl a nemzetiségi-kisebbségi kérdés – sem pozitív, sem negatív előjellel. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a magyarországi nemzetiségek kérdése nem tartozott a hazai társadalom fő problémái közé.

A nemzetiségi párthatározatot előkészítette az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának, valamint a Művelődésügyi Minisztériumnak 1958. szeptember 12-i „*Előterjesztés a Titkársághoz a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról*” szülő közös dokumentuma,⁵² amelyet Orbán László, a KB Tudományos és Kulturális Osztályának vezetőhelyettese, valamint Benke Valéria művelődésügyi miniszter látott el kézjeggyel.

A párthatározat előkészítő tervezetében a következőket írták: „A népi demokratikus rend mellett a gyors és határozott kiállítás különösen a szlovákok és románok körében nyilvánult meg, más nemzetiségek is elsőként vették fel a munkát, alakították újjá a tsz-eket.”⁵³ A tervezet különbséget tesz a kisebbségek között, külön kiemelve a szlovákokat és a románokat (csakúgy, mint az ENSZ-anyag – F. G.), ez a különbségtétel azonban a párthatározatban már nem található meg, ugyanúgy, ahogy nem jelent meg Kállai Gyula korábban idézett előterjesztésében sem. A határozat az előterjesztés több pontján⁵⁴ is jelentős módosítást haj-

tott végre. Ezek döntően a szűkítés-szigorítás és a „keményítés” irányában történtek.

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról (1958. október 7.)

Az 1958-as nemzetiségi párthatározat⁵⁵ az 1960-as esztendőkre megszabta a magyarországi nemzetiségi politika irányvonalát, egészen az 1968. évi határozatig.

Már a cím is fontos információkat közöl. Egyrészt megtudható, hogy a határozat általában a hazai nemzetiségekről, illetve a nemzetiségekhez (délslávok,⁵⁶ németek, románok, szlovákok) szól, tehát nincs külön kiemelve egy, két vagy több hazai nemzetiség. Másrészt jelzésértékű a ’nemzetiség’ szóhasználat. Az MDP KV 1956. május 21-i határozata még nemzeti kisebbségekről szólt, most viszont már kerülnek a ’kisebbség’ szó használatát – csakúgy, mint az ENSZ-adatszolgáltatásban –, ami azt jelzi, hogy a párt koncepciójában elsődleges szerepet a nemzetiségek és az állam közötti kapcsolat tölti be, az anyaországukkal való kapcsolattartás így marginalizálódik. A harmadik fontos információt abból kapjuk, hogy a címben ’munkáról’ van szó; tehát ez a határozat nem a nemzetiségek helyzetének valamiféle jogi szabályozását adja, hanem egy munkatervről (jobbára *Cselekvési tervről*, míg az ENSZ-jelentés inkább *Helyzetértékelésről*) szólt. Ezt a munkát a határozat három területen kívánja megvalósítani: *politikai, oktatási és kulturális* téren, hasonlóan az ENSZ-jelentéshez.

A párthatározat ideológiai hívószavai

A hívószavak – „*ellenforradalom*”, *marxizmus-leninizmus, nacionalizmus* – a határozat valamennyi tartalmi (*Politikai, Oktatási, Kulturális munka*) és szerkezeti egységét (*Preambulum, Helyzetértékelés, Cselekvési terv*) áthatották, esetenként akár összefonódva, jellemzően kórképet és kórképet nyújtva a témáról és a kibocsátó szervezetről, illetve annak szellemiségéről.

A *Preambulum* az MDP KV 1956. május 21-i nemzetiségi határozatát pozitívnak ítélte: „helyes volt, megfelelően alkalmazta a *marxizmus-leninizmus* tanítását hazai viszonyaink között [...], (azonban végrehajtását – F. G.) az *ellenforradalom* és az azt megelőző események részben meggátolták [...], (ezért szükséges tehát a határozat felújítása – F. G.) az *ellenforradalom* leverése utáni tapasztalatokkal való kiegészítése.”

A *Helyzetértékelés* általában helyesnek tartotta a párt és az állami szervek nemzetiségi politikáját: „az *ellenforradalom* óta sokkal többet foglalkoztak a terü-

letükön élő nemzetiségek problémáival”. Konkrétan azonban kifogásokat is felsorolt, miszerint „a marxista-leninista elvek teljes érvényesülését több körülmény akadályozza”.

Az akadályozó körülményeket illetően tételesen, külön lehet olvasni a magyar, a nemzetiségi és a nemzeti ségi egyházi *nacionalizmusról*.

A PB elítélte a nemzetiségek lebecsülését és azt *nacionalista* megnyilvánulásnak nevezte. „Esetenként tapasztalható magyar *nacionalista* megnyilvánulás, ellentétek szítása, a nemzetiségek lebecsülése.”

„A Neue Zeitungot, a hazai németajkúak hetilapját sokan *nem merik* megrendelni, mert *félnek*, hogy politikailag *gyanúsakká válnak* és a *német nacionalizmus* vádjával illetik őket.”⁵⁷

Ugyanakkor a helyzetértékelés a nemzetiségi nacionalizmusra is felhívta a figyelmet: „A nemzetiségek között is található *nacionalista*, vagy más helytelen nézetek”.

A határozat a nemzetiségek kultúrájának és öazonosság-tudatának megőrzésében fontos szerepet betöltő egyházakról viszont sommásan és leegyszerűsítve nyilatkozott: „Az egyház és a papság befolyása a nemzetiségek sorában is jelentős. A papság egy része burkolt *nacionalista* és ellenséges propagandát folytat.”⁵⁸

A *Cselekvési tervben* sűrűsödtek leginkább a határozat hívószavai, megállapítván, hogy „a nemzetiségek közt folyó munka alapján megfelel a *marxizmus-leninizmus* tanításának. Az *ellenforradalom* idején a nemzetiségi dolgozók túlnyomó többsége a népi hatalom oldalán állt, és az *ellenforradalom* leverése után a magyar dolgozókkal együtt kivették részüket a politikai és gazdasági konszolidációért folyó munkából. Az *ellenforradalomban* jelentkező *nacionalista* és *sovjinista* megnyilvánulások újra bebizonyították, hogy csak a *marxizmus-leninizmus* tanítása alapján, szocialista országban lehet megtalálni a különböző anyanyelvűek, nemzetiségek békés együttműködésének alapjait.”⁵⁹

A PB megkövetelte valamennyi pártszervtől, hogy „következtesen munkálkodjanak a *marxizmus-leninizmus* elveinek érvényesítéséért a nemzetiségi politikában is”. A nemzetiségek közötti politikai munkában „következtes elvi harcot kell folytatni bármely oldalról megnyilvánuló *nacionalista* jelenségek ellen”. A nemzetiségi szövetségek feladatává tette, hogy a marxista-leninista nemzetiségi politikától való eltérést jelezzék a pártnak.

A feladatok fókuszában azonban a sajátosan értelmezett *nacionalizmus* elleni „harc” állt: „A nemzetiségek közötti politikai munkában következetes osztályharcos szemléletet kell érvényesíteni, a szocialista építőmunka követelményeinek megfelelően. Következtes elvi harcot kell folytatni bármely oldalról megnyilvánuló *nacionalista* jelenségek ellen.”⁶⁰ A *nacionalizmus* elleni program azonban óhatatlanul magában rejtette az *asszimilációs* folyamatok fel erősödését.

A nemzetiségek között végzendő politikai munka

A Kádár-korszak első éveinek nemzetiségi politikájára az a törekvés volt jellemző, hogy bizonyítsák: a Magyarországon élő nemzetiségek megőrzik etnikai sajátosságait, nyelvüket, s mint nemzetiségek, a hatalom támogatói. A megmaradást célzó államhatalmi törekvés azt jelentette, hogy a kisebbségeknek olyan nemzetiségekké kell válniuk, amilyeneknek a központi akarat elképzelte őket. Ez a politika azonban nem kimondottan a meglévő és természetes nemzetiségi törekvések elfojtását célozta, hanem azok egyfajta helyettesítését.⁶¹

A dokumentum az MDP KV 1956-os határozata óta eltelt két év tapasztalatait összegezte, fejlődést tapasztalva: „Nemzetiségeink [...] aktívabban vesznek részt a politikai és társadalmi életben, bátrabban élnek az Alkotmányban biztosított jogaikkal; a nemzetiségi dolgozók zöme bizalommal van a párt iránt.”

A *Helyzetértékelés* megfogalmazásában sajátos *kettősség* húzódik meg: míg a politikai és társadalmi életben való részvételt a nemzetiségekhez tartozó *minden egyén* irányában elismerően értékeli, addig a párt iránti bizalom már *csak* a nemzetiségi *dolgozókra* vonatkozik. Tehát itt szűkítést érzékelhetünk, ami még csak tovább fokozódik a helyzetértékelés folytatásában, miszerint *akadályozó* tényezők is vannak.

Az egyik akadályozó tényező a hazai németiséggel függ össze. Azokon a településeken, ahol magyar telepések és német anyanyelvűek élnek együtt: „A magyar telepések és a német anyanyelvű lakosság között sok helyen gazdasági, tulajdonjogi viták zavarják az életet. Ugyanakkor az ellenséges propaganda is dolgozik...”

A *másik* akadályozó tényező a Jugoszláviával való rossz viszonyból fakadt, és így ez a hazai délszlávokat érintette, akik féltek, hogy helyzetük emiatt súlyosbodik. „A Jugoszláviával 1949-ben megromlott viszony és az ennek következtében fogantatosított intézkedések emlékei [...] most a JKSZ⁶²-szel folyó ideológiai vita hatására a délszláv dolgozóknak ismét feléledtek, *aggodalmat* keltenek. Attól tartanak, hogy a vita következtében helyzetük megromlik.”⁶³

A *harmadik* akadályozó tényezőt a magyarok és a nemzetiségek közötti együttműködés hiányosságában látja. Itt megint *bővül* a kör, mert *minden nemzetiségről* szó van. A *nacionalizmusban* rejlő veszélyre hívja fel a figyelmet. Ennek gyökereit a „rég rendszer nemzeti kisebbségeket lebecsülő politikájára” vezeti vissza. A tudatos szóhasználat mögött meghúzódó szemléletmódra vonatkozóan éles cezúrát állapíthatunk meg: míg a „rég rendszerben” ’nemzeti kisebbségekről’ volt szó, addig 1958-ban pedig már ’nemzetiségekről’.

A nemzetiségi politika megvalósításának fontos szervei a *nemzetiségi szövetségek*, amelyek tevékenység-

gi köre eddig csak a népművelésre szorítkozott. A szövetségek a Hazafias Népfronthoz csatlakoztak, együttműködve annak mind az országos, mind a helyi bizottságaival. Ez az együttműködés „biztosítja a szövetségek tömegkapcsolatait, valamint a magyar és a nemzetiségi dolgozók szoros együttműködését”. A PB határozatának megfelelően a nemzetiségi szövetségek főtítkárai a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagjai lettek.

Ebből következően az eleve „felülről” életre hívott szövetségek ambivalens helyzete még inkább nyilvánvalóvá vált: a gyakorlatban a kormány (az állampárt) politikáját képviselték a nemzetiségek irányában, és nem a nemzetiségek problémáit a kormány felé. Az önszerveződés, az „alulról” jövő kezdeményezés nem kapott helyet és tényleges szerepet.

A *Cselekvési terv* az ország bármely lakosának, így a nemzetiségieknek a megítélésében is egyetlen kritériumot jelölt meg: hogyan teljesítik állampolgári kötelezettségeiket. A határozat leszögezte, hogy a nemzetiségek alapvető érdekei megegyeznek a magyar lakosság érdekeivel, de a nemzetiségieknek azonos érdekeik mellett saját nyelvük, kultúrájuk, hagyományaik is vannak.

A nemzetiségi politika alfája és ómegája a(z) (állam)párt, ugyanis ő az, akitől „kiindulnak” a nemzetiségi jogok, viszont a nemzetiségek ellenőrzését is a párt végzi legfelső szinten. A nemzetiségi szövetségek köztes pozícióban voltak a „rendszerben”, ők a közvetítő szervek: feladatuk kettős és mégis egyoldalú. Kettős egyrészt azért, mert a párt akarátát közvetítik a nemzetiséghez tartozók felé; másrészt, ha a nemzetiségek eltérnek ettől az akarattól, akkor azt jelenteniük kell a pártnak. Viszont egyoldalú is, mivel a nemzetiségek érdekeit nem közvetítik a párt felé. Egyébként a Fővárosi Tanács kapta feladatul, hogy a nemzetiségi szövetségek részére biztosítson megfelelő épületet.

A nemzetiségi politika része volt a káderutánpótlás is. Eszerint biztosítani kellett a nemzetiségi dolgozók bekapcsolódását a kádermunkába, hogy e káderek „lehetőleg anyanyelvüknek megfelelő területen nyerjenek elhelyezést”. Ezt a feladatot a Párt- és Tömegszervezetek Osztályára és a megyei pártbizottságokra bízta. Ugyancsak a megyei pártbizottságok feladata volt, hogy a pártépítésben nyújtsanak segítséget a „nemzetiségi elvtársaknak”.

A *Cselekvési terv* a nemzetiségpolitikai feladatok között elengedhetetlennek tartotta az alábbi gyakorlati teendőket: az országgyűlési és tanácsválasztásokon „megfelelő számban” nemzetiségi dolgozók jelölése, a többségükben nemzetiségek által lakott településeken kétnyelvű feliratok kihelyezése, a rádió nemzetiségi műsorainak bővítése, a nemzetiségi sajtó színvonalának emelése.

Összegzőként elmondható, hogy a politikai munka fő iránya az állampárthoz hű, lojális nemzetiségiek ’nevelése’, amit a párt ellenőrzésével, felügyeletével a nemzetiségi szövetségek végeznek.

A nemzetiségek között végzendő oktatási munka

A PB-határozatban megfogalmazott nemzetiségi politika legjellemzőbb eleme az iskolaprogram volt. Az 1958. évi határozat időszerűségét az a tény is befolyásolta, hogy erre az esztendőre épült ki az 1951–1952. tanévben indított német nemzetiségi oktatás Magyarországon, s ezzel az 1950-es évek végére, az 1960-as évek elejére a nemzetiségi iskolahálózat lényegében „teljessé” vált.

A *Helyzetértékelés*ben a dokumentum az oktatás konkrét kérdései előtt tényszerű, kritikus és önkritikus áttekintést adott a nemzetiségek anyanyelvi és magyar nyelvi ismereteiről, illetve annak hiányosságairól.⁶⁴ A határozat megállapítja, hogy a „nemzetiségek általában jól beszélnek a magyar nyelvet”, majd ezt az általánosítást pontosítja, és azt mondja, hogy az idősebbek közül akadnak olyanok, akik magyarul kevésbé tudnak, a fiatalok viszont általában nem használják az anyanyelvüket. Az idősebbek általában a tájnyelvet beszélnek, míg a fiatalok a nemzetiségi nyelvüket idegen nyelvként, irodalmi szinten használják.

Ezt követően a határozat számba veszi a nemzetiségi oktatás eddigi eredményeit. Az előző párthatározat óta eltelt két évben a „nemzetiségi politikánkban jelentős előrehaladás történt”. Általános adatokat közöl a nemzetiségi oktatási intézmények számáról: 49 óvoda, 321 általános iskola, 8 általános gimnázium, 5 tanító- és óvóképző, 7 főiskolai tanszék valamint 7 önálló diákotthon működik az országban. A nemzetiségi hálózat fejlesztését a határozat befejezettnek tekintette. A nemzetiségi tanulók többsége „C” típusú (nyelvoktató iskola) iskolában tanult, ami azt jelentette, hogy heti három órában tanulta anyanyelvét. Ugyancsak általános adatot közöl a nemzetiségi oktatásban résztvevők számáról: eszerint 30 000 ilyen tanuló van. Azonban azt nem tudjuk meg, hogy e tanulók közül hányan tartoznak az egyes nemzetiségekhez, illetve azt sem, hogy milyen fokú oktatási intézményben tanulnak. (A „titkos” ENSZ-adatszolgáltatás viszont úgyszólván mindenre kiterjedően közölt statisztikai adatokat, ez azonban nem ment át a „szigorúan bizalmas” párthatározatba. – F. G.)

A határozat külön foglalkozik a német nemzetiségek oktatásával. Felhívja a figyelmet arra, hogy ezen a területen jelentős elmaradás van. Erre az évre épült ki az 1951/52-ben indított német nemzetiségi oktatás. 1952-ben 25 általános iskolában indult meg a német nyelvoktató („C” típusú) oktatás, 1958-ban pedig már 8 német óvoda, 123 német nyelvoktató általános iskola, 4 német tannyelvű („A” típusú) általános iskola, 5 középiskola és 1 főiskolai tanszék működött. A német nemzetiségi oktatásban résztvevők számáról a határozat nem szólt. (Az ENSZ-adatszolgáltatás azonban tartalmazta azt. – F. G.)

A *Cselekvési terv*ben a program csak annyit mondott az oktatásról, hogy a „politikai tömegmunka eredményeként jelentkező anyanyelvi oktatási igényeket –

minden erőltetéstől mentesen – a Művelődésügyi Minisztérium elégitse ki...”. Az erőltetés kizárása a Művelődésügyi Minisztérium iskolafejlesztési programját ítélte el. A nemzetiségi tannyelvű oktatásnak azonban nem a természetes, hanem csak a politikai befolyásolás hatására jelentkező igényeket kellett kielégítenie.⁶⁵

Annak ellenére, hogy a helyzetértékelésben megállapítják: a német nemzetiségi oktatás területén komoly elmaradás van, a cselekvési tervben nem foglalkoznak vele, nem adnak megoldási alternatívát.

A nemzetiségek között végzendő kulturális munka

A *Helyzetértékelés*ben a határozat megállapítja, hogy a nemzetiségek kulturális téren is előrehaladtak. Elsősorban a nemzetiségi sajtóra összpontosít. Megállapítja, hogy újra megjelentek a nemzetiségi lapok. A német, a délszláv és a szlovák újság hetenként, a román kéthetenként jelenik meg. Itt a határozat nem általánosít, hanem külön-külön megemlíti mind a négy nemzetiséget. Külön szól a határozat a *Neue Zeitung*ról és a délszláv lapokról (cím nélkül – F. G.). Felhívja a figyelmet, hogy a nemzetiségek nem merik olvasni a lapokat, mert félnek, hogy megbélyegzik őket. A megromlott magyar–jugoszláv kapcsolatokra vezethető vissza, hogy a délszláv lap előfizetőinek száma „az utóbbi időben” 300-zal csökkent.

Fontosnak tartja a határozat a heti kalendáriumot, amely „az anyanyelv ápolásának és a politikai nevelőmunkának is az egyik fontos eszköze”. Megtudhatjuk, hogy közkedvelt a pécsi rádió napi 30-30 perces német és délszláv műsora.

Kulturális téren a nemzetiségi sajtó mellett fontos szerepet tulajdonított a nemzetiségi kultúrcsoportoknak, amelyek jelentős tömeget kapcsolnak be a kultúr-munkába. E csoportoknak a színvonala a magyarokéval azonos. Ez az egyedüli pontja a határozatnak, ahol egy nemzetiségi fórumot hasonlítanak össze magyarokéval. Problémát jelent a nemzetiségi kultúrcsoportoknak, hogy repertoárjuk „szűk keretek között mozog”.

Nehézségek vannak a nemzetiségi könyvtárak ügyében is. Ezek alig bővültek, szegényes az „anyanyelvi könyvanyaguk”, kevés az ismeretterjesztő munka.

A *Cselekvési terv*ben a nemzetiségi szövetségek feladata a kulturális felvilágosító munka: „Ápolják és mozdítsák elő a nemzetiségek anyanyelvi művelődését, kultúrájuk szocialista tartalmának gazdagodását”. A kultúrműsorokat kössék egybe politikai gyűlésekkel.

A sajtó fejlődését is előirányozza a határozat. A Magyar Rádió sugározzon gyakrabban nemzetiségi műsort. A Művelődésügyi Minisztérium, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala és a nemzetiségi szövetségek nyújtsanak fokozottabb segítséget a nemzetiségi lapoknak, vizsgálják meg azok jellegét, tartalmát, káderhelyzetét és terjesztési problémáit. A cselekvési terv nem tér ki külön a német és délszláv sajtó problémájára, amit a helyzetértékelésben tárgyalt.

A könyvtárak állományának bővítését a Művelődésügyi Minisztériumra bízták, „baráti népi demokratikus országokból beszerzendő irodalommal, felvilágosító természettudományos művekkel”.

Összegzésképp elmondható, hogy a nemzetiségek kultúráját is a szocializmus szolgálatába állította a határozat.

* * *

A határozat „Szigorúan bizalmas!”-nak minősült, ebből következően a párt és állami intézmények zártan megszabott köreihez jutott el.⁶⁶ Tehát a dokumentumot azon intézmények kapták meg, amelyek a végrehajtásban valamiképpen érintve voltak. Ám a határozat nem vált publikussá sem a keletkezésekor, sem a későbbiekben. A dokumentum betűjében és szellemében tetten érhetők a saját legitimitációját erősíteni szándékozó „kemény” MSZMP logikájának és e törekvés frazeológiájának jegyei.

„Zárt rész” az 1958-as nemzetiségi párthatározathoz

A párthatározathoz tartozó „Zárt rész”⁶⁷ szintén „Szigorúan bizalmas!”-nak minősült, ám ezen is túlmenően „(Külön bizalmasként kezelendő, kifelé nem közölhető)” megszigorítással látták el, s publikussá természetesen ez sem vált/válhatott.

A dokumentum kényes kérdést tárgyalt: a magyarországi németek helyzetének rendezését vetette fel „befelé” és „kifelé” egyaránt, egyfajta új szellemiséget és megközelítési módot képviselve (az ENSZ-jelentés tényét is figyelembe véve – F. G.). A *Preambulum* lakonikus tömörségű, ideológiai alapvetésű megállapítás volt: „Nemzetiségi politikánk gyakorlatában a marxista-leninista elvek teljes érvényesülését több körülmény akadályozza”.⁶⁸ A bel- és külpolitikai akadályozó körülményeket a *Helyzetértékelés* és a *Cselekvési terv* tartalmazta.

Belpolitikai akadályozó körülmény

A *Helyzetértékelés* a belpolitikai akadályozó körülményt illetően (ön)kritikus, ám az nem volt mentes az ellentmondásoktól és a tárgyi tévedésektől sem. Akadályozó körülmény volt:

„A náciizmussal együttműködő németek kitelepítése,⁶⁹ az itthon maradtak vagyonkorlátozása, főképpen az ezekkel kapcsolatos helyi túlkapások miatti félelem, bizalmatlanság és passzivitás. Az elkövetett hibák panaszra adnak okot még ma is. Vannak olyan kirívó esetek is, ahol a munkásmozgalomban részt vett, a fasizmus ellen küzdő munkásokat is vagyonekobbzással sújtottak.”⁷⁰

A második világháború után Magyarországról korántsem csak a náciizmussal együttműködő németeket telepítették ki. A vagyonekobbzások pedig nemcsak az

itthon maradt, a náciizmus⁷¹ ellen küzdő német anyanyelvű/nemzetiségű munkásokat sújtották, hanem a magyarországi németek más rétegeit, csoportjait is.

A *Cselekvési terv* szükségesnek vélte a belpolitikai akadályozó körülmény kiküszöbölését: az igazságtalan és méltánytalan eljárások, valamint hibák kijavítását, a német anyanyelvű lakosság körében fennálló gazdasági és tulajdonjogi kérdések rendezési lehetőségeit. A feladat végrehajtásával a Politikai Bizottság a Minisztertanácsot bízta meg, hathónapnyi időt adva, 1959. március 30-i határidővel.

Tény, hogy elsősorban a német nemzetiségű lakosság kitelepítése, valamint a magyarországi szlovák nemzetiségű lakosság önkéntes áttelepülése után előállt vagyoni jogi – közelebbről a lakóingatlanra, valamint az ingóságokra vonatkozó – kérdések rendezésére a Minisztertanács és a földművelésügyi miniszter 1949-ben már alkotott jogszabályokat.⁷² Hogy e jogszabályok, pontosabban azok végrehajtása továbbra is kívánivalót hagyott maga után, azt az 1958-as nemzetiségi párthatározat „Zárt része” is bizonyította.

Külpolitikai akadályozó körülmény

A „Zárt rész” külpolitikai akadályozó körülményéből – a rendkívül bonyolult nemzetközi és államközi kapcsolatok következtében – teljességgel hiányzott a *Helyzetértékelés*. A külpolitikai akadályozó körülmény kizárólag a *Cselekvési tervben* nyert megfogalmazást.

A Politikai Bizottság a magyarországi nemzetségekhez (német, szlovák, délszláv, román) tartozó minden egyén irányában fontosnak tartotta az anyaországgal való kapcsolat felvételét. Konkrétan azonban mindenekelőtt az NDK és az NSZK irányában történő „nyitás” szükségességét hangsúlyozta, ám itt már szigorúan szűkítve-szelektálva és rangsorolva.

A magyarországi német anyanyelvű *dolgozók* anyaországi kapcsolatait – családlátogatását és a családok összeköltözését – kívánta lehetővé tenni, tehát itt

szűkítést érzékelhetünk, ami még csak fokozódik az *akadályozó körülmények* folytatásában, konkrétan az NDK és az NSZK irányában:

„A Belügyminisztérium esetenként vizsgálja meg a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság viszonylatában a szétszakított német anyanyelvű dolgozók látogatási és összeköltözési kérelmeit. Szűk keretek között a családok összeköltöztetését is elő kell segíteni. E kérdést úgy kell megoldani, hogy az NDK területén lakók előnyben részesüljenek a Német Szövetségi Köztársaságban élőkkel szemben.”⁷³

Magyarország és a két német állam diplomáciai, politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatai nem voltak kiegyenlítettnek mondhatók, sem az 1958-as nemzetiségi párthatározat megszületésének időszakában, sem az 1960-as években. A kényszerháromszög valójában „négyzög” volt, ugyanis a korlátozott szuverenitással rendelkező Magyarország mozgásterét a két német állam viszonylatában – bár nem mindig azonos intenzitással, de „végig” – a Szovjetunió vélt vagy valós biztonsági érdekei határozták meg.

A magyar–csehszlovák lakosságcserével és a magyar–jugoszláv, valamint a magyar–román népcseretervekkel terhelt kétoldalú kapcsolatok következtében hivatkozik arra, hogy a Belügyminisztérium „Hasonlóan bírálja el a Csehszlovák Köztársaság, Jugoszlávia, Románia viszonylatában felmerülő összeköltözési kérelmeket.”⁷⁴

Az 1958-as határozat „Zárt rész”-ében tárgyalt kérdések az 1960-as években és a későbbiekben is tulajdonképpen folyamatosan napirenden maradtak.

Összegzés

Az 1958-as nemzetiségi párthatározat az 1960-as esztendőkre megszabta a magyarországi nemzetiségi politika irányvonalát, egészen az 1968. évi határozatig; ezen túl erre a dokumentumra hivatkoztak az 1970-es, 1980-as években is úgy, mint a nemzetiségpolitika alapdokumentumára.

Jegyzetek

¹ 1947. évi XVIII. törvény cikk a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában (*Magyar Törvénytár. 1947. évi törvények*. Franklin Társulat Kiadása, Budapest, é. n., 142–178. p.)

² Föglein Gizella: *A magyarországi nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozása 1945–1993*. In: Föglein G.: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993. Forrásközlések, tanulmányok, cikkek* (ISTER Kiadó, Budapest, 2000, 92–117. p.; a továbbiakban: Föglein, 2000)

³ Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében, 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára* (Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002, 4. p.; a továbbiakban: Szesztay, 2002)

⁴ Szesztay Ádám: *Nemzetiségi törekvések az 1956-os forradalomban* (Regio, 1994, 2. sz., 106–126. p.)

⁵ *Népszabadság*, 1957. március 9.

⁶ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században* (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1990, 150. p.)

⁷ Szesztay, 2002, 226–228. p.

⁸ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 288. f. 33.cs. 5. ő. e.

⁹ A 600/1945. ME sz. alapján a német lakosság egy részének kisajátították vagy elkobozták a földjét. A 3820/1945. ME sz. nyomán összeköltöztetésre, illetve befogadási kötelezettségre ítélték elvesztették a lakóházukat vagy annak egy részét.

¹⁰ *Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945–1958*. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958, 9–11. p.)

¹¹ A San Franciscó-i alapokmány és a nemzetiségi kérdés (Politikatörténelmi Intézet Levéltára 274.f. 10.cs. 30.ő.e.; MOL VKM Elnöki Osztály XIX-I-1-s. 11 168/1945.)

¹² Föglein Gizella: *Az ENSZ és a nemzeti kisebbségek – 1945*. In: Föglein, 2000, 11–16. p.

¹³ 1956. évi I. tv.: *Magyar Közlöny*, 1956. 13. sz.

¹⁴ Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország*

- története 1944–1990 (Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1998, 157. p.; a továbbiakban: Izsák, 1998)
- ¹⁵ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* (Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 412. p.; a továbbiakban: Romsics, 1999)
- ¹⁶ Magyarországi nemzetiségek helyzete. MOL Művelődésügyi Minisztérium. Nemzetiségi Osztály (a továbbiakban: MMNO) XIX-I-4-g. 26. d. 8. t. Nem iktatott iratok. Továbbá: MOL Külügyminisztérium (a továbbiakban: KÜM) TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ¹⁷ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ¹⁸ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ¹⁹ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ²⁰ Magyarországi nemzetiségek helyzete. MOL MMNO. XIX-I-4-g. 26. doboz. 8. tétel. Nem iktatott iratok. Továbbá: MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. doboz. 26/h/171; 004239/1958.
- ²¹ Az anyag MM és KÜM példányai esetében egyaránt nyomon követhető az átfogalmazás, ám az mindkét iratforrásnál más-más helyen és módon történt meg. A hivatkozásoknál figyelembe vettük az átfogalmazásokat, korrekciókat – F. G.
- ²² Jelen tanulmány a magyarországi délszlávok (horvátok, szerbek, szlovének), németek, románok, és szlovákok kérdésével foglalkozik – F. G.
- ²³ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ²⁴ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ²⁵ Föglein Gizella: *Nemzetiségek és agrárátalakulás Magyarországon 1945-ben*. In: *Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professor tiszteletére*. Szerkesztette: Buza János, Estók János, Szávai Ferenc, Varga Zsuzsanna (Kiadja a Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara. Budapest, 2006, 361–373. p.)
- ²⁶ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ²⁷ Föglein Gizella: *Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása 1945–1985*. (Napvilág Kiadó, Budapest, 2006; a továbbiakban: Föglein, 2006)
- ²⁸ MOL MMNO XIX-I-4-g. 26. d. 8. t. Nem iktatott iratok.
- ²⁹ MOL MMNO XIX-I-4-g. 26. d. 8. t. Nem iktatott iratok.
- ³⁰ Föglein Gizella: *A nemzetiségi érdekképviseleti szervezetek megalakulása és elnevezésük szimbolikája Magyarországon a második világháború után (1945–1955)* (*Jogtörténelmi Szemle, Különszám*, 2007, 34–42. p.; a továbbiakban: Föglein, 2007)
- ³¹ MOL MMNO XIX-I-4-g. 26. d. 8. t. Nem iktatott iratok.
- ³² MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ³³ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ³⁴ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ³⁵ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ³⁶ *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok 1945–1949*. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Balogh Sándor és Földesi Margit (Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 134. p.)
- ³⁷ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ³⁸ MOL MMNO XIX-I-4-g. 26. d. 8. t. Nem iktatott iratok.
- ³⁹ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ⁴⁰ A jelentés említette a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét is, ez azonban már egy másik tanulmány tárgyát képezi – F. G.
- ⁴¹ Föglein, 2007, 34–42. p.
- ⁴² MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ⁴³ Valamennyi szövetséget a kormányzat személygépkocsival is ellátott, hogy a szétszórtn nemzetiségi települések lakosságát könnyebben elérhessék.
- ⁴⁴ MOL MMNO XIX-I-4-g. 26. d. 8. t. Nem iktatott iratok.
- ⁴⁵ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ⁴⁶ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ⁴⁷ MOL MMNO XIX-I-4-g. 26. d. 8. t. Nem iktatott iratok.
- ⁴⁸ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ⁴⁹ MOL KÜM TÜK iratok. XIX-J-1-j. 214. d. 26/h/171; 004239/1958.
- ⁵⁰ Romsics, 1999, 412. p.
- ⁵¹ Izsák, 1998, 158. p.
- ⁵² Előterjesztés a Titkársághoz a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról (MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.)
- ⁵³ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁵⁴ Az előterjesztés és a határozat különbségeire a határozatnál utalunk – F. G.
- ⁵⁵ A Politikai Bizottság 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról. (MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.)
- ⁵⁶ A délszlávok a határozatban nincsenek külön jelezve, úgymint: horvátok, szerbek, szlovének – F. G.
- ⁵⁷ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁵⁸ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁵⁹ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁶⁰ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁶¹ Föglein Gizella: *Nemzetiségi politika a Kádár-korszakban. (Az MSZMP 1958. és 1968. évi nemzetiségpolitikai határozatai.)* (*Múltunk*, 42, 1997, 1. sz., 220–226. p.)
- ⁶² JK SZ = Jugoszláv Kommunista Szövetsége
- ⁶³ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁶⁴ Föglein, 2006, 95. p.
- ⁶⁵ Szesztyay, 2002, 196. p.
- ⁶⁶ A határozat „információ és intézkedés céljából” megkapták: az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Agitációs és Propaganda Osztálya, továbbá Tudományos és Kulturális Osztálya, valamint a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, a Művelődésügyi Minisztérium, a Külügyminisztérium, a Belügyminisztérium, a nemzetiségi szövetségek, a Hazafias Népfront, a Fővárosi Tanács, a Budapesti Pártbizottság, a megyei és a megyei jogú városok pártbizottságai. (MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.)
- ⁶⁷ „Zárt rész a Politikai Bizottság 1958. október 7-i, a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról szóló határozatához”. (MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.)
- ⁶⁸ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁶⁹ A 12 330/1945. M. E. sz. rendelet nem a náciizmussal való együttműködést tartotta a kitelepítés egyetlen, vagy legfőbb kritériumának: „1.§. Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.” (*Magyar Közlöny*, 1945. 211. sz.)
- ⁷⁰ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁷¹ A különböző forrásokban és dokumentumokban a hitlerizmus kapcsán többször a fasizmus, fasiszta kifejezés, nem pedig a náciizmus, náci terminológia található. Vagyis – elvileg és politikailag hibásan és pontatlanul – szinte szinonimaként használták a két kifejezést – F. G.
- ⁷² 4364/1949. (271) MT. sz., 15 044/1949. FM. sz.
- ⁷³ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.
- ⁷⁴ MOL M-KS 288. f. 5.cs. 98. ő. e.

Günter Jerouschek

„Aki ember vérént ontja, annak vérént ember ontja.”

*Elmélkedés a testi büntetésről,
a magánharcról és a pénzbüntetésről
a mózesi jogban*

I. Egy testvérgyilkosság és annak büntetése

Az után Ádám a feleségével, Évával hált, aki terhes lett, megszülette Kaint, és azt mondta: Fiút kaptam az ÚRtól. Majd újból szült: annak testvérét, Ábelt. Ábel juhász lett, Kain pedig földművelő. Egy idő múlva Kain áldozatot vitt az ÚRnak, a földgyümölcséből. Ábel is vitt az elsőszülött bárányokból, a kövérjükből. Az ÚR rátekintett Ábelra és áldozatára, de Kainra és áldozatára nem tekintett. Emiatt Kain nagy haragra gerjedt, és lehorgasztotta a fejét. Ekkor azt kérdezte Kaintól az ÚR: Miért gerjedtél haragra, és miért horgaszod le a fejed? Hiszen ha jól cselekszel, emelt fővel járhatsz. Ha pedig nem jól cselekszel, a bűn az ajtó előtt leselkedik, és rád vágyódik, de te uralkodjál rajta. Egyszer azt mondta Kain a testvérenek, Ábelnek: Menjünk ki a mezőre! Amikor a mezőn voltak, rátámadt Kain a testvére, Ábelra, és meggyilkolta. Akkor az ÚR ezt mondta Kainnak: Hol van Ábel, a testvéred? Kain ezt felelte: Nem tudom! Talán őrzője vagyok én a testvéremnek? De az ÚR így szólt: Mit tettél? Testvéred kiontott vére kiált hozzám a földről. Most azért légy átkozott, kitesztva arról a földről, amely megnyitotta a száját, hogy befogadja testvéred kiontott vérént a kezedből. Ha a földet műveled, nem adja többé neked termőerejét. Bujdosó és kóborló leszel a földön. Ekkor Kain azt mondta az ÚRnak: Nagyobb a büntetésem, semhogy elhordozhatnám. Íme, elűztél ma erről a földről, el kell rejtőznöm színed előtt, bujdosó és kóborló leszek a földön, és meggyilkolhat bárki, aki rám talál. De az ÚR

azt felelte neki: Nem úgy lesz! Ha valaki meggyilkolja Kaint, hétszeresen kell bűnhődnie. Ezért jelet tett az ÚR Kainra, hogy senki se üsse agyon, ha rátalál.¹

A kialakult büntetés

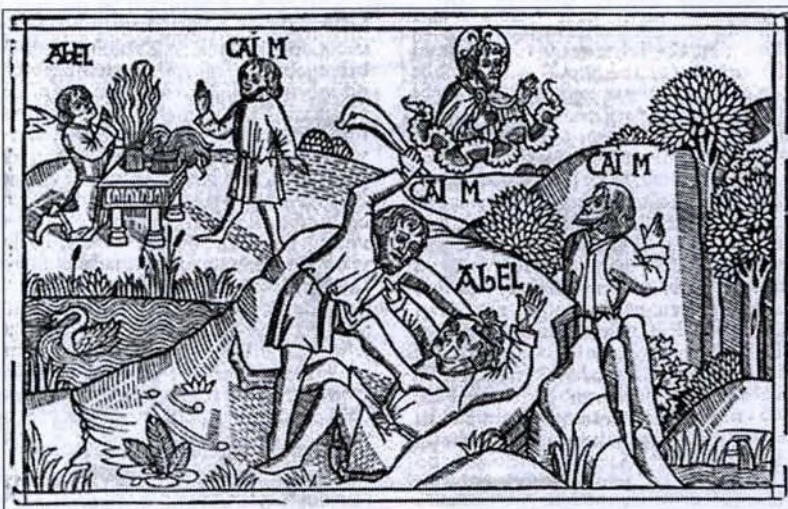
Miről is szól ez a történet? Az Úr kegyes pillantással juttatta kifejezésre azt, hogy becsüli Ábel állatáldozatának értékét, ezzel szemben Káin földjének gyümölcséit megvetés sújtotta. Az Úr a pásztor juhait részesítette előnyben a paraszttal szemben. Az Atya felől áradó elismerésről és szeretetről szólt az írás, miközben a mellőzött elsőszülött szegényéről, haragjáról, megbotrányozásáról és dühéről számolt be. Káin zaklatottsága végül a fiatalabb és végső soron alacsonyabb rangú testvér meggyilkolásához vezetett.

Ezt követően figyelemre méltó az a könyörgés, amellyel Káinnak sikerült mérsékelnie büntetését (amely így csupán a kitesztottság nyomorában és nélkülözésében állt). Káin beismerte ugyan a gyilkosságot, de a kivetés valamennyi következményét semmiképpen sem akarta vállalni. Vajon miért? A kitesztás valójában a szolidaritáson alapuló rokoni közösségből való kizárást jelentette. Abból a közösségből, amely a csoporthoz tartozókat védelmezte. Ez érvényesült például azokban a – külső támadásokra és ölésekre adott válaszként szervezett – megtorló akciókban, amelyekben mindenki számíthatott a többiek segítségére.

Káin ennek megfelelően okkal tart(hat)ott attól, hogy a közösség oltalmának elvesztésével bárki tetszés szerint elpusztíthatja őt. Miután Kaint nem kötötte immáron semmi a közösséghez, így a nemzetségből való kitesztás (ha úgy tetszik: exkommunikáció) számára többé-kevésbé a biztos halált jelentette volna.

Hétszeres megtorlás és a heted ízig menő bosszú

Óvást emelt tehát Káin az Úrnál, hogy ezzel elkerülje a következményeket. Az Úr Kaint bélyeggel látta el, amely a jövőben az életét veszélyeztető támadásokat elhárítja. A „káini bélyeg” tehát semmiképpen sem tekinthető szegényfoltnak, sokkal inkább kitüntetésnek. Annak a ténynek, hogy a Biblia története szerint végül Káin volt az egyetlen életben maradt földlakó (azaz semmilyen más, vérént kioltani vágyó harmadik személy nem létezhetett rajta kívül), nem kell megzavarnia min-

Káin megöli Ábelt (a Halberstadti Biblia illusztrációja, 1522)

ket. Logikai törésekkel többször találkozunk a Bibliában. Ráadásul, ha nem is egészen konzekvensen, Isten (lévén egy személyben *sui generis* családfő is) arra az esetre, ha a káini bélyeg nem jelentene elegendő védelmet, úgy határozott, hogy Káin meggyilkolása rögtön hétszer bosszulandó meg.²

A hétszeres bosszúról szóló bekezdés nem annyira sötét, mint ahogyan azt Dershowitz³ írja. Isten itt egyszerűen átveszi a családon, illetve nemzetségen belüli kötelező bíráskodást, amelyről a száműzöttek le kellett mondania.⁴ Ez az igazságszolgáltató funkció gyilkosság esetében a vérbosszúra vonatkozó kötelezettségben állt. Káin kedvéért az emberölés nemcsak egyenértékűen, tehát másik, a tettes nemzetségéből származó férfi halálával, hanem rögtön hét ember megölésével volt megtorlandó. Ez a megoldás egyfelől nyilván elégtételként szolgált Káin számára, miközben a megelőzést is szolgálta. A nemzetség potenciális ellenségei így tudták, hogy egyetlen élet kioltásáért hét halállal kell felelniük.

Az Ószövetség ezt a bizonyos hetes számot mind horizontális, mind vertikális tekintetben használta. A legjelentősebb függőleges viszonyítási pont a Tízparancsolatban található, ahol a sértett Úr a bálványimádást és az ő hitétől való elfordulást a gyermekeken és azok leszármazóin, egészen harmad és negyed ízig rendelte büntetni.⁵ A mózesi jog idevágó novellája is erre utal vissza.⁶ Természetesen ebben az esetben számszimbolikáról van szó. A „heted ízig terjedő” szokásos kifejezésben a hármas és a négyes szám egyszerűen összeadva jelenik meg.⁷

Horizontálisan a bűnbeesés miatti hétszeres büntetés Mózes III. könyve 26. részének 18. bekezdésében ismét a visszaesés miatt kiszabott büntetesként található meg.⁸ A bosszú realizálásában a „vérbosszút álló” Goel az illetékes, aki az öröklésre jogosult közeli férfirokonok egyike.⁹ A bosszúállás kötelezettsége azután áthagyományozódott az utóbb születettekre is, aminek következtében mind az áldozati, mind az elkövetői oldalon összegyűltek a függőleges és vízszintes elemek.

A két „hétszeres büntetésben” – vagyis inkább bosszúban – közös, hogy a megtorlási folyamatba olyanokat is belevon, akiket az adott cselekményben semmiféle felelősség nem terhel. Ez a megoldás annyiban a magánharc természetéből fakad, amennyiben a vérrokoni kapcsolatokon alapuló csoport közös (testületi) becsületére vonatkozik. A bosszú lényegéhez tartozik, hogy a sértést legalább ugyanakkora sértés okozása révén lehet (kell) kiegyenlíteni. De ha a becsület mértékének gyarapodása a csoport saját identitását kialakító filozófiával párhuzamosan fejlődik, akkor a magánharc és a vérbosszú végeláthatatlan ördögi körbe kerül. Kérdés, hogy akkor egyáltalában hogyan lehetett mégis véget vetni a békétlenségnek? Káinnak Istennel kötött, büntetésére vonatkozó alkuja egy olyan kompromisszumból indult ki, amelynek alapján Káin ugyan a testvérgyilkosságért elűzöttségért fizetett, mégsem sújtotta a büntetés teljes szigorá, vagyis az állandó élet-

veszély. Isten Káint indulatainak csillapítására szólította fel, annak ellenére, hogy ő maga volt az, aki az áldozatok egyenlőtlen értékelésével a haragot és a testvérek közötti rivalizálást előidézte. Káin vizsgálja abban állt, hogy a gyilkos harag lappangó bűnein nem volt képes úrrá lenni.

II. Isten, a viszályok szítója

Két fejezettel később az Úr elkeseredéséről olvashatunk, mert tapasztalja az emberek engedetlenségét, akik már nem törődnek az általa rendelt házassági tilalmakkal. Mivel azok a 120 esztendő próbaidő lejártá alatt sem tértek a helyes útra, az Úr elvesztette türelmét: „Amikor látta az ÚR, hogy az emberi gonoszság mennyire elhatalmasodott a földön, és hogy az ember szívének minden szándéka és gondolata szüntelenül csak gonosz, megbánta az ÚR, hogy embert alkotott a földön, és megsomorodott szívében. Azért ezt mondta az ÚR: Eltörölöm a föld színéről az embert, akit teremtettem; az emberrel együtt az állatokat, a csúszómászókat és az égi madarakat is, mert megbántam, hogy alkottam őket.”¹⁰ Isten háborút indított népe ellen, amelynek oka a megtagadott engedelmesség.

Egy kiválasztott volt, a jövődő földműves, Noé. A többi emberre vonatkozóan a Káinnal szemben tanúsított engedékenységről már szó sem volt. „A benneteket éltető vért pedig számon kérem. Minden élőlénytől számon kérem azt, az embertől is. Számon kérem az ember életét: egyik embertől a másiktól. Aki ember vérént ontja, annak vérént ember ontja. Mert Isten a maga képmására alkotta az embert.”¹¹

A *ius talionis* szembeállítás a magánharc

Az özönvíz után tehát *par excellence* a *ius talionis* elve lépett érvénybe, ami nézetem szerint jelentős mértékletességet tükröz. Az emberölés hétszeres megtorlásáról, miként az Káin esetében is megjelent, már szó sem volt. Ehelyett immár a más életét kioltó elkövető fizetett vérével. Más szavakkal: emberölés esetében már nem a család vagy nemzetség kollektív becsülete forgott kockán, csupán a tettesé. A *ius talionis* nem kevesebbet jelentett, mint a tettes individualizációját és az elvileg végtelen bosszú határok közé szorítását. Ez a szerves fejlődés eredményeként kialakult intézmény különben a többi ősi keleti társadalomra emlékeztetett.¹² A *ius talionis* nem más, mint a viszályok korlátozásához és a személyek felelősségén alapuló büntetőjoghoz vezető korszakalkotó lépés.¹³ Ezzel egy időben vált világossá, hogy az Úr a jövőre vonatkozóan lemondott a békétlenségről. Etnológiai szemszögből hangsúlyossá vált a nyersből a kiforrottba, jogfilozófiai tekintetben a határozatlanból a meghatározottba, az aránytalanból az arányosba, pszichoanalitikai nézőpontból pedig a kedvelből a realitás princípiumába való átmenet elsőbbsége.

Vér helyett pénz

Semmiképpen sem szeretnék említés nélkül hagyni egy további jelentős, a nyugati fejlődéstől eltérő jelenséget. A *ius talionis* ugyanis már korán új jelentést kapott, amely szerint a metaforikus „leket lélekért, szemet szemért, fogat fogért” tétel tartalma nem a szó szoros értelmében vett kínzó testi megtorlást fejezné ki. Sokkal inkább a pénzbüntetésre kellene gondolnunk,¹⁴ amely az elkövetett gyilkosság vagy megtörtént testi sértés miatt fizetendő, és a kártérítést, fájdalomdíjat, a gyógyítás költségeit, a késedelmi díjat és a sértésért járó kompenzációt fedte volna le.¹⁵ Így a sértések következményeit meg lehetett váltani pénzben, a tettes életét pedig megkímélték. A Kr. e. 2. évszázadból származó *Mischnától* kezdve a testi büntetések helyére a pénzbüntetés lépett,¹⁶ a Kr. u. 200 és 500 között¹⁷ feljegyzett *Gemarán* át egészen a középkori *Talmud* magyarázatáig.¹⁸ Így meghagyták a zsidók életét és hozzájultak a zsidó nép további fennmaradásához.

III. Magánharc, bűnhődés és szerződészegés

Vajon volt-e lehetőség a *ius talionis* ezen forradalmi újításaival teli időszakban a háborús viszálykodások rendezésére? Miután a zsidó nép túlélte ezt a kort, általános és meghatározó válaszként fogalmazhatjuk meg az igent. Az Ószövetségben olvashatunk egy idevágó, hatásos példát: „Egyszer Dina, Lea lánya, akit Jákóbnak szült, kiment, hogy szétnézzen annak a vidéknek a leányai között. Meglátta őt Sikem, a hivvi Hamórnak, az ország fejedelmének a fia. Megfogta, vele hált, és erőszakot követett el rajta. De lelkéből ragaszkodott Dinához, Jákób leányához, mert megszerette a leányt, és szívhez szólóan beszélt a leánnyal. Majd ezt mondta Sikem az apjának, Hamórnak: Szerzd meg nekem feleségül ezt a leányt! Jákób meghalotta ugyan, hogy megbecstelenítették a leányát, Dinát, de mert fiai a mezőn voltak a jószággal, hallgatott Jákób, amíg megjöttek. És kiment Hamór, Sikem apja Jákóbbhoz, hogy beszéljen vele. Jákób fiai is hazajöttek a mezőről, amikor ezt meghallották. Felháborodtak ezek a férfiak, és nagy haragra lobbantak, mivel gyalázatot követett el Sikem Izráelen, amikor Jákób leányával hált, mert nem szabad így cselekedni. Hamór így beszélt velük: A fiam, Sikem, lelkéből ragaszkodik a leányotokhoz, adjátok hozzá feleségül! Házasodjatok velünk össze: adjátok hozzánk leányaitokat, és vegyétek el a mi leányainkat! Lakjatok közöttünk. Itt az ország előttetek, lakjatok, járjatok benne szabadon, és telepedjete le. Sikem pedig ezt mondta a leány apjának és bátyjainak: Ha elnyerem jóindulatotokat, megadom, amit csak kívántok tőlem. Kérjete tőlem bármekkora mátkapénzt és ajándékot, megadom, amennyit kívántok, csak adjátok hozzám feleségül a leányt! De Jákób fiai álnok módon válaszoltak Sikemnek és apjának, Hamórnak. Azért beszéltek így, mert megbecstelenít-

tette Dinát, a húgukat. Ezt mondták nekik: Nem tehetjük meg azt, hogy húgunkat körülméletlen emberhez adjuk, mert az gyalázat volna ránk. Csak akkor egyezünk bele, ha olyanok lesztek, mint mi, ha minden férfi körülmétkedik nálatok. Akkor hozzátok adjuk leányainkat, a ti leányaitokat pedig elveszük, köztetek lakunk, és egy néppé leszünk. De ha nem hallgattok ránk, és nem metétkedik körül, akkor fogjuk leányunkat, és elmegyünk. Tetszett a beszédük Hamórnak és Sikemnek, Hamór fiának. Nem is halogatta az ifjú a dolgot, mert kedvelte Jákób leányát, és apja háza népe őt mindennél többre becsülte. Visszament tehát Hamór és fia, Sikem, városuk kapujába, és így szóltak városuk férfiaihoz: Ezek az emberek békében akarnak élni velünk. Hadd lakjanak az országban, és járjanak benne szabadon, hiszen ez az ország elég tágas mindenfelé. Leányaitok feleségül vesszük, a mi leányainkat pedig hozzájuk adjuk. De csak akkor egyeznek bele ezek a férfiak, hogy köztünk lakjanak, és velük egy néppé legyünk, ha minden férfi körülmétkedik nálunk, ahogyan ők is körül vannak metélve. Jószáguk, vagyonuk és minden állatuk a mienk lesz azután, csak egyezünk bele, hogy köztünk lakjanak! És hallgatott Hamórra meg a fiára, Sikemre mindenki, aki odajött a város kapujába, és körülmétkedett minden férfi, aki odajött a város kapujába. A harmadik napon azonban, amikor ezek a sebláz miatt szenvedtek, fegyvert ragadott Jákób két fia, Simeon és Lévi, Dina bátyjai, rátörtek a gyanútlan városra, és meggyilkoltak minden férfit. Hamórt is, meg a fiát, Sikemet is kardélre hányták, Dinát pedig kihozták Sikem házából, és elmentek. Így törtek rá Jákób fiai a sebesültekre, a várost pedig kifosztották, mert megbecstelenítették a húgukat. Juhaikat, marháikat, szamaraikat, s ami csak a városban és a mezőn volt, elvitték. Minden vagyonukat, valamint gyermekeiket és asszonyaikat is mind foglyul ejtették; és a házakat teljesen kifosztották. De Jákób ezt mondta Simeonnak és Lévinek: Bajba kevertetek, gyűlöltté tettetek engem ennek az országnak a lakói előtt, a kánaániak és perizziek előtt. Én csak kevesedmagammal vagyok, és ha összefognak ellenem, levágnak, és elpusztulok házam népével együtt. De ők azt mondták: Hát szabad úgy bánni a mi húgunkkal, mint valami paráznával?!”¹⁹

Megbecstelenítés, bántalmazás, megtorlás

A történet olyannyira magáért beszél, hogy kommentálása lényegében fölösleges. Mai szemmel szokatlan lehet, hogy Dina kívánságairól és érzéseiről nem esik szó. Hogy szerelmes volt-e, az majdnem valószínű, Hogy a herceggel, akivel végeredményben jól járna, házasságra akart-e lépni, semmilyen szerepet nem játszott a történetben. Egyedül a „szerelmes éjszaka” számított, amelyre anélkül került sor, hogy Jákób őt Sikemhez adta volna feleségül. A lányok a klán birtokába tartozó vagyontárgyaknak számítottak, és vezetőik házastították meg őket.²⁰ S éppen ebben a gyakorlatban jelent meg Dina megbecstelenítése is,

amely, ebben a felfogásban, a család becsületének megsértésével kiváltotta a viszályt. A szerelemből kötött házasságnak itt nem volt jelentősége, és ez a szituáció önkéntelenül is arra az évszázadokon át tartó küzdelemre emlékezteti az embert, amelyet a Nyugat társadalmi a felek megegyezésén alapuló házassággért vívtak.

A bibliai történetben minden résztvevő tudott a fenyegető konfliktusról, amelynek históriája bizonyította annak lehetőségét, hogy az ilyesmi megkerülhető. Hiszen a sértetti oldal megtorlásra jogosult férfi tagjai, Jakob és fiai, a Hamor fejedelemből és fiából, Sikemből álló tettesi oldallal egy, a békülést deklaráló egyezményt kötöttek, amelyben rögzítették a megtelepedéshez való jogot és az atyafiságba kerülést. Magában foglalta ezen felül a sértett felek részéről kikötött, az alávetés tényét demonstráló aktus elfogadását, amelynek alapján minden Hamor uralma alá tartozó férfilakost körül kellett metélni. Az az általában elvárt kötelezettség, hogy a megejtett leányt a sértő vegye feleségül, annyiban nem volt kielégítő, mert az Sikemnek mindentől függetlenül is szándékában állt.

Apa és fiai

Az viszont feltűnő, hogy Jakob fiai a békeszerződést csupán színleg kötötték meg, titokban és hitszegő módon azonban a vérbosszú mellett döntöttek. Ezt szigorúan titkolták, hiszen még apjuk, Jakob előtt is elhallgatták a dolgot. Itt, Dershowitztól eltérően, úgy vélem,²¹ hogy nem férfiak közötti féltékenységi harcról volt szó, hanem sokkal inkább az ún. Oedipus-komplexus munkált a háttérben.

Joggal tartotta Jakob, hogy becsületén folt esett, háza további támadásoknak lesz kitéve, és családjának fennmaradása fenyegetetté vált. Isten parancsának engedelmeskedve kivándorolt. Az a tény, hogy ebbe a lázadó testvérség is beletörődött, arra enged következtetni, hogy szerződészegés, az egymás iránti hűségben felépő törés és a becsületesség ellenére a zsidó vér tisztasága Isten kifürkészhetetlen tanácsa alapján biztosítva volt. Ahogyan a fivérek apjuk akarata ellenére kitarotak a vérbosszú szigorú erkölce mellett, az iszlám kultúrkör mai viszonyaira emlékeztet.

Büntetések, bírságok, bosszú

Sőt, Isten még – egy további megelőző intézkedést is igénybe véve – módot adott a háborús ciklus elkerülésére. Mózes IV. könyvében²² az Úr megbízta Mózeset, hogy az országban válasszon ki hat várost, hármat a Jordán folyón innen és hármat azon túl, ahol a gondatlan emberölések elkövetői menedékjogot élvezhetnek, és ahol az ellenségeskedésre jogosultak közül a bosszúszomjától megmenekedhetnek. Itt már a büntetőjogi büntetések alkalmazására kellett sort keríteni, és a halált okozóknak csak akkor kellett életével felelnie, ha már állt bíróság előtt. Máskülönben a vérbosszú gyakorlására felhatalmazott a gyilkossal bármilyen körül-

mények között végezni tudna, miközben a közösség a vérbosszúra jogosult és a gondatlan elkövető közötti kibékítéssel kísérletezne. A bíróság elé állításnál az „egy tanú nem tanú”, vagyis a két tanú általi bizonyítás volt érvényben. A szándékos emberölés ki volt zárva a békéltetésből, és rájuk még a szabad városokban is, a *ius talionis* elve alapján, csak halálbüntetés volt kiszabható. A szabad városok határain kívül ismét a vérbosszú törvénye nyert teret.

Kiegyensúlyozott büntetőjogi szabályokkal találkoztunk tehát, amelyek tettek és helyszínnek szerint a bosszú, a bírság és a testi büntetés központú bűnüldözés elemei között választottak. A tálió-elvnek az Ószövetségben előszeretettel alkalmazott dominanciájáról mindenesetre szó sem lehet.

Bűnös és ártatlan

Az ártatlanok elpusztítását tiltó, magánharc ellen irányuló parancs azonban a zsidó jogfejlődésben egyfajta kövületet képezett a széles értelemben vett büntetőjogi konfliktuskezelésben. Már Mózes I. könyvében²³ is felsejlett, amikor Ábrahám az Úr által Sodoma és Gomorra ellen sugallt büntetés alkalmazását azzal az érveléssel utasította vissza, hogy az ártatlanokat nem szabad elpusztítani. Emlékeztette az Urat ígéretére, amelyben szavát adta, hogy soha többet nem árasztja el özönvízzel a földet. Nem fog tehát viszályokba bocsátkozni, azért, nehogy ártatlanokat büntessen ezzel, s erre hivatkozva Ábrahám szabályosan lealkudta a keretet: az eredetileg 50 ártatlanból 10 lett, akik miatt, ha az Úr megtalálja őket, az érintett városokat meg kell kímélnie. Így hangzott az Ábrahám és Isten által kötött kompromisszum. De kilenc ártatlan halálával az Úr és Ábrahám is kiegyezett volna. Isten meghirdette saját vizsgálatát, hogy kiderítse, vajon a lakosok bűnös életéről fülébe jutott szövegszédnek van-e igazságtartalma, de ennek során láthatóan még tíz megfelelő magaviseletű embert sem talált, mint ahogyan azt a történet folytatása mindkét város megsemmisítésével igazolja.

Gyilkosság, vérfertőzés, előre megtervezett szerződészegés, aljasság és aljas, alattomos csalás – az Ószövetség egy valóságos büntett-almanach, s ha ez nem is tűnik olyan idegennek, az azért van, mert a kriminális panoptikum önkéntelenül is a kora középkorra, mindekelőtt a Meroving-korszakra emlékeztet.

IV. A *ius talionis* a kora középkorban

Így Kr. u. 596-ban II. Childebert király az indokolatlan és alaptalan gyilkosságok esetében kihirdette a békéltetések tilalmát. A bűnös rokoni köre a bírságpénzek segítségével lett kizárva a tettes támogatásából, az elkövető osztályrésze pedig a *ius talionis* alapján a halálbüntetés lett: „Quia justum est, ut qui nuit occidere, discat morire.” [Mivel ez úgy jogos, hogy aki képes ölni, az tanuljon meg halni is.] Éppen ezért bízta meg az Úr Mózeset a szándékos emberöléseknél a békéltetés til-

tásával és azokra vonatkozóan a *ius talionis* alkalmazásával.

Magánháború és béketörés

Egy kora középkori, forrásokkal dokumentált magánharcról szóló tudósítás felbukkanását épp' úgy várhattuk volna az Ószövetségben, mint fordítva. Hadd hivatkozzam példaként a tours-i Gergely²⁴ *Historianum libri decem*jéből Sichar híres viszályára: Gergely püspöki székhelyén, Tours-ban és az azt körülvevő grófság területén egy bizonyos Sichar Kr. u. 585-ben megsemmisítő erejű magánharcot folytatott, miután egy baráti közösség iránti elkötelezettsége miatt megölt egy papot. A magánháború ideje alatt és miatt többen meghaltak. Sichar kezdetben visszautasította a bíróság bírságösszegre vonatkozó javaslatát, majd végül Chramnesinddel, a sértett nemzetség túlélőjével és vezetőjével meglehetősen magas bírságdíj fejében mégiscsak megegyezett a békéről. Történt, hogy egy korábbi ellenségével és jelenlegi barátjával folytatott nagy ivászat közben Sichar megjegyezte: gazdagságát és jólétét csak a tőle kapott bírságpénzeknek köszönheti. Bár ez csak félig fedte az igazságot, mivel Gergely vagyona egy jelentős részét az egyházi kincsekből szerezte, de Chramnesind a provokatív beszédben rejlt sértés miatt rögtön Sichar meggyilkolásával vett elégtételt. Ellenfele holttestét azonban – hogy elkerülje a gyilkosság gyanúját (amelyet az eltitkolás megalapozott volna) – a kerítés egyik karójára akasztotta.

Ha az itt szereplő frank nevet egy bibliaival pótolnák volna, nem biztos, hogy rájönnénk, melyik korszakban, a kora középkorban vagy pedig a zsidó ókorban vagyunk. Ahogyan a mózesi jogból, úgy a fenti történetből is látható, milyen könnyen fel lehetett rúgni a békéltető szerződéseket, újra és újra milyen gyorsan láng-ra kaptak az egyszer már lezártak látszó régi nézeteltérések. A vérbosszú kötelezettségének öröklése a középkorban sem volt ismeretlen. Ha az anya figyelmeztette fiait, hogy az apjukon elkövetett gyilkosság után még nem bűnhődött a tettes, emiatt vérbosszúra szólította fel őket. Ismert volt a menedék(jog) intézménye is, amelynek betartását a vallásos germán államokban szigorúbban megkövetelték, mint a későbbiekben a keresztény vallásra áttérő államok jogában.

Vétkesség és bűnüldözés

Vitatott, hogy a korai bajor jog által rendezett, különös, bírsággal kapcsolatos szabályozást (a sértő nemzetség elűzésének elmulasztását apai vonalon heted ízig évente egy schilling bírsággal büntették) befolyásolták-e ószövetségi hatások, vagy arra mégis a szomszédos germán törzsek nyomták rá a bélyegüket.²⁵ Magam hajlok a keresztény recepció elfogadására. Kiindulhatunk ugyanis abból a tapasztalatból, hogy a későbbiekben a nem szándékos és gondatlan emberöléseket kevésbé büntették, mint a szándékosan elkövetetteket. A 895. évi triburi zsinat is különbséget tett okozati szempontból a véletlen és a gondatlan besorolás

között. Erre a zsinat két eseti példát hozott. Az egyik a fa kidőlése által, kívülálló személy figyelmeztető kiáltása ellenére bekövetkezett halálos baleset volt. A másik az anya felelősségét állapította meg abban az esetben, ha gondatlansága gyermeke halálához vezetett. (Közel engedte a kicsit a tűzhelyen forrásban lévő vízhez, amely ráömlött.)

Az a tény, hogy Isten saját földjén nem akarta eltérni a meg nem bocsátott, bűnösen véres tetteket, amelyek a földet bemocskolták és azt számára lakhatatlanná tették, szintén nem volt idegen a középkortól: „*Rei publicae interest, ne crimina remaneant impunita*” (A bűncselekmények nem maradnak büntetlenül) – így hangzott a tétel, amely a 12. század óta, később III. Ince pápasága alatt feljogosította a vallási és világi hatalmat a bűnüldözésben való részvételle.²⁶ És miként Isten az Ótestamentumban, Gergely és Ince sem voltak megszállott bűnüldözők, akikkel ne lehetett volna tárgyalni egy konfliktus elkerüléséről. Persze mindenekelelt a magas rangú egyházi vezetők és a világi nagyurak vonatkozásában a pápa előnyben részesítette a kompozicionális megoldást, sőt ezekben az esetekben közvetítőként járt el.²⁷ Azért is vetődik fel a (jogot és mindennapokat befolyásoló) recepció kérdése, mivel a Bibliát a középkorban jogforrásként is használták. Szövegmagyarázatai, éppen a jogfejlődés szempontjából legmeghatározóbb 12. századi kanonizáció során nagy hangsúlyt kaptak.²⁸ Így az ártatlanok büntetésétől való megóvása fontos jogteológiai szerepet játszott a büntetőjog területén.

A büntetőjog közjogiasulása

A korai zsidóságnál jellemző testi büntetések, a „nyilvános” (állami) büntetőjog, magánharc és megváltás egymás mellett élése az egész korai és érett középkorban végigkísérhető. Csak a kései középkorban kezdődött meg, döntően a vallási és területi békemozgalmak hatása révén, a büntetőjog közjogi irányba történő elmozdulása. A békéltetések és az emberölésért hatóságilag kiszabott vérdíjbírságok kiszabása a büntetőjogban egészen a 17. századig kimutatható. A közjogiasulás tendenciája sokfelé olyan erőteljesen éreztette hatását, hogy a 15. századra, a közveszélyesnek bélyegzettek elleni emberek küzdelméből kiindulva, már beszélhetünk „ellenséges büntetőjogról” (*Feindstrafrecht*). S miután ez a büntetőjog minden formalizmusát elveszítette, hiányoztak a biztosítékok, amelyek megvédelmezték volna az ártatlan polgárokat és alattvalókat attól, hogy ne kerüljenek bele a büntetőjog vonzáskörébe. Az ellenséges büntetőjog sajátos értelmezéseként tekinthető az a justizmord, amely a *Carolina* kibocsátásának évében a tübingiai Nordhausenben nagy megbotránkozást váltott ki, mikor is egy analfabétát okirat-hamisításért elítéltek és megégették.

Fordította:
Cserba Andrea

Jegyzetek

* 1Móz. 9,6. A tanulmány öszövétségi idézeteit a Magyar Biblia Tanács magyar fordítása alapján közöljük. Kiadása: BibliaTéka (CD-ROM, A bibliatudomány elektronikus könyvtára, Arcanum Adatbázis, Budapest, 2007). (A szerző az eredeti német szövegben Luther bibliafordítását használta.)

¹ 1Móz. 4,1-15.

² Mózes első könyvében Lámek, aki vérbosszú címén, egy rajta vágott seb és egy őt ért ütés miatt a tettesek klánjához tartozó két ember életét kioltotta, amit a hatványozott káini megtorlás hetvenhétzereseként értékel. („Emberről ölk, ha megsebez, gyermeket is, ha megüt. Ha hétszeres a bosszú Kainéért, hetvenhétzeres az Lámekéért!” 1Móz. 4,24)

³ Dershowitz, A. M.: *Die Entstehung von Recht und Gesetz aus Mord und Totschlag* (Hamburg, 2002, 49. p. skk.); Jerouschek, G.: *Besprechung Dershowitz, A. M., Die Entstehung von Recht und Gesetz aus Mord und Totschlag, Hamburg, 2002.* (JZ, 2002, 1096. p.)

⁴ Vö. Koch, K.: „Sein Blut bleibe auf seinem Haupt” szólás és a kioltott vér izraeli felfogása. In: *Um das Prinzip der Vergeltung in Religion und Recht des Alten Testaments.* Hrsg.: K. Koch (Darmstadt, 1972, 432. p.)

⁵ „Ne csinálj magadnak semmiféle istenszobrot azoknak a képmására, amik fenn az égben, lenn a földön, vagy a föld alatt a vízben vannak. Ne imádd és ne tiszteld azokat, mert én, az ÚR, a te Istened, féltőn szerető Isten vagyok! Megbüntetem az atyák bűnéért a fiakat is harmad- és negyedézig, ha gyűlölnék engem. De irgalmasan bánok ezerézig azokkal, akik szeretnek engem, és megtartják parancsolataimat.” (2Móz. 20,4-6.)

⁶ „Elvonult előtte az ÚR, és így mondta azt ki: Az ÚR, az ÚR irgalmas és kegyelmes Isten! Türelme hosszú, szeretete és hűsége nagy! Megtartja szeretetét ezerézig, megbocsátja a bűnt, hitszegést és vétket. Bár nem hagyja egészen büntetés nélkül, hanem megbünteti az atyák bűnéért a fiakat és a fiak fiait harmad- és negyedézig.” (2Móz. 34,6-7.)

⁷ Keresztény olvasat szerint a hármas szám az isteni, a négyes a földi dolgokra vonatkozik. A hetes szám a hús feltámadása előtti időt jelképezi. Lásd: Jerouschek, G.: *Lebensschutz und Lebensbeginn. Die Geschichte des Abtreibungsverbot* (2. Aufl., Tübingen, 2002, 220. p.)

⁸ 3Móz. 26,18.

⁹ Günther, L.: *Die Idee der Wiedervergeltung in der Geschichte und Philosophie des Strafrechts* (Altenburg, 1889, 50. p.)

¹⁰ 1Móz. 6,5-7.

¹¹ 1Móz. 9,5-6.

¹² Ha B. Jacob *Auge um Auge. Eine Untersuchung zum Alten Testament* (Berlin, 1929) című művében elveti az analógiát, mint bizonyítékot (4. p.), akkor megfordítva is illik feltennie a kérdést:

miért kellett volna eltérnie a zsidó népnek egy már antropológiailag majdnem megállapított fejlődéstől, különös tekintettel arra, hogy a nyelvi bibliamagyarazatból sem derül ki semmilyen egyértelmű olvasat. Az ellentétes véleményhez vö.: Günther: i. m., 43. p. skk.

¹³ Günther: i. m., 46. p. „A tálió mint büntetés”

¹⁴ Jakob (i. m., különösen a 26. p.) arra utal, hogy a „tachat” nem feltétlenül a táliót, sokkal inkább a „teljesítményt” vagy az „arat” jelentette, és ezzel a tradicionális fordítás tartalmilag helytelen. Ez a szabad értelmezés az olyan helyeknél, mint például 2Móz 22,21., ahol a konkrétan meghatározott pénzbírság és a testi büntetésre vonatkozó tálió-elv egymás mellett állnak, nem alkalmazható. Jacobnak a jelentésre vonatkozó nyelvi inspirált javaslata (14. p.) fölöslegesen mesterkéltnek hat, és arra törekszik, hogy erősítse az elméletet, amely szerint az öszövétségi tálió sosem jelentette a testi megtorlást.

¹⁵ A gyakorlatban leginkább a testi sértéseknél léphetett a pénzbeli kiegyenlítés az esetleges tálió helyébe. Vö.: Günther: i. m., 54. p.

¹⁶ Goldschmidt, L.: *Der Babylonische Talmud* (Frankfurt am Main, 1996, 280. p. skk.)

¹⁷ Uo.

¹⁸ Raschihoz (1040–1105) vö.: Wurmser, L.: *Demütigung, Rache und Verzeihung* (DPV éves közgyűlési előadás, 2006. május 26-án, 2. p.). Köszönet Léon Wurmsernek a szöveg hitelesítésével kapcsolatos vitáért.

¹⁹ 1Móz 34,1-31.

²⁰ Ennyiben történelmietlen Dershowitz: i. m., 132. p.

²¹ Dershowitz: i. m., 140. p.

²² 4Móz 35,9-34

²³ 1Móz 18,17-33.

²⁴ Gregor von Tours: *Gregorii Episcopi Turoniensis Historiarum Libri Decem*, Liber VII. cap. 47. Hg. v. Buchner (1955, 153 p. skk.)

²⁵ Jerouschek: i. m.

²⁶ Jerouschek, G.: „*Ne crimina remaneant impunita*” *Auf daß Verbrechen nicht ungestraft bleiben: Überlegungen zur Begründung öffentlicher Strafverfolgung im Mittelalter* (ZRG KA, 2003, 323–337. p.)

²⁷ Hirte, M.: *Papst Innozenz das IV. Lateranum und die Strafverfahren gegen Kleriker. Eine registergestützte Untersuchung zur Entwicklung der Verfahrensarten zwischen 1198 und 1216.* (Tübingen, 2005)

²⁸ Jacob (i. m., 4. p., 72. p. skk., 90. p.) az ellenkezőjét tartja. A táliónak az az értelmezése, mely szerint az közjogi megtorlás eszköze lenne, csupán a hellenizmus és a kereszténység inspirálta félreértés.

Nótári Tamás

Adalékok a Lex Baiuvariorum datálásához és lokalizálásához

der Baiuvarier, nach einer uralten Handschrift ins Deutsche übersetzt című munkáját, amelynek alapjául a 16. század óta az ingolstadti egyetem tulajdonában

A *Lex Baiuvariorum* – a 777 táján készült Tasziló-kehely¹ mint tárgyi emlék mellett – az önálló, a Nagy Károly-féle 788. évi annexió előtti Bajor Hercegség legkorábbra datálható írott forrása. Legközelebbi rokonságot a *Lex Alamannorum*² mutat; ezzel együtt az ún. délnémet népjogok közé tartozik. Írásunkban a *Lex Baiuvariorum* datálásának és keletkezése lokalizálásának kérdéseit kívánjuk vizsgálni a szakirodalmi kísérletek tükrében.

A *Lex Baiuvariorum* kapcsán felvetődő kérdések már a 18. század végétől helyet kaptak a medievisztikai kutatások között. Az egykori jezsuita, utóbb az ingolstadti egyetem professzora, Johann Nepomuk Mederer (1734–1803) 1793-ban Ingolstadtban tette közzé *Leges Baiuvariorum oder ältestes Gesetzbuch*

levő, jelenleg a müncheni Universitätsbibliothekban³ őrzött kézirat szolgált.⁴ (Ugyanezen kézirat faksimiléjét tette közzé Beyerle 1926-os kiadásában.)⁵ Az ingolstadti kézirat kapcsán már Mederer megállapította, hogy a *Lex Baiuvariorum* legkorábbi kéziratának⁶ feltehetőleg a 8. század végén keletkezett.⁷ Mederer az ingolstadti kódex mellett további öt kéziratot sorolt fel könyvében: a tegernseei, a benediktbeueri, az aldersbachi, az oberaltaichi és a herrenhimisei kolostorból származót⁸ – ma ezen kódexek a bajor Staatsbibliothekban található meg. (Jelenleg a *Lex Baiuvariorum* több mint harminc középkori kéziratáról tudunk, s ezzel a nyolc változatban fennmaradt *Lex Salica* nyolcvanhét⁹ és a *Lex Alamannorum* hozzávetőleg ötven kézírata¹⁰ mellett a legjobban hagyományozott germán népjogi gyűjtemények között tartjuk számon.)¹¹

Paul Roth (1820–1892) müncheni jogtörténész 1848-ban, Münchenben megjelent, *Über Entstehung der Lex Bajuvariorum* című disszertációjában a *Lex Baiuvariorum*ot lépésenként kialakult, szerkesztése során nem egységesített munkának tekintette – e nézetét utóbb további érvekkel támasztotta alá.¹² Roth nézetéhez csatlakozott 1860-ban a szöveg rétegeit megvizsgáló Stobbe is.¹³ Ebben az időszakban jelent meg a Savigny tanítványa, Johannes Merkel (1819–1861) által a *Monumenta Germaniae Historica* számára elkészített első kritikai kiadása is.¹⁴

Heinrich Brunner (1840–1915) 1901-ben publikált tanulmányában – a német birodalmi gondolat térnyerésének megfelelően – a *Lex Baiuvariorum*ot egy 7. századi, időközben elveszett merowing királyi törvényből származtatta, s e hipotézis alapján a bajor *lex* nem volna más, mint a frank birodalmi jog továbbfejlesztett-átalakított, tartományi változata.¹⁵ A bécsi jogtörténész, Ernst von Schwind 1926-ban a *Monumenta Germaniae Historica* részeként adta ki a *Lex Baiuvariorum* (vagy az ő olvasatában: *Baiuvariorum*) *editió*ját, amely azonban már megjelenése előtt heves támadások kerestüztébe került.¹⁶ A *Lex Baiuvariorum* kritikai kiadásának megvizsgálására az MGH 1920-ban önálló bizottságot állított fel, s ennek keretében Bruno Krusch (1857–1940) éles kritikával illette Schwind „súlyos kisklász”-nak aposztrofált munkáját, s e meggyőződésének már 1924-ben hangot is adott.¹⁷ Krusch mind a fokozatos kialakulás Paul Roth által felállított, mind a

frank királyi jogból való leszármazás Heinrich Brunner által képviselt tézisének elutasította.¹⁸ Szerinte a *Lex Baiuvariorum*ot 729-ben a frank uralkodó *edictum*aként Martell Károly hirdette ki egy bajorországi hadjárat alkalmával; Krusch hipotézise szerint e – Bajorországra oktrojált – törvénnyel a Bajor Hercegség elvesztette önállóságát, a bajor herceg pedig a frank uralkodó vazallusává süllyedt.¹⁹

A müncheni jogtörténész, Konrad Beyerle (1872–1933) 1926-ban jelentette meg az ingolstadti kézirat faksimiléjét, átírását és német fordítását tartalmazó, monografikus igénnyel megírt bevezetővel ellátott munkáját,²⁰ amelyben megállapította, hogy a *Lex Baiuvariorum* nem valamely királyi vagy hercegi törvényen alapul, hanem egy egyházi *auctor*ta megy vissza, amit az erős egyházi jelleg

is alátámasztani látszik. Azonban ez az *auctor* – tekintettel a már korábban kimutatott nyugati gót tartalmi egyezésekkel és átfedésekkel – nagy valószínűséggel nem a bajor klérusból került ki.²¹ Konkrét keletkezési helyként Beyerle Niederalteich kolostorát, vagyis az általa legkorábbiként ismert, bizonyíthatóan már 740 táján létező bajor kolostort jelölte meg. A niederalteichi kolostor alapító apátjaként a hagyomány Eberswindet tartja számon – az Eberswind név nyugati gót eredetet jelez –, a kolostor szerzetesei pedig Reichenauból jöttek; mindez valószínűsíteni engedi, hogy ők közvetíthették a nyugati gót joganyagot az ekkortájt szilárd struktúrát nyerő²² bajor egyház felé.²³ Beyerle nézete szerint tehát a *Lex Baiuvariorum* egyházi szerző(k), illetve szerkesztő(k) munkája, a *prologus* pedig azt a célt szolgálja, hogy a törvény királyi jogforrás benyomását keltse.²⁴ Az *ex asse* bajor joganyag tekintetében a szerzetesek a bajor *iudex*ek tanácsát kérhették, akik talán kifejezett uralkodói parancsra a regensburgi hercegi udvarban álltak a joganyagot kompiláló szerzetesek rendelkezésére.²⁵ Természetesen ezen elmélet, amely szerint a *Lex Baiuvariorum* egyházi szerkesztőmunka terméke, igencsak megkérdőjelezhetővé teszi a *lex* „népjog” jellegét.²⁶ Összefoglalva Konrad Beyerle a következő állításokat fogalmazta meg: a *Lex Baiuvariorum* 741 és 743 között keletkezett; keletkezési helye Niederalteich; összeállítói hivatalos hercegi segítséggel is élők, ám nem hivatalos megbízás alapján eljáró klerikusok.

A *Lex Baiuvariorum* kéziratának két oldala (München, Universitätsbibliothek)]

Konrad Beyerle álláspontját tette magáévá Karl August Eckhardt (1901–1979),²⁷ Ernst Mayer (1862–1932) pedig visszatért a fokozatos kialakulásról szóló elmélethez, ám a szöveg alapjául egy, a 6. század végéről származó, II. Childebertre visszavezethető frank forrás létét vélelmezte, amely mind a *Lex Alamannorum*, mind a *Lex Baiuvariorum*, mind pedig az *Edictus Rothariba* beépítésre került.²⁸ Mayer szerint a *Lex Baiuvariorum* Hucbert herceg (728–737) idején, uralkodói parancsra nyerte el mai formáját; vagyis hercegi törvénynek tekintendő.²⁹ Ulrich Stutz (1868–1938) az egyházi befolyás és a kánonjogi elemek túlsúlya ellen foglalt állást, annál is inkább, mivel szerinte a kolostoralapító tucatszervi szerzetesek Niederalteich működésének megszervezése során, hosszú éveken át a törvénykompilációnál jóval hétköznapiabb munkák, így például az erdőirtás foglalkoztak le.³⁰ Konrad Beyerle téziseivel szemben a leghatározottabban öccse, Franz Beyerle (1885–1977) baseli jogtörténész foglalt állást, aki szerint a *Lex Baiuvariorum* és a *Lex Alamannorum* egyházi rendelkezései jóval a 8. század előtt keletkeztek.³¹ Franz Beyerle szerint a *Lex Baiuvariorum* jelentős része mint Meroving királyi törvény már 614 előtt létrejött,³² utóbb pedig úgy foglalt állást, hogy már I. Theudebert (532–548) uralkodása idején megszületett, és a 7. századig folyamatos novelláris kiegészítésekkel lett ellátva.³³ Ezen álláspontot az I. Theudebert korában keletkezett, II. Childebert és II. Chlothar novelláival ellátott és I. Dagobert alatt újjászerveztetett *Lex Baiuvariorum*-ról utóbb Kurt Reindel is átvette.³⁴ Franz Beyerle számára a *Lex Baiuvariorum* az egykori provinciák késő antikvitás kori magas kulturális színvonalának bizonyítéka, a *Codex Euricianus*-ból átvett nyugati gót elemek szerinte személy szerint a Theoderich ravennai udvarában nevelkedett Partheniusnak³⁵ köszönhetők, annál is inkább, mivel Bajorország egy ideig keleti gót uralom alatt állt, s így a gót jog elemei már nem lehettek e területtől teljességgel idegenek.³⁶ Ennek megfelelően Franz Beyerle nagy hangsúlyt helyez azon meggyőződésére, hogy a *Lex Baiuvariorum* keletkezése során az egyházi befolyás elhanyagolhatónak tekinthető, s ezen római-germán szellemi termék kiválóan bizonyítja az antik kulturális örökség jelenlétét a 6. században a délnémet területeken.³⁷

A következő évtizedek számos részletkérdésben vittek tovább a *Lex Baiuvariorum* kutatását: Krause és Morsak szerint az *auctor* nagy valószínűséggel a klérus tagja lehetett,³⁸ Harald Siems munkái, új szempontok felvetése mellett, jól összegezték a kutatás több mint két évszázados történetét,³⁹ Isabella Fastrich-Sutty pedig a nyugati gót hatáshoz nyújtott értékes adalékokat.⁴⁰

A *Lex Baiuvariorum* keletkezése tekintetében az első biztosnak tekinthető *terminus ante quem* a legkorábbi, pontosan datálható bajorországi zsinat, a 756-ban megtartott Aschheimi Zsinat, amelyen már hivatkozás⁴¹ történik a *Lex Baiuvariorum* két passzusára.⁴² A zsinat említést tesz III. Tasziló herceg elődjéről is,⁴³ ami valószínűsíteni engedi, hogy a *Lex Baiuvariorum* az utolsó önálló bajor herceg, Tasziló uralkodásának kezdete,

vagyis 748 előtt keletkezett.⁴⁴ A datálás kérdésben a kutatás mindig is támpontul vette a törvényt bevezető *prologust*, amely általános – bizonyos szemszögből „jogelméleti” – fejtegetéseket közöl a törvényhozó és a törvényhozás funkciójáról, valamint Isidorus Hispaliensis követve a *lex* és a *consuetudo* fogalmáról.⁴⁵ A *prologus* befejező része azonban tartalmaz egy igen konkrét, a *Lex Baiuvariorum* megalkotásának állítólagos történelmi folyamatát elbeszélő leírást, amelynek alapján ezen törvényalkotói, illetve kodifikatori aktusra a következőképpen került sor. Theoderich frank király chalons-i tartózkodása idején, Chlodwig 511-ben bekövetkezett halála után a törvényekben jártas férfiakból álló bizottságot állított fel, hogy a hatalma alá tartozó frankok, alamannok és bajorok jogát az egyes népek szokásjogának megfelelően feljegyezzék, és ennek során a pogány elemeket eltávolítva azokat keresztényekkel cseréljék fel.⁴⁶ Ezt a Childebert és Chlothar által a 6. és 7. század fordulóján végrehajtott törvényi javítások követték,⁴⁷ majd a Dagobert által bevont négy tanácsadó, Claudius, Chadoind, Magnus és Agilulf segítségével végrehajtott reform és a hatályosnak minősülő joganyag írásos kihirdetése.⁴⁸

A kutatók a *prologus*-ban foglaltak igazságtartalmát tekintetében máig megosztottak. Bruno Krusch számára a *prologus* nem volt más, mint tendenciózus, a frank uralkodó Bajorország feletti törvényalkotói hatalmát Chlodwig haláláig visszavezetve legitimáló hamisítvány.⁴⁹ Franz Beyerle feltételezi, hogy a *prologus* 656 előtt, vagyis még I. Dagobert király életében keletkezett, mivel a felsorolt uralkodók közül egyedül ő kapta meg a *gloriosissimus* jelzőt.⁵⁰ Mayer szintén úgy véli, hogy a *prologus* a 7. században keletkezhetett, s hogy a frank törvényalkotásról szóló elbeszélő passzust csak utóbb egészítették ki a *lex* és a *consuetudo* mibenlétéről szóló, Isidorustól átvett gondolatokkal.⁵¹ Meg kell állapítanunk ugyanakkor, hogy a *prologus* bizonyos részei nagy valószínűséggel történelmi tényekre utalnak, hiszen tudunk mind a II. Childebert, mind a II. Chlothar idején lezajlott törvényalkotásról; az előbbihez kapcsolható az 596 táján keletkezett *directio*, az utóbbihoz az 584/628-as *praeceptio* és a 614-es *edictum*.⁵² Szintén II. Chlothar alatt keletkezett a *Lex Alamannorum* egy ránk maradt ősi változata,⁵³ I. Dagobert idején, 633 táján pedig a tartalmilag jórészt a száli frank törvényen alapuló *Lex Ribuarica*.⁵⁴ A *prologus*-ban említett királyi tanácsadók közül kettő történetileg azonosítható személy: a 605-ben *maior domusi* tisztséget betöltő Claudius bölcsességét és tudományokban való jártasságát Fredegar nagy elismeréssel említi,⁵⁵ Chadoindról pedig mint I. Dagobert *referendarius*-áról és hadvezérééről tesz említést.⁵⁶ (A Fredegar által említett Claudiust Detlef Liebs a *prologus*-ban szereplő Claudiusszal azonosítja.⁵⁷) Agilulf kapcsán egy Fredegar által a 642-es esztendő eseményei kapcsán említett püspökre gondolhatunk,⁵⁸ Magnus kapcsán pedig egy avignoni püspökre.⁵⁹ Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egyéb forrás nem szól I. Dagobert bajor területekre kiterjedő törvényhozói ténykedéséről, I. Theoderich

alamann és bajor törvényadói szerepe pedig aligha lehet több pusztá legendánál, annál is inkább, mert a bajorok megjelenéséről először csak Theuderich halála, vagyis 533 után jó másfél évtizeddel tudósítanak a források, a későbbi Bajorország területe pedig nem tartozhatott frank fennhatóság alá.⁶⁰

A *Lex Baiuvariorum* datálása kapcsán Peter Landau kiemelt figyelmet szentel a törvényt bevezető, a legtöbb kéziratban található rubrikának: „*Hoc decretum est apud regem et principes eius et apud cunctum populum christianum qui infra regnum Mervungorum consistunt.*”⁶¹ A frank uralkodó, akitől a törvényalkotói kezdeményezés kiindult, itt nem a *regnum Francorum*, hanem a *regnum Mervungorum* királya, vagyis nem a frankok népéhez tartozásról, hanem a dinasztiaira tevődik át a hangsúly. Ennek a hangsúlynak pedig csak abban az esetben van értelme, ha a szöveg megalkotója a Merovingok királyi jogigényét kívánja alátámasztani – esetlegesen éppen azért, mert az veszélyben forog.⁶²

Köztudott, hogy a Karolingok tényleges hatalomátvétele előtt már hozzávetőleg egy évszázaddal a Meroving-dinasztia uralkodói csupán bábkirályokként voltak jelen a politikában, a tényleges irányítás a *maior domusok* kezében összpontosult, és IV. Theuderich 737-ben bekövetkezett halála után Martell Károly haláláig, vagyis 741-ig, a látszatról is lemondva, nem állítottak helyére királyt, és *de iure* uralkodó híján kormányozták a frank birodalmat.⁶³ Martell Károly fiai, Karlmann és Pippin 743-ban III. Childebert személyében bábkirályt állítottak a Meroving-dinasztiából, ám ennek 751-ben bekövetkezett halála után Pippin koronáztatta magát királlyá.⁶⁴ A 737 és 743 közötti években Martell Károly öröksége körül viszály tört ki idősebb fiai, Karlmann és Pippin, valamint második, az Agilolfing-dinasztiából származó feleségétől, a 725-ös bajor hadjáratból magával hozott Swanahiltől született fia, Grifo között, aki anyja révén a Bajorország hercegeként 736-tól uralkodó Odilóval állt rokonságban. Martell Károly leánya, Hiltrud apja halála után, fivéreinek ellenkezésével nem törődve, mostohaanyja, a bajor uralkodóval rokonágban álló Swanhilt ösztönzésére ment nőül Odilóhoz.⁶⁵ Martell Károly vejeként Odilo nagy valószínűséggel támogatta Grifo igényeit a frank trónra.⁶⁶ Pippin és Karlmann 743-ban fegyverrel vonultak Bajorország ellen, s e hadjárat bajor vereséggel végződött.⁶⁷ Odilo halála után, 749-ben Grifo megkísérelte magához ragadni a hatalmat Bajorországban. Számos előkelő, köztük az alamann herceg, Lantfrid és Suitger gróf is csatlakozott hozzá. Pippin leverte a pártütöket, és nővére gyámsága mellett az akkor nyolcesztendő Taszilót Bajorország hercegévé tette.⁶⁸

Martell Károly fiaival szembeni ellenállását a bajor herceg, Odilo jól legitimálhatta a Meroving-dinasztiából származó uralkodó iránti hűségével, még akkor is, ha a trón éppen ekkortájt nem volt betöltve. Talán a fivérek – többek között – éppen azért ültették az utolsó bábkirályt, III. Childebertet a trónra, hogy a frank-bajor ellenállást ezáltal megfosszák a legitimitástól. A bajor

uralkodó számára ezért lehetett kifejezetten hasznos, ha a *Lex Baiuvariorum* a *regum Francorum*ot egyszerűen *regnum Mervungorum*nak titulálja, miként az Agilolfing-dinasztia Bajorország feletti trónigényét is ezért iktathatták törvénybe,⁶⁹ mivel Odilo akkortájt közel sem ült stabilan a trónján. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a *Lex Baiuvariorum* 737 és 743 között nyerte el végső formáját, s éppen ezért nem minősíthető *stricto sensu* királyi törvénynek, *Königsgesetz*nek, mert nem egy, a frank királyi hatalomnak közjogilag is alávetett Bajorországban jött létre.⁷⁰

A 737 és 743 közötti – Heinz Löwe és Peter Landau által feltételezett – keletkezési dátumot támasztja alá a *Lex Baiuvariorum*ban tetten érhető, a germán népjogokat jóval meghaladó mértékű egyházi hatás. A törvény szövegéből egyértelmű, hogy összeállítója a kánoni szabályok ismeretéből és egy világosan körülhatárolt egyházi szervezetből indul ki.⁷¹ Az egyházszervezet ekkorra nyert kikristályosodott formát Bajorországban. III. Gergely pápa legátusává nevezte ki Bonifácot, aki Bajorországban véglegesen négy püspöki székhelyet határozott meg: Regensburgot, Passaut, Salzburgot és Freisinget. E városok nem csupán mint világi központok tettek szert jelentős szerepre, szakrális legitimációjukat Regensburg, Salzburg és Freising esetében a hittérítők, Emmeram, Rupert és Korbinian működése is biztosította.⁷² Az e négy székhelyen működő (apát)püspököket nem ismerte el megyés püspökként – anélkül, hogy püspöki rangjukat kétségbe vonta volna –, s helyüket saját maga által felszentelt püspökökkel tölthette be: Salzburgban Jánossal, Freisingben Eremberttel, Regensburgban pedig Gaubaldal,⁷³ Passauban Vivilót – fenntartásai ellenére – meghagyta tiszttségében, amit a pápa is megerősített.⁷⁴ 740 táján – amikor az első bajor kolostorok megalakultak⁷⁵ – már elképzelhető volt, hogy Isidorus műveit ismerhette, és a *prologus* „jogbölcseleti” fejtegetéseihez felhasználhatta a *Lex Baiuvariorum* összeállítója, míg fél évszázaddal korábban ennek az esélye igencsak csekély lehetett volna.⁷⁶ Mindezekon kívül azon tény, hogy a *Lex Baiuvariorum* összeállítója munkája során a *Lex Alamannorum*ot is felhasználta, szintén a 737 és 743 közötti datálás mellett szól.⁷⁷ A *Lex Alamannorum*ot a *communis opinio* szerint Lantfrid herceg kezdeményezésére alkották meg valamikor 712 és 730 között,⁷⁸ ám Baesecke a 724-ben Pirmin által alapított reichenai kolostor és a hercegi megbízottak közötti szorosabb együttműködést sem tartotta kizártnak.⁷⁹ Tekintettel a Lantfrid és Odillo között fennálló – nagy valószínűséggel igen közeli – rokoni kapcsolatra,⁸⁰ jó eséllyel feltételezhetjük, hogy Odilo hercegi programjában is szerepelhetett a joganyag összegyűjtése, ahogy ezt Lantfrid esetében megvalósulni látta.⁸¹

Peter Landau kérdésként veti fel, hogy vajon az Odilo megbízásából eljárók munkájuk során felhasználhattak-e valamiféle korábban keletkezett – esetlegesen a Merovingok korából származó –, Bajorországra vonatkozó írott joganyagot, amelynek átdolgozásával, illetve kiegészítésével megkönnyíthették fela-

datukat.⁸² (Alemannia tekintetében biztosak lehetünk abban, hogy a Lantfrid herceg kezdeményezte kompiláció valóban egyfajta renovatio volt, hiszen a rendelkezésünkre áll a *Pactus Legis Alamannorum*nak a 7. század elejéről származó kézírata.) Heinrich Brunner állította fel azon hipotézist, miszerint mind a *Lex Alamannorum* bizonyos részei, mind a *Lex Baiuvariorum* 1. és 2. titulusa egy elveszett Meroving királyi törvényre megy vissza, az eredeti törvényszöveget azonban nem tartja rekonstruálhatónak.⁸³ Érvrendszere főképpen arra támaszkodik, hogy a *Lex Baiuvariorum* saját területi hatályának definiálása során gyakorta az „illa provincia” kifejezést használja, Brunner pedig ennek alapján úgy véli, hogy az önálló, Agilolfingek uralta Bajorországra a bajor törvényalkotó nem alkalmazta volna e némiképp degradáló, kifejezést.⁸⁴ A 8. század első felének nyelvhasználatában ugyanakkor – kiváltképp az egyházi nyelvhasználatban, amellyel a *Lex Baiuvariorum*ot szerkesztő szerzetesek esetében számolni kell – egyáltalában nem ritka az önálló tartományok provinciakénti említése; III. Gergely pápa (731–741) például az „in Baiuvariorum provincia” fordulattal élt, amikor Bonifác bajorországi eredményeit méltatta.⁸⁵ A „provincia” előtt álló „illa” névmás nem tűnik különös, mi több, megvető hangzásúnak, ha abból indulunk ki, hogy a törvényszöveget összeállító egyháziaknak Bajorország csupán lakó- és működési helyük, nem pedig szülőhazájuk.⁸⁶

Mindezek alapján felettebb kétségesnek látszik, hogy a *prologus*ban foglalt „kodifikációtörténeti” elbeszélés történelmileg hitelesnek tekinthető.⁸⁷ Azonban ha ezen álláspontot elfogadjuk, kérdésként merülhet fel, hogy a *prologus* azon részére nézvést, amely nem az isidorusi *Etymologiae*n alapul, a *Lex Baiuvariorum* szerkesztője milyen előképekre, forrásokra nyúlhatott vissza. Childebertet és Chlothart mint törvényhozókat már a *Lex Salica*⁸⁸ wolfenbütteli kézírata is említi.⁸⁹ A *Lex Salica* – a 8. század első fele, vagyis a *Lex Baiuvariorum* keletkezése előtt megfogalmazott – *prologus*ának két változata négy férfit is említ (*electi de pluribus viris quattuor*), akik három ülésen végleges formába öntötték a frank népjog szövegét.⁹⁰ A négytagú bizottságról szóló elbeszélés tehát jó eséllyel a *Lex Salica* hatására került bele a *Lex Baiuvariorum*ba. Claudius és Chadoind nevét a szerző feltehetően Fredegar *Chronicájából* vette át,⁹¹ Agilulf neve itt nagy valószínűséggel nem történelmi, hanem fiktív, a bajor hercegi családra utaló személyt takar,⁹² a negyedik férfi, Magnus nevét illetően megoszlanak a nézetek. Konrad Beyerle jól hangzó, ám színtelen és azonosíthatatlan névnek tekinti,⁹³ Peter Landau pedig a nyugati gót király, II. Theuderich udvarában 460 táján jogtudósként tevékenykedő *praefectus praetorióval*, kiemelkedő műveltsége miatt a Sidonius Apollinaris által *panegyricus*ban megzengett narbonne-i Magnusszal hozza összefüggésbe. Nem zárható ki tehát, hogy Magnus nevének említése nem más, mint a germán uralkodók jogi tanácsadójának egyfajta prototí-

pusa.⁹⁴ Mindezeket tekintetbe véve – Landauval egyetértésben – megállapíthatjuk, hogy a *prologus* sugallta keletkezéstörténet a *Lex Baiuvariorum* születésének forrásaként nem állja meg ugyan a helyét, azonban számos adalékot nyújt a 8. századi összeállítók jogszemléletéhez, műveltségéhez, identitástudatához. Azon kérdésre, hogy a *Lex Baiuvariorum*ot is megelőzte-e egyfajta *Pactus legis Baiuvariorum* – miként a *Lex Alamannorum*ot a *Pactus legis Alamannorum* –, megnyugtató válasz nem adható, illetve akár csak többé-kevésbé hitelt érdemlő hipotézis sem állítható fel.⁹⁵

A *Lex Baiuvariorum* keletkezési helye kapcsán máig igen jelentős helyet foglal el a szakirodalomban a Konrad Beyerle által felállított,⁹⁶ jelenleg – többek között – Ruth Schmidt-Wiegand által képviselt hipotézis, miszerint a keletkezés helye nagy valószínűséggel Niederalteich kolostora.⁹⁷ Isabella Fastrich-Sutty a nyugati gót népjognak, egészen pontosan a legkorábbi nyugati gót törvénykönyvnek, a *Codex Euricianus*nak a *Lex Baiuvariorum*ra gyakorolt hatását vizsgálva a következő megállapításokat tette: a kompilátorok a bajor viszonyokra nem alkalmazható nyugati gót rendelkezéseket alaposan megrostálták, bizonyos elemeket mindenestül elhagytak, másokat pedig *ex asse* bajor anyaggal helyettesítették.⁹⁸ Hogy e bonyolult és a joganyag magas szintű ismeretét feltételező munkát elvégezzék, a kompilátoroknak megfelelő segítőkre és mind a világi, mind pedig az egyházi joganyagot tartalmazó könyvtárra szükségük volt.⁹⁹ Amennyiben e megállapítást elfogadjuk, úgy egyfelől sem a frank királyi, sem a bajor hercegi udvar nem lehetett megfelelő hely a kompilációs-kodifikációs munkára, másfelől pedig Niederalteich sem rendelkezett megfelelő könyvtárral, illetve *scriptoriummal*.¹⁰⁰

Ha megmaradunk a legvalószínűbbnek látszó, 740 körüli keletkezési időszaknál, úgy elvileg ebben az időben három nagyobb központ kínálkozhat a *Lex Baiuvariorum* születési helyéül: Salzburg, Freising és Regensburg. Salzburgban már a 7. század elején létezett egy keresztény szerzetesi közösség,¹⁰¹ amelyet Rupert szervezett újjá – erre utalhat a *Gesta Hrodberti* „renovare” kifejezése is¹⁰² – Szent Péter-kolostorként.¹⁰³ Ugyanakkor, tekintettel a püspökség 739. évi megalapítására, valamint arra, hogy jelentősebb irodalmi tevékenység csak Virgil 749-es püspökké szentelésével vehette kezdetét,¹⁰⁴ illetve arra, hogy jogi szövegekkel bizonyíthatóan csak 790 után számolhatunk a kolostor könyvtárában, nem valószínű, hogy a *Lex Baiuvariorum*ot Salzburgban kompilálták volna. Freising ellen a következő érvek szólnak. A püspökség megalapítására itt is csupán 739-ben, egy évtizeddel Corbinianus működése (717–728) után került sor, jelentősebb kulturális pezsgésről pedig csak Arbeo püspöksége (764–784) idején értesülünk;¹⁰⁵ ezen kívül Freising a 8. században sokkal inkább a Huosi *genealogia*, semmint az Agilolfingek közvetlen befolyása alatt állott, ami szintén nem teszi valószínűvé egy, a központi hercegi hatalom mellett állást foglaló törvénykönyv

megalkotását.¹⁰⁶ A harmadik említett város, Regensburg mellett a következő érvek sorakoztathatók fel. Hercegi székhelyként ugyan szintén csupán 739-ben emelkedett reguláris püspökség rangjára, bencés kolostora, amely hamarosan Szent Haimhrammus (Emmeram) nevét vette fel, már 700 táján Bajorország szellemi központja volt. Érdekes módon a szakirodalomban elsőként Romuald Bauerreiß vetette fel annak a lehetőségét, hogy a *Lex Baiuvariorum* Regensburgban keletkezett.¹⁰⁷ Számos érv szólhat amellett, hogy Regensburg, illetve pontosabban a Szent Emmeram-kolostor lehetett a törvény létrejöttének helye, annál is inkább, mivel a kolostor már a 8. században jelentős könyvtárral rendelkezett. Az alábbiakban – Peter Landau érvelését követve – tekintsük át a *Lex Baiuvariorum* regensburgi keletkezése mellett felsorakoztatható érveket.¹⁰⁸

A *Lex Baiuvariorum* legkorábbi ismert kézirata, a müncheni Universitätsbibliothekben található, 800 táján keletkezett *Codex Ingolstadensis* nagy valószínűséggel Regensburgban, illetve Regensburg környékén keletkezett, ami a törvény szövegének e területen való – a szó szoros értelmében vett – jelenlétét bizonyítja. A kompilátorok a törvény 1. titulusa felveték azon rendelkezést, hogy az egyházi személyek, nevezetesen a papok, diakónusok és egyéb klerikusok felett csupán a püspök bír a kánoni rendelkezések alapján joghatósággal,¹⁰⁹ ami valószínűsíteni engedi, hogy a szerkesztőknek legalább egy kánonjogi gyűjtemény *de facto* is rendelkezésére állt. A 8. század közepén Bajorországban már ismerték az ún. *Epitome Hispana* című gyűjteményt, amit azon tény is bizonyít, hogy a 756-os Aschheimi Zsinaton idézték.¹¹⁰ Baturich regensburgi püspök és a Szent Emmeram-kolostor apátja 821-ben ezen *epitome* felhasználásával készített kánonjogi

gyűjteményt, valamint e gyűjtemény 8. századi, kopenhágai kéziratát a középkorban a regensburgi kolostorban őrizték, ami valószínűleg 740 táján került oda Galliából. Mindezek alapján jó okkal feltételezhető, hogy a *Lex Baiuvariorum* kompilátorai rendelkeztek valamiféle kánonjogi műveltséggel, amint ez a törvény vonatkozó passzusában tükröződik is.¹¹¹ A II. Alarich által kiadott¹¹² *Lex Romana Visigothorum* csupán egyetlen, a *Codex Theodosianusszal* átfedésben levő¹¹³ szöveghelye¹¹⁴ mutat közvetlen kapcsolatot a *Lex Baiuvariorummal*;¹¹⁵ az e passzusban foglalt rendelkezés pedig arra nézvést állít fel tilalmat, hogy a klerikusok ne éljenek egy fedél alatt idegen nőekkel. A közvetlen, szövegszerű hatás csekély volta ellenére tény, hogy a 8. században Bajorországban volt található e törvénykönyv legrégebbi ránk maradt, jelenleg Münchenben őrzött¹¹⁶ kézirata, ami egyértelműen jelzi, hogy már ekkor jelentkezett valamiféle érdeklődés Bajorországban a római jogi hagyományt is közvetítő törvénymű iránt. A *Lex Baiuvariorum* erős egyházi kötődése mellett határozottan állást foglal a hercegi szuverenitás és az Agilolfingek trónigénye mellett, ami valószínűsíteni engedi – miként Konrad Beyerle is megállapította –, hogy a törvényalkotói munkához a szerzetesek jelentős hercegi segítséget kaptak.¹¹⁷

Írásunk végén jó eséllyel elfogadhatjuk Peter Landau azon hipotézisét, hogy ez, a szerzetesek és a hercegi udvar között fennálló munkakapcsolat jóval szorosabb lehetett, ha a *Lex Baiuvariorum* kompilátorai között nem a niederalteichi kolostor, hanem a hercegi székhelyen, Regensburgban található Szent Emmeram-kolostor szerzeteseit vélelmezzük.¹¹⁸ A 737 és 743 közötti keletkezési dátumot támasztja alá a *Lex Baiuvariorum*ban tetten érhető, a germán népjogokat jóval meghaladó mértékű egyházi hatás is.

Jegyzetek

¹ A Tasziló-kehelyről bővebben lásd: Elbern, V. H.: *Tassilokelch*. In: *Lexikon des Mittelalters*. VIII. (1997, 486. p.). Azon elmélethez, miszerint a kehely Tasziló herceg jogarából készült, lásd: Gauert, A.: *Das Zepter Herzog Tassilos III.* (Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 18, 1962, 214. p. skk.)

² A *Lex Alamannorum*hoz lásd: Schott, C.: *Lex Alamannorum*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* II. (1978, 1878. p. skk.); Schmidt-Wiegand, R.: *Leges Alamannorum*. In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. 18. (Berlin–New York, 2001², 201. p. skk.)

³ Jelenlegi jelzete: MS München, Universitätsbibliothek 8°. 132.

⁴ Ezen kódexhez lásd Bischoff, B.: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit. I. Die bayrischen Diözesen* (Wiesbaden, 1960², 249–250. p.)

⁵ Beyerle, K.: *Lex Baiuvariorum. Lichtdruckwiedergabe der Ingolstädter Handschrift* (München, 1926)

⁶ Schwind, E. v.: *Lex Baiuvariorum*. In: MGH LL 1, 5, 2. (Hannover, 1926, 184. p.)

⁷ Mederer, 1793, XXX. p.

⁸ Mederer, 1793, XXX–XXXIV. p.

⁹ Schmidt-Wiegand, R.: *Lex Salica*. In: *Lexikon des Mittelalters*. V. (1991, 1931–1932. p.)

¹⁰ Schott, 1978, 1879.

¹¹ Merkel, J.: *Das Bairische Volksrecht* (Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 11. 1858, 533–687. p.);

Schwind, E. v.: *Kritische Studien zur Lex Baiuvariorum III.* (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 37. 1912, 415–451. p.); Krusch, B.: *Die Lex Bajuvariorum* (Berlin, 1924, 38–163. p.); Kottje, R.: *Die Lex Baiuvariorum – das Recht der Baiern*. In: *Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters*. Hrsg. von H. Mordek (Sigmaringen, 1986, 9–23. p.)

¹² Roth, P.: *Zur Geschichte des Bayrischen Volksrechts*. In: *Festschrift für Professor Dr. von Bayer* (München, 1848, 1. p. skk.)

¹³ Stobbe, O.: *Geschichte der deutschen Rechtsquellen. I/1.* (Braunschweig, 1860, 156. p. skk.)

¹⁴ MGH LL III. (Hannover, 1963)

¹⁵ Brunner, H.: *Über ein verschollenes merowingisches Königsgesetz des 7. Jahrhunderts*. In: *Abhandlungen zur Rechtsgeschichte*. I. (Weimar, 1931, 598–621. p. = Sitzungsber. Akad. Berlin 39, 1901, 932–955. p.)

¹⁶ Schwind, E. v.: *Lex Baiuvariorum*. In: MGH LL 1, 5, 2. (Hannover, 1926)

¹⁷ Krusch, 1924, 4. p. skk. E vitához lásd: Heymann, E.: *Textkritik der Lex Bajuvariorum*. In: *Papsttum und Kaisertum. Festschrift für Paul Kehr zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von A. Brackmann (München, 1926, 116–137. p.)

¹⁸ Krusch, B.: *Neue Forschungen über die drei oberdeutschen Leges: Bajuvariorum, Alamannorum, Ribuariorum* (Abh. Ges. s.

- Wiss. Göttingen, Phil.-hist. Klasse, Neue Folge XX, 1. Berlin, 1927, 39. p. skk.)
- ¹⁹ Krusch, 1924, 271. p. skk.
- ²⁰ Beyerle, K.: *Lex Baiuvariorum* (München 1926)
- ²¹ Beyerle, 1926, LXVI. p.
- ²² A bajor egyházi szervezet kialakulásához bővebben lásd: Freund, S.: *Von den Agilolfingern zu den Karolingern. Bayerns Bischöfe zwischen Kirchenorganisation, Reichsintention und karolingischer Reform (700–847)*. (Schriften zur bayerischen Landesgeschichte 144. München, 2004, 89. p. skk.); Jahn, J.: *Ducatus Baiuvariorum. Das bairische Herzogtum der Agilolfinger* (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 35. Stuttgart, 1991, 186. p. skk.); Kolmer, L.: *Regensburg oder Salzburg? Die Christianisierung der Bayern und die Errichtung kanonischer Bistümer*. In: *1200 Jahre Erzbistum Salzburg. Die älteste Metropole im deutschen Sprachraum*. Hrsg. von H. Dopsch–P. F. Kramml–A. S. Weiß (Salzburg, 1999, 13. p. skk.); Wolfram, H.: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit* (Wien–München, 1995, 257. p. skk.)
- ²³ Beyerle, 1926, LXIX. p.
- ²⁴ Beyerle, 1926, LXIV. p.
- ²⁵ Beyerle, 1926, LXXIV. p.
- ²⁶ Beyerle, 1926, XCI. p.
- ²⁷ Eckhardt, K. A.: *Die Lex Baiuvariorum. Eine textkritische Studie* (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 38. Breslau, 1927, 68. p.)
- ²⁸ Mayer, E.: *Die oberdeutschen Volksrechte* (Leipzig, 1929, 82. p. skk.)
- ²⁹ Mayer, 1929, 138.; 142. p.
- ³⁰ Stutz, U.: *Konrad Beyerle. Ein Nachruf* (Weimar, 1934, 18–19. p.)
- ³¹ Beyerle, F.: *Die süddeutschen Leges und die merowingische Gesetzgebung* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 49. 1929, 264. p. skk.; 288. p. skk.)
- ³² Beyerle, 1929, 372. p.
- ³³ Beyerle, F.: *Die süddeutschen Leges und die merowingische Gesetzgebung* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 73. 1956, 84. p. skk.; 128. p.)
- ³⁴ Reindel, K.: *Recht und Verfassung*. In: *Handbuch der bayerischen Geschichte*. I. Hrsg. v. M. Spindler (München, 1981², 244. p.)
- ³⁵ Partheniushoz lásd: Liebs, D.: *Römische Jurisprudenz in Gallien (2.–8. Jahrhundert)*. (Freiburger Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Neue Folge 38. Berlin, 2002, 62–63. p.)
- ³⁶ Beyerle, 1956, 127. p. skk.
- ³⁷ Beyerle, 1956, 139–140. p.
- ³⁸ Krause, F.: *Die liberi in der lex Baiuvariorum*. In: *Festschrift für Max Spindler zum 75. Geburtstag*. Hrsg. von D. Albrecht–A. Kraus–K. Reindel (München, 1969, 70. p.); Morsak, L.: *Zum Tatbestand der Abtreibung in der Lex Baiuvariorum*. In: *Festschrift für Ferdinand Elsener*. Hrsg. von L. Carlen–F. Ebel (Sigmaringen, 1977, 201. p.)
- ³⁹ Siems, H.: *Lex Baiuvariorum* (HRG II. 1978, 1887–1901.); Uő: *Lex Baiuvariorum (Reallexikon der germanischen Altertumskunde 18. 2002, 305–315. p.)*; Uő: *Handel und Wucher im Spiegel frühmittelalterlicher Rechtsquellen* (MGH Schriften 33. Hannover, 1992, 85. p. skk.)
- ⁴⁰ Fastrich-Sutty, I.: *Die Rezeption des westgotischen Rechts in der Lex Baiuvariorum* (Erlanger juristische Abhandlungen 51. Köln 2001)
- ⁴¹ *Concilium Ascheimense 12.* (MGH LL III, 2, 1. Ed. A. Werminghoff. Hannover, 1906): *De reliquo promiscuo volgo, ut in lege Baiuvariorum consistere debet, ut de eorum hereditate, exceptis capitalibus criminibus, non alienentur.*
- ⁴² A hivatkozott két passzus a következő: *Lex Baiuvariorum 2, 1.: Ut nullus Baiuvarius alodem aut vitam sine capitale crimine perdat.; 7, 5.: Ut nullum liberum sine mortali crimine liceat inservire nec de hereditate sua expellere.*
- ⁴³ *Concilium Ascheimense 4. De legibus ecclesiarum paterna reverentia conperiemini et nos maxime admoneri oportet, quod tot diffusus orbs oriens occidentisque conservat et precessorum vestrorum depicta pactus insinuat.*
- ⁴⁴ Tasziló uralkodásának kezdetéhez lásd: Wolfram, H.: *Das Fürstentum Tassilo III., Herzogs der Bayern* (Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 108. 1968, 159. p.); Erkens, F.-R.: *Summus princeps und dux quem rex ordinavit. Tassilo III. im Spannungsfeld von fürstlichem Selbstverständnis und königlichem Auftrag*. In: *Tassilo III. von Bayern. Großmacht und Ohnmacht im 8. Jahrhundert*. Hrsg. v. L. Kolmer–Chr. Rohr (Regensburg, 2005, 22. p.); Classen, P.: *Bayern und die politischen Mächte im Zeitalter Karls des Großen und Tassilo III.* In: *Ausgewählte Aufsätze* (Vorträge und Forschungen 28. Sigmaringen, 1983, 235. p.); Kolmer, L.: *Zur Kommendation und Absetzung Tassilo III.* (Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 43. 1980, 293. p.); Becher, M.: *Zum Geburtsjahr Tassilo III.* (Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 52. 1989, 9. p.)
- ⁴⁵ Landau, 2004, 30. p.
- ⁴⁶ *Lex Baiuvariorum, Prologus: Theuderichus rex Francorum, cum esset Catalaunis, elegit viros sapientes qui in regno suo legibus eruditi erant. Ipso autem dictante iussit conscribere legem Francorum et Alamannorum et Baioariorum unicuique genti quae in eius potestate erat, secundum consuetudinem suam, addiditque quae addenda erant et improvisa et incomposita rese-cavit. Et quae erant secundum consuetudinem paganorum mutavit secundum legem christianorum.*
- ⁴⁷ *Lex Baiuvariorum, Prologus: Et quicquid Theuderichus rex propter vetustissimam paganorum consuetudinem emendare non potuit, post haec Hildibertus rex inchoavit, sed Chlotharius rex perfecit.*
- ⁴⁸ *Lex Baiuvariorum, Prologus: Haec omnia Dagobertus rex gloriosissimus per viros inlustros Claudio, Chaldoindo, Magno et Agilulfo renovavit et omnia vetera legum in melius transtulit et unicuique genti scriptam tradidit, quae usque hodie perseverant.*
- ⁴⁹ Krusch, 1924, 259. p. skk.
- ⁵⁰ Beyerle, 1929, 373. p. skk.; hasonlóképpen lásd a *Lex Ribuariához* frott bevezetőd – MGH LL 1, 2, 2. Edd. F. Beyerle–R. Buchner (Hannover, 1951, 22. p.)
- ⁵¹ Mayer, 1929, 80. p. skk.
- ⁵² Nr. 7–9. MGH LL 2. Cap. 1. Ed. A. Boretius (Hannover, 1883)
- ⁵³ *Pactus legis Alamannorum*, in: *Leges Alamannorum*. MGH LL 1, 5, 1. Edd. K. Lehmann–K. A. Eckhardt (Hannover, 1966², 21–34. p.). Vő: Schott, 1978, 1927. p.; Schmidt-Wiegand, 2001, 201. p.
- ⁵⁴ Hasonlóképpen vélekedik Franz Beyerle – vő: MGH LL 1, 2, 2. Edd. F. Beyerle–R. Buchner (Hannover, 1951, 27. p.). Ezzel ellentétesen: Mayer, E.: *Entstehung der Lex Ribuariorum* (München, 1886, 133. p. skk.). Bővebben lásd: Landau, 2004, 32. p.)
- ⁵⁵ *Fredegarius, Chronicae 4, 28.* (Ed. B. Krusch. MGH SS rer. Merov. 2. Hannover 1888): *Anno 11 regni Teuderici subrogatur maior domus Claudius genere Romanus, homo prudens, iocundus in fabolis, strenuus in cunctis, pacienciae deditus, plenitudinem consiliae habundans, litterum eruditus, fide plenus, amicitiam cum omnibus sectans.*
- ⁵⁶ *Fredegarius, Chronicae 4, 78.: Dagobertus de universum regnum Burgundiae exercitum promovere iubet, statuens eis capud exercitus nomeni Chadoindum referendarium, qui temporebus Theuderici quondam regis multis priliis probatur strenuus.*
- ⁵⁷ Liebs, 2002, 75. p. skk.
- ⁵⁸ *Fredegarius, Chronicae 4, 90.: Eodemque die gio ibidem peracceserat Ailulfo Valenciae urbis episcopo et Gysone comite ad prevedendum que agebantur Augustedunum dirixerat. Agilulfohoz bővebben lásd: Zöllner, E.: *Die Herkunft der Agilolfinger* (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 59, 1951, 246. p. skk.); Uő: *Die Herkunft der Agilolfinger*. In: *Zur Geschichte der Bayern*. Wege der Forschung 60. Hrsg. v. K. Bosl (Darmstadt, 1965).*
- ⁵⁹ Landau, 2004, 33. p.
- ⁶⁰ Landau, 2004, 34. p.

- ⁶¹ Schwind, 1926, 267. p.
- ⁶² Landau, 2004, 34. p.
- ⁶³ Ewig, E.: *Die Merowinger und das Frankenreich* (Stuttgart, 1988, 202. p. skk.)
- ⁶⁴ Affeldt, W.: *Untersuchungen zur Königserhebung Pippins* (Frühmittelalterliche Studien 14, 1980, 95–187. p.)
- ⁶⁵ Reindel, K.: *Das Zeitalter der Agilolfinger*. In: *Handbuch der Bayerischen Geschichte*. I. Hrsg. v. M. Spindler (München, 1981², 124. p.)
- ⁶⁶ Löwe, H.: *Bonifatius und die bayerisch-fränkische Spannung* (Jahrbuch für fränkische Landesforschung 15, 1955, 85. p. skk.); Jarnut, J.: *Studien über Herzog Odilo (736–748)*. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 85, 1977, 273. p. skk.); Reindel, 1981, 124. p.)
- ⁶⁷ Jahn, 1991, 186. p. skk.
- ⁶⁸ *Annales regni Francorum a. 748* (Ed. F. Kurze. MGH SS rer. Germ. in usum scholarum 6. Hannover, 1895); *Annales qui dicuntur Einhardi a. 748* (Ed. F. Kurze. MGH SS rer. Germ. in usum scholarum. Hannover, 1895); *Annales Mettenses priores a. 749* (Ed. B. v. Simson. MGH SS rer. Germ. in usum scholarum 10. Hannover–Leipzig, 1905)
- ⁶⁹ *Lex Baiuvariorum* 3, 1.: *Dux vero praeest in populo, ille semper de genere Agilolfingarum fuit et debet esse, quia sic regni antecessores nostri concesserunt eis; qui de genere illorum fideles regi erant et prudens ipsum constituebant ducem ad regendum populum illum.*
- ⁷⁰ Beyerle, 1926, LII. p.; Landau, 2004, 36. p.
- ⁷¹ Így például: *Lex Baiuvariorum* 1, 12.: *De 'caeteris causis' praesbiteri diaconi vel clerici ab episcopis secundum illorum canones iudicentur.*
- ⁷² Schmidinger, H.: *Das Papsttum und die bayerische Kirche – Bonifatius als Gegenspieler Virgils*. In: *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter*. Hrsg. von H. Dopsch, R. Juffinger (Salzburg, 1985, 94. p.)
- ⁷³ *Vita Bonifatii* 7. (Ed. W. Levison. MGH SS rer. Germ. in usum schol. 57. Hannover–Leipzig, 1905); Reindel, 1981, 229. p. sk.; Schieffer, Th.: *Winfried-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas* (Freiburg i. Br., 1980, 180. p. skk.)
- ⁷⁴ Bonifatius: *epistolae* 45. (Ed. M. Tangl. MGH EE selectae. Berlin, 1916); *Regesta pontificum Romanorum*, 2251. (Ed. Ph. Jaffé. Graz, 1956)
- ⁷⁵ Semmler, J.: *Das Klosterwesen im bayerischen Raum vom 8. bis zum 10. Jahrhundert*. In: *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*. Hrsg. von E. Boshof, H. Wolff (Köln–Weimar–Wien, 1994, 294. p. skk.); Dopsch, H.–Wolfram, H.: *Neubeginn oder Kontinuität? Probleme um die Anfänge vom St. Peter*. In: *Das älteste Kloster im deutschen Sprachraum – St. Peter in Salzburg* (Salzburg, 1982, 26. p. skk.); Jahn, 1991, 192. p. skk.; Störmer, W.–Dannheimer, H.: *Die agilolfingerzeitlichen Klöster*. In: *Die Bajuwaren*. Hrsg. von H. Dannheimer, H. Dopsch (Korneuburg, 1988, 305. p. skk.)
- ⁷⁶ Ehhez bővebben lásd: Bischoff, B.: *Die europäische Verbreitung der Werke Isidors von Sevilla*. In: *Mittelalterliche Studien*. I. (Stuttgart, 1966, 171–194. p.)
- ⁷⁷ Landau, 2004, 37. p.
- ⁷⁸ Schott, 1978, 1878. p. skk.; Schott: *Pactus, Lex und Recht*. In: *Die Alemannen in der Frühzeit*. Hrsg. von W. Hübener (Bühl–Baden, 1974, 135. p. skk.)
- ⁷⁹ Baesecke, G.: *Die deutschen Worte der germanischen Gesetze* (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 59, 1935, 28. p.)
- ⁸⁰ Zöllner, 1951, 260. p. skk.; Jahn, 1991, 123. p.
- ⁸¹ Landau, 2004, 38. p.
- ⁸² Landau, 2004, 38. p.
- ⁸³ Brunner, 1931, 619. p.
- ⁸⁴ Brunner, 1931, 569. p.
- ⁸⁵ Bonifatius: *epistolae* 45. Bajorország hasonlóképpen provincia-ként kerül említésre a 71., 72., 73. és 74. levélben.
- ⁸⁶ Landau, 2004, 39. p.
- ⁸⁷ Landau, 2004, 40. p.
- ⁸⁸ Ehhez lásd: Schmidt-Wiegand, 1978, 1959. p.
- ⁸⁹ Krammer, M.: *Zur Entstehung der Lex Salica*. In: *Festschrift für Heinrich Brunner* (Weimar, 1910, 466. p. skk.)
- ⁹⁰ Schmidt-Wiegand, 1978, 1951. p.
- ⁹¹ Beyerle, 1926, LXIII. p.
- ⁹² Landau, 2004, 41. p.
- ⁹³ Beyerle, 1926, LXIV. p.
- ⁹⁴ Landau, 2004, 41. p.
- ⁹⁵ Landau, 2004, 42. p.
- ⁹⁶ Beyerle, 1926, LXVI. p.
- ⁹⁷ Schmidt-Wiegand, 1991, 1928. p.
- ⁹⁸ Fastrich-Sutty, 2001, 140. p. skk.; 220. p. skk.
- ⁹⁹ Fastrich-Sutty, 2001, 290. p.
- ¹⁰⁰ Landau, 2004, 44. p.; Bischoff, B.: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit II. Die vorwiegend österreichischen Diözesen* (Wiesbaden, 1980, 5. p. skk.)
- ¹⁰¹ Hermann, K. F.: *Geschichte der Erzabtei St. Peter zu Salzburg. I.* (Salzburg, 1996, 32. p. sk.)
- ¹⁰² *Gesta sancti Hrodberti confessoris* 8. (Ed. W. Levison. MGH SS rer. Merov. 6. Hannover–Leipzig, 1913)
- ¹⁰³ Dopsch, H.–Wolfram, H.: *Neubeginn oder Kontinuität? Probleme um die Anfänge vom St. Peter*. In: *Das älteste Kloster im deutschen Sprachraum – St. Peter in Salzburg* (Salzburg, 1982, 26. p.)
- ¹⁰⁴ Wolfram, 1995, 262. p.; Löwe, H.: *Salzburg als Zentrum literarischen Schaffens im 8. Jahrhundert* (Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 115, 1975, 100. p. skk.)
- ¹⁰⁵ Jahn, 1991, 149. p. skk.; Jahn, J.: *Virgil, Arbo und Cozroh. Verfassungsgeschichtliche Beobachtungen an bairischen Quellen des 8. und 9. Jahrhunderts* (Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 130, 1990, 201. p. skk.)
- ¹⁰⁶ Landau, 2004, 45. p.
- ¹⁰⁷ Bauerreiß, R.: *Kirchengeschichte Bayerns. I.* (St. Ottilien, 1949, 162. p.)
- ¹⁰⁸ Landau, 2004, 47. p. skk.
- ¹⁰⁹ *Lex Baiuvariorum tit. 1.: De ceteris causis presbiteri, diaconi vel clerici ab episcopis secundum illorum canones iudicentur.*
- ¹¹⁰ Landau, P.: *Kanonensammlungen in Bayern in der Zeit Tassilos III. und Karl des Großen*. In: *Bayern und Europa. Festschrift für Kurt Reindel zu seinem 70. Geburtstag*. Hrsg. von L. Kolmer, P. Segl (Regensburg, 1995, 146. p. skk.)
- ¹¹¹ Landau, 2004, 48. p.
- ¹¹² Ehhez bővebben lásd: Nehlsen, H.: *Alarich II. als Gesetzgeber. Zur Geschichte der Lex Romana Visigothorum*. In: *Studien zu den germanischen Volksrechten. Gedächtnisschrift für Wilhelm Eber*. Hrsg. von G. Landwehr (Rechtshistorische Reihe 1. Frankfurt a. M., 1982, 143–203. p.)
- ¹¹³ *Codex Theodosianus* 16, 2, 44.
- ¹¹⁴ *Lex Romana Visigothorum* 16, 1, 6.
- ¹¹⁵ *Lex Baiuvariorum* 1, 12.
- ¹¹⁶ MS München Clm 22501.
- ¹¹⁷ Beyerle, 1926, LXVI. p.
- ¹¹⁸ Landau, 2004, 50. p.

A kezdetek (1804–1920)

Szerbia török hódoltsága alatt (1459–1804) nem folyt jogi képzés. Az egyedüli tanintézmények az úgynevezett „kis iskolák” – kolostorokban működő alapfokú elemi iskolák – voltak, ahol az írástudás alapjait lehetett elsajátítani. A lakosság legnagyobb része azonban nem tudott írni. Az Oszmán Birodalom ellen 1804-ben kitört szerb felkelés nemcsak egy, a szabadságért vívott küzdelem, hanem egyúttal a modern állam megteremtését célzó kísérlet is volt. 1808-ban a lázadó kormány Belgrádban felállított egy „Nagy Iskolát” (Velika škola).

Az alapító *Dositej Obrenović* a szerb felvilágosodás egyik nagy alakja volt, aki Triesztből érkezett Szerbiába, s 1807-ben elsőként töltötte be a szerb oktatási miniszteri posztot. A tanulóknak csak egy feltételnek kellett megfelelniük; tudniuk kellett írni és olvasni. A belgrádi Nagy Iskola a gimnázium és a főiskola között elhelyezkedő intézmény volt, és három évig működött. A számunkra rendelkezésre álló – csekély számú – történelmi forrásból kiderül, hogy az ott tanuló diákok számtant, történelmet, német nyelvet és jogtudományt tanultak. Ma már azonban nem állapítható meg, hogy a tárgyak között volt-e jogtörténet. 1813-ban a törökök ismét meghódították Szerbiát, és a Nagy Iskolában megszűnt az oktatás.

A *Miloš Obrenović* nevével fémjelzett „második szerb felkelés” 1815-ben pár hónap alatt újra kivívta a szerb autonómiát. Majdnem egész Szerbia megszabadult a török hódoltságtól. Miloš Obrenovićot 1816-ban elismerték trónörökösnek, és Szerbia (hivatalosan is) elnyerte korlátozott függetlenségét a szultán felettes hatalma alatt. Az 1828–1829-ben zajló orosz–török háború után Szerbia az Adrianoplei [Drinápoly, ma Edirne – a szerk.] Szerződés révén még szélesebb körű önkormányzati jogokat kapott, s a török helyőrség tagjainak létszámát is csökkentették.

Az 1830-ban kiadott hatti serif – szultáni irat, amely garantálta a szerb autonómiát – engedélyezte a szerbeknek néhány iskola alapítását. 1830-ban került sor a belgrádi Nagy Iskola (Velika škola) újbóli megnyitására. Az iskola három év múlva, 1833-ban Kragujevacba költözött át, ahol Miloš Obrenović herceg a saját székhelyét is kiépítette. Itt oktatási tevékenységét gimnázium név alatt folytatta. Amikor a diákok első generációja befejezte tanulmányait, a szerb kormány úgy döntött, hogy alapít egy Líceum (Licej) néven működő, új és magasabb fokú iskolát (1839). A Líceumnak kezdetben csak egy – filozófiai – részlege volt, de nem sokkal később (1840) megalakult a jogtudományi osztály is. 1841-ben a Líceum átköltözött Belgrádba; ez a belgrádi jogi kar tényleges kezdetét jelentette.

Az 1853-ban Belgrádba érkező *Nikola Krstić* (1829–1902) Szerbia első jogtörténész professzora volt. Magyarországon, Vácon (Waizen) született, s Pesten tanult filozófiát és jogtudományt. Tanulmányai befejezését követően, 1853 márciusában rövid ideig az

Srdan Šarkić

Szerbia és Jugoszlávia joghistóriájának története a 19. századtól napjainkig

újvidéki (Novi Sad-i) gimnáziumban dolgozott. 1853. október 20-án érkezett Belgrádba. Krstić az ottani Líceum jogi karán a jog enciklopédiáját (Enciklopedija prava) és jogtörténetet (istorija zakonoznanja) tanított. Egyetemi oktatói karrierje 1862-ig tartott, amikor Mihajlo herceg (1860–1868) a Belügyminisztérium rendőrségi osztályának vezetőjévé nevezte ki. 1865-től bíróként, 10 évvel később a Fellebbviteli Bíróság (Kasacioni sud) elnökeként tevékenykedett. 1884-től 1894. évi nyugdíjba vonulásáig az Államtanács (Državni savet) tagja volt.

A jogtörténet iránti érdeklődését Nikola Krstić már diákként felismerte, de a tudományos nyilvánosság elé először 1854-ben, a *Stefan Dušan törvénykönyvének mérlege* (Разматрања Душановомъ Законику) címmel írt tanulmányával fordult. Három évvel később, 1857-ben egy újabb esszét adott ki *Elgondolások a régi szerb jogról régi írott források és Dušan törvénykönyve alapján* (Разматрања о старымъ србскимъ правима на основу стары писмены споменика и Душановогъ Законика) címmel. A jogtörténet spektrumának kiszélesítéséhez tett tudományos hozzájárulásként kell értékelnünk a *Szláv jogtörténet* néven megjelent, a híres lengyel jogtörténész, *Wacław Aleksander Maciejowski* egyik művéből készített fordítását (négy kötetben, Stuttgart, 1835–1839). Krstić megérdemelten volt az első jogtörténész professzor Szerbiában, bár tudományos eredményei szerények, s mára nagyjából túlhaladottá is váltak. Ez többek között arra is visszavezethető, hogy a legtöbb, ma rendelkezésünkre álló forrást akkoriban még nem publikálták.

1862-től, amikor N. Krstić a belgrádi Líceumot elhagyta, 1887-ig a jogtörténelmi tanszék vezetését senki nem vette át. Az 1863-ban a Líceumot felváltó Főiskola és Akadémia (Velika Škola-Akademija) igazgatósága 1869-ben *Valtazar Bogišićet* (1834–1908) akarta Belgrádba hívni a jogtörténelmi tanszék professzorának. Bogišić katolikus szerbként a mai Horvátország területén, a Dubrovnik közelében fekvő Cavtat városában született. Bécsben hallgatott jogtudományt, ahol 1864-ben *Lorenz von Stein* tanítványaként megszerezte a doktori címet. *Franz Miklošić* ajánlása alapján öt évig Bécsben, az Udvari Könyvtár Szláv Részlegében szakértőként dolgozott, majd csaknem két évig Temesváron (ma: Timișoara) tevékenykedett, mint a katonai határőrvidék császári hivatalnoka. 1869-ben Bogišić elfogadta az odesszai egyetem meghívását,

ahol a szláv jogtörténet professzora lett, s két évig (1870–1872) – orosz nyelven – tartott előadásokat. Egyetemi oktatói karrierje alatt (ezt követően többé már nem dolgozott egyetemen) elsősorban a szláv szokásjogot kutatta. II. Sándor (Alexander) orosz cár utasítására és Miklós (Nikolas) montenegrói herceg parancsára 1873 elején Montenegróba ment, ahol befejezte legfontosabb, *Általános törvénykönyv a javokról* című művét, a polgári törvénykönyv – 1888-ban megjelentetett – eredeti kodifikációját, amely csak dologi és kötelmi jogi szabályokat tartalmazott. A történelmi jogi iskola Bogišić egész munkásságára nagy hatással volt.

Mivel a Valtazar Bogišić megnyerésére tett kísérlet eredménytelen maradt, 1880-ban a Belgrádi Főiskola *Dragiša Mijušković* (1859–1903) külföldi továbbtanulásra jogosító ösztöndíjat adományozott. Mijušković 1878-ban Belgrádban befejezte jogi tanulmányait, s 1880-tól állami ösztöndíjasként jogtörténetet hallgatott Münchenben, Párizsban, Varsóban és Prágában. Varsóban *Zigelj* professzor tanítványaként a szláv jogtörténet iránt érdeklődött, doktori címét azonban már Prágában szerezte meg. Mijušković 1887-ben a Belgrádi Főiskolán a szláv jogtörténet tanára lett, majd 1899-től a Fellebbviteli Bíróságon bíróként, 1903-ban mint állami tanácsos dolgozott, de a főiskola tiszteletbeli professzoraként emellett szláv jogtörténelmi előadásokat tartott egészen haláláig. Mijušković halálától 1920-ig, *Teodor Taranovski* professzor Belgrádba érkezéséig, a jogtörténelmi tanszék vezetői tisztét nem töltötték be. Mijušković jelentős műve volt Dušan törvénykönyvének rendszeréről írt tanulmánya (*O sistemu Dušanova Zakonika. Srpski preglud. 4–6., Beograd, 1895*). Megkísérelte a törvénykönyvet elmagyarázni és a középkori Európa más államrendszereivel összehasonlítani. A szláv jogtörténetről tartott előadásaihoz készített jegyzeteinek jelentős része az I. világháború alatt megsemmisült.

Stojan Novaković (1842–1915) nyelvész, a szerb tudomány és politika egyik meghatározó alakja, egy fél évszázadon át foglalkozott a szerb jogtörténet kutatásával. Hosszú, sikeres politikai és tudományos karrierje során Novaković többek között volt egyetemi professzor (1872–1880), háromszor okta-

tási miniszter (1873, 1873–1875 és 1880–1883), isztambuli (1885–1892), párizsi (1899) és szentpétervári (1900–1904) szerb nagykövet, államfő (1892–1895) s végül miniszterelnök (1895–1896). Novaković nyelvészként és irodalomtörténészként került be a tudományos körforgásba. A jogtörténet iránti érdeklődése

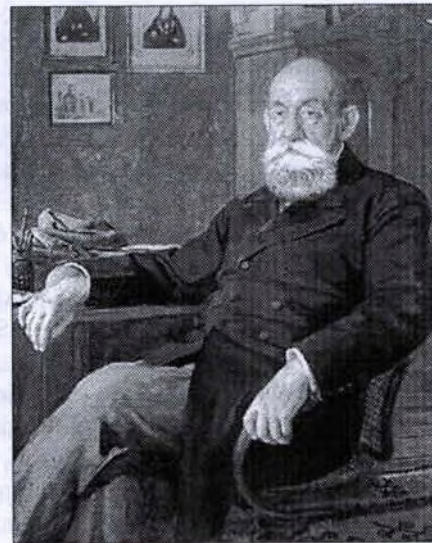
1870-ben kezdődött, amikor kiadott egy kéziratot Dušan törvénykönyvéről. 1870-től kezdődően írt néhány tanulmányt a szerb jogtörténet témakörében, de tudományos körökben legértékesebb munkájaként a középkori szerb jogforrások kiadását tartják számon. 1898-ban sikerült megalkotnia és megjelentetnie Zaren Dušan törvénykönyvének eddig készült legjobb változatát, amelyet részletes magyarázatokkal egészített ki, s amelyben az addig ismert (húsz) hasonló témában írott művet is felhasználta. Novaković a bizánci jogirodalom egyik leghíresebb, 1335-ből származó művének (*Matheos Blasteres* írásainak gyűjteménye [*Syntagma*]) egy régi, szerb nyelvű fordítását is publikálta (*Матије Властара Синтагма, Beograd 1907*). 1912-ban megjelentetett egy okleveleket, államok közötti szerződéseket és városi statútumokat tartalmazó teljes gyűjteményt (*Законски споменици српских држава средњег века, Beograd, 1912*).

A szerb jogtörténet I. világháború elejéig tartó fejlődéséhez további hozzájárulásként tartják számon fiatal szerb értelmiségieknek külföldön, elsősorban Németországban írt értekezéseit. Jelentős munka *B. Markowitsch: A szerb esküdtszék* (*Das serbische Schwurgericht, Freiburg, 1899*), *M. Wlainatz: A középkori Szerbia agrárjogi viszonyai* (*Die agrarrechtlichen Verhältnisse im mittelalterlichen Serbien, Jena,*

1903), *L. Markowitsch: A tulajdoni viszonyok alakulása Dušan törvénykönyve alapján* (*Grundbesitzverhältnisse in Serbien nach Duschans Gesetz, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 1909*), *Sv. Djoritsch: Bűncselekmények és büntetések Dušan cár (1349–1354) törvénykönyvében* (*Verbrechen und Strafe im Gesetzbuche des serbischen Zaren St. Duschau. Uo., 1913*), *P. Lebl: Le code Douchan* (Paris, 1912) és *J. Gerasimovitsch: Dušan törvénykönyve* (*Duschans Gesetzbuch, Bonn, 1912*) című tanulmánya. A fent említettek mindegyike a belgrádi főiskola (1905-től egyetem) jogi karának professzora volt, bár nem a jogtörténet volt a szakterületük.

Valtazar Bogišić

Stojan Novaković

Az „aranykor” (1920–1941)

Az I. világháború idején Belgrádban nem működött egyetem. 1918. december 1-jén a Karadorđević (Karagyorgyevics) dinasztia tagja, Sándor (Alexander) régensherceg kihirdette a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca). Az új államnak így már négy jogi kara volt: Belgrádban, Szabadkán (Subotica, Szerbia), Agramban (Zágráb, Horvátország) és Ljubljanában (Szlovénia). Valamennyi fenti karon működött jogtörténeti tanszék, de a tantervek nem voltak azonosak. Csak 1931. december 12-én, Sándor (Alexander) király diktatúrájának bevezetése után került sor az ekkor már új néven szereplő Jugoszláv (=délszláv) Államban a Jugoszláv Királyság minden egyetemi tantervének az Általános Egyetemi Rendelet (Opšta uredba Univerziteta) alapján történő egységesítésére. A rendelet előírta, hogy a jogtörténeti tanszékeket minden karon egységesen kell kialakítani. A tanszék a „Nemzeti jogtörténet a szláv jogtörténettel összekapcsolva” (Narodna pravna istorija s obzirom na istoriju slovenskih prava) nevet kapta, és három hasonló tárgyat ölelt fel: a nemzeti, a szláv és az egyetemes jogtörténetet.

A jugoszláv, különösen a szerb jogtörténet fejlődése szempontjából nagy jelentősége volt még egy orosz értelmiségi csoportnak, amelynek tagjai ismert tudósok voltak. 1917-ben, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után jöttek a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba és a belgrádi, a szabadkai és a ljubljani jogi karok professzorai lettek. Közülük *Teodor Taranovski* és *Aleksandar Solovjev* gyakorolta a legnagyobb hatást a jogtörténet tudományára.

Az orosz *Teodor Taranovski* (1875–1936) Lengyelországban született, és a Varsói Orosz Egyetemen jogtudományt hallgatott. A fent említett Zigelj professzor tanítványaként már fiatalon nagy érdeklődést tanúsított a szláv jogtörténet iránt. 1899-től a varsói egyetemen a Jog Enciklopédiájáról tartott előadásokat, később a jaroslavlji (Oroszország) és a jurjevi (Dorpat, ma Tartu, Észtország) egyetemen orosz jogtörténetet hallgatott. Taranovski 1920-ban érkezett Belgrádba, és a szláv jogtörténet professzoraként kezdte meg munkáját. 1923-ban megírta *Bevezetés a szláv jogtör-*

ténetbe (Увод у историју словенских права) című könyvét, tíz évvel később megjelentette a második, kiegészített kiadást. Belgrádban egyetemi oktatóként egyre nagyobb érdeklődést mutatott a szerb jogtörténet iránt. Néhány, a középkori szerb jogról tartott előadása után írta meg mesterművét, *A szerb jogtörténet a Nemanjić dinasztia államában* (Историја српског права у Неманићкој дражави. Beograd, 1931–1936; új kiadása: 1996) című, négy kötetből (Alkotmánytörténet; A büntetőjog története; A magánjog története; A bíróság és az eljárás története) álló könyvét. Máig ezt tartjuk a középkori szerb jogról valaha írt legjobb tanulmánynak, amely nagy hatással volt más jogtörténészekre is. Taranovski műve kiadása után egy évvel, hatvanegy éves korában elhunyt, ami véget vetett sikeres alkotómunkájának.

Aleksandar Solovjev (1890–1971) ugyancsak Varsóban, a szláv kultúra egyik fontos központjában végezte felsőfokú tanulmányait; 1912-ig jogot, majd 1915-ig filozófiát hallgatott. Rövid ideig Varsóban, Moszkvában, majd a Don mellett fekvő Rosztovban is dolgozott, ahol 1917-ben a jogtörténet és a középkori orosz történelem docense lett. Antikommunista lévén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idején elhagyta Oroszországot. Ezután előbb Isztambulban tartózkodott, később Heidelbergbe ment, ahol felvette a kapcsolatot Teodor Taranovskival, aki Belgrádba hívta. 1920 végén a belgrádi jogi kar asszisztense lett. 1926-ban kiadta egyik legfontosabb művét *Válogatott szerb jogforrások a XII–XV. századból* (Одабрани извори српског права од XII до краја XV века. Beograd, 1926) címmel. Ez az iratgyűjtemény fontos kiegészítésnek számít Novaković művéhez. Solovjev 1928-ban

megszerezte a doktori címet, és két tanulmányban publikálta kutatásainak eredményeit: *Stefan Dušan szerb és görög cár törvényhozása* (Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка. Skorlje, 1928) és *Dušan törvénykönyve, 1349 és 1354* (Душанов Законик 1349 и 1354. Beograd, 1929) címmel. Tanulmányait azzal a céllal írta, hogy bizonyítsa a bizánci jognak Dušan törvénykönyvére gyakorolt hatását. Solovjev *Vladimir Mošinnal*, egy 1921-ben, szintén Oroszországból érkezett nyelvész-történésszel közösen jelentette meg *Szerb uralkodó görög oklevelei* (Грчке повеле српских владара – Diplomata graeca regum et impe-

*Teodor Taranovski (jobbra),
Valentin Ovtinnikovval*

Aleksandar Solovjev

ratorum Serviae. Beograd, 1936; reprint: London, 1974) című művét. A gyűjtemény a szerb uralkodó által írt összes oklevelet tartalmazza görög nyelven, amelyeket kiváló magyarázatok és jogtörténeti kommentárok egészítenek ki.

A II. világháborút megelőzően publikálta Solovjev *Előadások a szláv jogtörténetéről* (Предавања из историје словенских права. Beograd, 1939; reprint: 1998) című munkáját is. Aleksandar Solovjevet a legkiválóbb történészek és nyelvészek egyikeként tartják számon. Műveit, közel 200 tudományos esszéjét világszerte kiadták. Tíz szláv nyelven beszélt, előadásait franciául, angolul, németül és olaszul tartotta. A szerb és a bizánci jogtörténet területén kifejtett munkásságát napjainkig sem tudta senki túlszárnyalni.

A szerb jogtörténet kapcsán felmerülő harmadik nagy név: *Slobodan Jovanović* (1869–1958). Jogot hallgatott Münchenben (1886–1887), Zürichben (1887) és Genfben (1887–1890). Tanulmányai befejezése után Párizsba ment, ahol az *École libre des sciences politiques*-on alkotmányjoggal és politikatudománnyal foglalkozott (1890–1891). Rövid ideig a Külügyminisztériumban (többek között Stojan Novaković titkáráként) dolgozott. 1897-től Jovanović a belgrádi jogi kar professzora volt. Egyetemi karrierje 43 évet ölelt fel. Alkotmányjogot tanított, s ezen a tudományterületen is írt néhány tanulmányt. Fő műveinek négy, a 19. századi Szerbia alkotmányjog-történetét feldolgozó tudományos értekezését tartják: a Karadordević Sándor (Alexander) herceg uralkodásával (1842–1858) foglalkozó *Az alkotmány védelmezői és kormányzásuk* (Уставобранитељи и њихова влада. Beograd, 1912), amely nagy hatást gyakorolt egy magát „alkotmányvédelmezőnek” nevező politikuscsoportra; *Miloš és Mihajlo hercegek 1859–1868 közötti második uralkodása* (Друга влада Милоша и Михајла. Beograd, 1923); *Milan Obrenović uralkodása 1868–1889 között* (Влада Милана Обреновића. Beograd, 1926–1927) és *Aleksander Obrenović 1889–1903 közötti kormányzása* (Влада Александра Обреновића. Beograd, 1929–1931).

Kutatómunkája középpontjában az állam és szervezetei álltak. Jovanović nemcsak a jogtörténet, hanem az alkotmányjog, a történelem és az irodalom

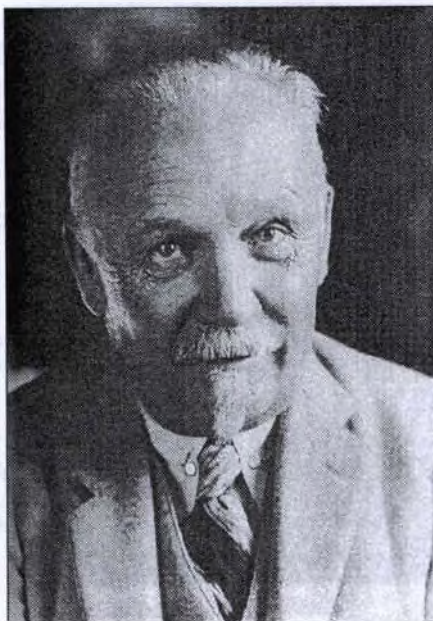
szakértője is volt. A szerb írók közül kiemelkedik páratlan stílusával.

1920. február 2-án a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság vezetése politikai okokból egy új jogi kart alapított Szerbia északi részén, a magyar határ mellett fekvő Szabadkán (Suboticában). A szabadkai jogi kar a belgrádi egyetemhez tartozott, s 1941-

ig állt fenn. Miként Belgrádban, Szabadkán is működött egy jogtörténeti tanszék. 1922-től kezdődően a tanszéken a szláv jogtörténet professzora a kijevei származású *Grigorij Demcenko* volt. A szabadkai jogi karon dolgozott egy másik orosz születésű értelmiségi, *Sergej Troicki* (1878–1972), a kánonjog professzora, valamint a szerb és bizánci nomokánonok szakértője is.

Az Agramban (Zágráb) működő jogi karon 1874-től állt fenn jogtörténeti tanszék. Az első professzor, *Jaromil Hanel* cseh származású volt, és egyetemes jogtörténetet tanított. Őt *Josip Pliverić*, *Franjo Spevec* és *Milivoj Maurović* követte a tanszék élén. Sajnálatos módon egyikük sem publikálta előadásait. 1911-ben Zágrábban is megkezdte működését a horvát jogtörténeti tanszék (hrvatska pravna povijest), amely a későbbiekben, 1918-ban a szerb, horvát és szlovén jogtörténet tanszék nevet kapta. A kezdetektől *Marko Kostrenčić* (1884–1976) vezette a tanszéket. Legjobb tanulmányának *Fides publica a szerbek és horvátok jogtörténetében a 15. század végéig* (Fides publica у правној историји Срба и Хрвата до краја XV. века. Beograd, 1930) című értekezését tartják. Az ugyancsak az oroszországi Kijevből származó *Mihail Jasinski* 1920-tól a ljubljanoi jogi karon a jogtörténetet első tanára volt. Különösen az Isztriai-félszigeten fekvő városok helyi státútumait vizsgálta. Utódja, *Janko Polec* 1925-ben monográfiát írt az Illír Királyságról. A szlovén jogtörténettel

foglalkozó értelmiségiek legjelentősebb alakja mégis *Method Dolenc* volt, aki ugyan a büntetőjog tudományának professzora volt, 1910-től kezdődően közel negyven jogtörténeti témájú tanulmányt jelentetett meg. Kiemelkedő jelentőségű esszét írt Dušan törvénykönyvének a középkori szlovén joggal való összehasonlításáról (*Dušanov Zakonik. Primerijalni prikaz pravnih razmer po Dušanovem Zakoniku in istodobnem germanskem pravu s posebnim ozirom na Slovence*. Ljubljana, 1925).

Slobodan Jovanović

Marko Kostrenčić

Jogtörténet a „Második Jugoszláviában” (1945–1992)

A zágrábi és a ljubljanoi egyetemmel ellentétben, amelyek az 1941–1945 közötti német megszállás alatt sem szakították meg működésüket, a belgrádi egyetemet 1945-ig bezárták. A belgrádi jogi kar a felszabadulást követő időszakban is nagy nehézségekkel küzdött. A kommunista vezetés számos professzornak megtiltotta munkája folytatását. Ennek következtében *Aleksandar Solovjev* és *Slobodan Jovanović* is kénytelen volt felhagyni az oktatói tevékenységgel.

A háború alatt *Aleksandar Solovjev* megjelentetett néhány tanulmányt a középkori szerb jogról az *Obnova* (Megújulás) című folyóiratban (1943). Az *Obnova* Milan Nedić, a kollaboráns kormány miniszterelnökének lapja volt. Ez is oka volt annak, amiért *Solovjev* 1945 után nem dolgozhatott tovább egyetemi tanárként Belgrádban. Amikor 1947-ben megalakult a szarajevói jogi kar, *Solovjev* meghívást kapott oda, s végül ő lett a kar első dékánja. 1949 októberében hirtelen letartóztatták, és ideológiai okok miatt tizennyolc hónapnyi letöltendő szabadságvesztésre ítélték. 1951-ben elhagyta Jugoszláviát, Genfben, s 1953-tól a genfi egyetem irodalmi tanszékének munkatársaként dolgozott tovább. Néhány hónappal halála előtt elküldte *Stefan Dušan* törvénykönyvéről írt tanulmányát a Szerb Tudományos Akadémiának. E műve összefoglalása e fontos jogforrás vizsgálatával és kutatásával töltött munkáéveinek (Законик цара Стефна Душана 1349. и 1354. године. Beograd, 1980).

A háború 1941 áprilisi elvesztését követően a Jugoszláv Királyság utolsó kormányának alelnökeként *Slobodan Jovanović* a fiatal II. Péter királlyal és az egész kabinettel együtt Londonba ment. 1941 és 1943 között háromszor volt miniszter és egyszer a király száműzött kormányának miniszterelnöke. Az új szocialista kormány ezért távollétében szabadságvesztésre ítélte. 1958-ban bekövetkező haláláig *Jovanović* száműzetésben élt.

A szocialista Jugoszláviában sok új jogi kart alapítottak. 1970 körül az alábbiak működtek: Belgrád, Novi Sad (Újvidék), Niš, Kragujevac, Priština (Szerbia); Zágráb, Split, Rijeka, Osijek (Eszék, Horvátország); Ljubljana, Maribor (Szlovénia); Szarajevó, Mostar, Banja Luka (Bosznia és Hercegovina); Skopje, Bitola (Macedónia); Titograd (Montenegró). Minden karon létesült egy jogtörténelmi tanszék is, amelyet a szovjet befolyás miatt állam- és jogtörténelmi tanszéknek

(Katedra za Istoriju države i prava, Историја Госудрства и права) hívták. A tanszék három tárgyat tanított: az állam és jog egyetemes történetét (Opšta istorija države i prava), a jugoszláviai népek államának és jogának történetét (Istorija država i prava jugoslovenskih naroda) és római jogot (Rimsko pravo). Az alapítást követően az új karoknak nem volt jogtörténész professzoruk, ezért a nagyobb egyetemek (mint Belgrád, Zágráb, Ljubljana és Szarajevó) egyetemi oktatói tartották az előadásokat több karon is. Ez gyakran az órák minőségének kárára ment, amelyek így sajnos nem mindig voltak magas színvonalúak.

Dragoslav Janković

Belgrád legjelentősebb professzora, aki évekig állam- és jogtörténetet tanított, *Dragoslav Janković* (1911–1990) volt. Tudományos érdeklődése középpontjában a 19. századi szerb jogtörténet és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalapításának problematikája állt. Kolléganője, *Ruica Guzina* (1914–1991) a 19. századi szerb helyi önkormányzatokat vizsgálta. *Mirko Mirković* (1924–1997) a szerb ortodox egyház török hódoltság alatti jogi helyzetét tanulmányozta. Bár *Meh-*

med Begović (1904–1990) szakterülete valójában a családjog volt, foglalkozott jogtörténettel, és a sharia (az iszlám törvények) szakértőjeként a török jogforrásokat is vizsgálta. *Albert Vajs* és *Ljubica Kandić* az egyetemes jogtörténet professzorai voltak Belgrádban. Társ szerzőként írtak egy egyetemi hallgatónak szóló tankönyvet, amelyet azután évekig használtak a gyakorlatban. Nagy hatással volt rájuk a marxista filozófia. A tudomány mai állása szerint tankönyvük teljesen túlhaladottá vált.

Ferdo Čulinović (1897–1971), a zágrábi jogi kar professzora a modern horvát jogtörténetet és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság alapítását vizsgálta. *Bogdan Krizman* (1913–1994) tudományos érdeklődése mindezekre a kérdésekre összpontosult, amelyek az úgynevezett Független Horvát Állammal (1941–1945) kapcsolatban merültek fel. *Hodimir Sirotković*, a modern horvát és jugoszláv jogtörténet szakértőjeként ugyancsak évekig tevékenykedett a zágrábi jogi kar egyetemi tanáraként. *Sefko Sirotković*, a Common Law szakértője Zágrábban az egyetemes jogtörténet témájában tartott előadásokat. *Sergej Vilfan* 1968-ban Ljubljánában német nyelven megírta a szlovénok jogtörténetét. A horvát, szerb és bizánci jogtörténet fejlődéséhez jelentősen hozzájárult *Lujo Margetić*, a rijekai jogi kar egyetemi tanára. Spliti származású kollégája, *Antun Cvitanić* különösen a dalmát városok helyi státútumaival foglalkozott.

Avdo Sućeska és *Mustafa Imamović* a szarajevói jogi kar professzoraiként a boszniai jog történetét vizs-

gálták. Tudományos érdeklődésük mindenekelőtt a boszniai és hercegovinai török hódoltság idejére koncentrálódott. *Nikola Sotirovski* éveken át tanított a skopljei jogi karon.

Szerbia és Montenegró (1992-től)

Szerbia és Montenegróban jelenleg hat jogi kar működik: Belgrádban, Újvidéken (Novi Sad-ban), Nišben, Kragujevacban, Podgoricában és Prištinában. A priština-i jogi kar csak formálisan szerepel ilyen néven, mivel már más szerb városokba került át. Minden karon működik jogtörténeti tanszék.

Sima Avramović, az egyetemes jogtörténet professzora Belgrádban, az ógörög jog történetével foglalkozik. *Dragos Jevtić*, *Dragoljub Popović*, *Mirjana Stefanovski* és *Olga Popović* a nemzeti jogtörténet szakértőiként az újabb (19–20. századi) szerb jogtörténettel foglalkoznak. *Ljubomirka Krkljus* a nemzeti jogtörténet professzora Újvidéken (Novi Sad-ban). Figyelme középpontjában különösen Vajdaság (Vojvodina) jogi helyzete áll az 1848-as forradalom idején. *Srdan Šarkić*, az egyetemes jogtörténet professzora a bizánci jognak a középkori szerb jogra gyakorolt hatást vizsgálja. *Slobodanka Stojčić* nemzeti jogtörténetet tanít Nišben, és 19. századi szerb alkotmánytörténettel foglalkozik. A kragujevaci *Marko Pavlović*nak – *Stojčić*hoz hasonlóan – a 19. századi szerb alkotmánytörténet a szakterülete. *Dragan Nikolić* az egyetemes jogtörténet professzora Nišben, ahol az utóbbi időben a szláv, különösen az orosz jogtörténetnek szenteli idejét.

Összegezve elmondható, hogy a kutatások során a fő hangsúlyt a következő területekre helyezik: az utóbbi években csaknem minden szerbiai és montenegrói professzor a modern kori jogtörténettel, azaz a 19–20. századi fejlődéssel foglalkozik. Csupán ezen cikk írója kutatja a középkori szerb jogtörténetet. A szerb jogtörténészeket különösen a 19. századi szerbiai alkotmánytörténet érdekli, tekintettel annak nagyon dinamikus fejlődésére (Szerbiának 1903-ig hét alkotmánya volt!). Sajnálatos módon a magánjog kutatása (az 1844. évi szerb polgári törvénykönyvtől eltekintve) nem kap elég tudományos nyilvánosságot. Fialat kollégákra hárul tehát a feladat, hogy pótolják ezt a hiányosságot.

Irodalom: fontos tankönyvek

Egyetemes jogtörténet:

Avramović, Sima: *Opšta pravna istorija, stari i srednji vek* (Beograd, 2000); Bastaić, Konstanti–Krizman,

Bogdan: *Opća historija države i prava* (Zagreb, 1977); Dorđević, Miroslav: *Uvod u Opštu istoriju države i prava*. I–II. (Leskovac, 1969); Krkljuš, Ljubomirka–Šarkić, Srđan: *Opšta istorija države i prava* (Beograd, 1989); Kurtović, Šefko: *Opća historija države i prava*. I–II. (Zagreb, 1987, 1989); Margetić, Lujo: *Opća povijest prava i države* (Rijeka, 1998); Nikolić, Dragan: *Fragmenti pravne istorije* (Niš, 1997); Pantić, Dragan: *Opšta pravna istorija* (Beograd, 2003); Pavlović, Marko: *Državnopravna istorija sveta* (Kragujevac, 1993); Popović, Dragoljub: *Stvaranje moderne države* (Beograd, 1994); Šarkić, Srđan–Popović, Dragoljub: *Veliki pravni siste mi i kodifikacije* (Beograd, 1996); Šarkić, Srđan: *Opšta istorija države i prava* (Beograd, 1999); Šarkić, Srđan: *Osnovi pravne istorije* (Beograd, 2004); Šarkić, Srđan–Malenica, Antun: *Pravne teorije i institucije antike* (Novi Sad, 2004); Solovjev, Aleksandar: *Predavanja iz istorije slovenskih prava* (Beograd, 1939); Stanojević, Obrad: *Istorija političkih i pravnih institucija* (Beograd, 1988); Taranovski, Teodor: *Uvod u istoriju slovenskih prava* (Beograd, 1933); Vajs, Albert–Kandić, Ljubica: *Opšta istorija države i prava* (Beograd, 1981); Vilfan, Sergej: *Uvod v pravno zgodovino* (Ljubljana, 1998).

Nemzeti jogtörténet:

Čulinović, Ferdo: *Državno-pravna historija jugoslovenskih zemalja XIX i XX vijeka*. I–II. (Zagreb, 1953–1954); Szerzői kollektiva: *Istorija države i prava naroda Jugoslavije* (Beograd, 1980); Janković, Dragoslav–Mirković, Mirko: *Državno-pravna istorija Jugoslavije* (Beograd, 1984); Jevtić, Dragos–Popović, Dragoljub: *Istorija država i prava jugoslovenskih naroda* (Beograd, 1990); Jevtić, Dragoš–Popović, Dragoljub: *Narodna pravna istorija* (Beograd, 1997); Krkljuš, Ljubomirka: *Pravna istorija srpskog naroda* (Novi Sad, 2003); Margetić, Lujo: *Srednjovekovno hrvatsko pravo* (Zagreb–Rijeka–Čakovec, 1983); Šarkić, Srđan: *Srednjovekovno srpsko pravo* (Novi Sad, 1996); Sirotković, Hodimir–Margetić Lujo: *Povijest država i prava naroda Jugoslavije* (Zagreb, 1988); Taranovski, Teodor: *Istorija srpskog prava u nemanjićskoj državi* (Beograd, 1996). Német nyelven: Sergej Vilfan: *Rechtsgeschichte der Slowenen* (1968).

Valamennyi tankönyv tartalmazza a jogtörténet területén írt legfontosabb művek irodalomjegyzékét. Minden, a jelen tanulmányban említett professzor életrajza és műveinek listája megtalálható az *Enciklopedija srpske istoriografije*. Píredili S. Ćirković i R. Mihajlić (Beograd, 1997) című munkában.

Fordította:
Cserba Andrea

Sopron 17. századi híres polgármestere, Lackner Kristóf élete és életműve nagyon hosszú ideje – mondhatni századok óta – nem hagyja nyugodni a hazai szaktörténészeket, legyenek azok a politika-, a művelődés-, az irodalom- vagy a jogtörténet iránt érdeklődők. Levéltárosok és filológusok nemzedékeit ragadta magával rendkívül sokoldalú egyénisége és ránk maradt igen jelentős irodalmi munkássága.

A jogi doktor Lackner életének jogtörténeti vonatkozásai még nem kerültek teljes mértékig felderítésre,¹ és éppen ez indokolja, hogy a „Lackner-jelenség” kutatásának legújabb eredményéről ezen lap hasábjain is beszámoljunk, valamint szerény lehetőségeink szerint továbbgondoljuk azon adatokat és információkat, amelyek Lackner önéletírása „kritikainak” nevezhető kiadása és fordítása révén a jogtörténészek számára is rendelkezésre állnak mostantól.

2008 végén jelent meg a példaszerűnek tekinthető *Sopron város történelmi forrásai* sorozatban Lackner eddig csak csekély mértékben kiaknázott – mondhatni lappangó – rövid önéletírása (*Vitae Christophori Lackner I.U.D. Hominis, brevis consignatio*), amelyet Tóth Gergely fedezett fel újra, és fordított le példamutatóan magyarra, lehetővé téve a latinban kevésbé járatos nemzedékek számára ezen jelentős forrás megismerését és használatát.

A bemutatandó, kiállításában is szemrevaló könyv két vonatkozásban is bilingvis. Egyrészt a bevezető tanulmány (*Előre megírt emlékezet: Lackner Kristóf különös önéletrajza*) magyar és német nyelven is² olvasható, s a könyv későbbi részeiben is el tud igazodni a német nyelvben jártas olvasó. Maga az önéletírás, a kritikai jegyzetekkel (*annotationes criticae*) ellátott *Vita* (ezt a rövidített címet ajánlja a szerkesztő) latin nyelven kerül közlésre, melyet tükrözdali magyar fordítás kísér. A forrásközlést kísérő, informatív tárgyi jegyzetek magyar nyelvűek. A kötet fordítás nélkül, latinul közli (szövegkritikai kiegészítésekkel) Lackner jogi doktori oklevelét, nemességkérő folyamodványát és címerlevelét. A kiadást személynév- és helynévmutató teszi még használhatóbbá. Külön kiemelendő a bibliográfia, amely Lackner (e kiadásban hivatkozott, de csaknem teljes) kéziratos és nyomtatott munkáinak listájából,³ valamint a szinte az egész Lackner-irodalmat is átfogó forrás- és szekundér-munkák jegyzékéből áll.

A bevezető tanulmányban⁴ Tóth Gergely azt a bátor megállapítást teszi, hogy a *Vita* (amely eredeti kéziratá-

P. Szabó Béla

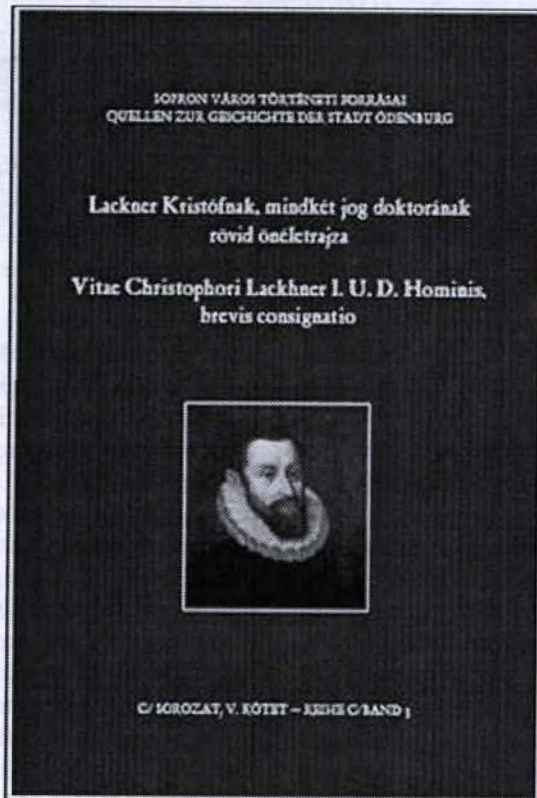
Széljegyzetek Lackner Kristóf padovai tanuló éveire

*Rendhagyó recenzió újrafelfedezett
önéletrajza kiadásához**

nak sorsa egészen a 19. századig nyomon követhető, de azután nyoma vész) nagyban hozzájárult az évszázadokon átívelő „Lackner-kultuszhoz”, több esetben kiaknázott forrásként segítette, hogy Lackner alakja előtérbe kerüljön Sopron 17. századi történetében. Ez természetesen nem történt érdemtelenül, de a *Vita* léte és későbbi szerzők (elsősorban az 1714-ben készült emlékbeszédek) általi felhasználása történelmi távlatokban bizonyos „pályaelőnyt” jelentett számára kortársaival szemben.

Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a *Vita* kiolvasható adatoknak csak egy kisebb hányada került be az elmúlt tízegy-néhány nemzedéknyi idő alatt a köztudatba: a forrás újrafelfedezésével több olyan információval lettünk gazdagabbak, amelyeket a kézirat alapos vizsgálata és elemzése csak most tudatosít a Lackner életével foglalkozó történészek számára.

A bevezető tanulmány meggyőző válaszokat ad a kézirattal kapcsolatosan felmerülő kérdésekre. Tóth Gergelynek szinte a bizonyosság erejével sikerül igazolnia, hogy a Bél Mátyás által másolatott kéziratból ismert *Vita* valóban Lackner önéletírása. Ez az adatok „intim” jellege, más munkákban megtalálható szófordulatok és a néhány egyes szám harmadik személyből egyes szám első személybe átforduló megnyilatkozás alapján biztos kijelenthető. A kézirat, amely 1613 és 1618 között készült és az utóbbi időpontig tárgyalja Lackner életét, stílusában két jól elkülöníthető részből áll. Lackner 1613-ig (első polgármesteri tisztsége elnyeréséig) meglehetősen részletességgel, személyes részvételt sejtetve, „egy ülésben” tekint vissza addigi életére. A következő öt év történéseit azonban már inkább annalisztikusan, szikárabb stílusban, valószínű-

leg nagyobb időközönként vetette papírra. Az 1613-as első változat elkészítését Tóth Gergely – hihetően – arra vezeti vissza, hogy az addigi pályája csúcsára érkező öntudatos várospolitikus az utókor számára akart „nyersanyagot” szolgáltatni saját emlékezetéről (műfaja: emlékbeszédhez készített életrajzi adatgyűjtés-önéletrajz).

Az 1613-tól 1618-ig terjedő rész pedig a városi krónikák jegyeit viseli magán, amely krónika főszereplője azonban maga a szerző, Lackner. A *Vita* ugyanakkor befejezetlen maradt: 1618 után Lackner elvesztette érdeklődését az „önfényező projekt” iránt, hiszen ekkor városa vezetéséből időlegesen kiszorulva és a politikai események kedvezőtlen alakulása miatt – ma úgy mondanánk – „önértékelési válságon” esett át. A későbbiekben pedig vagy ideje, vagy kedve nem volt már az önéletírás folytatására.

A *Vita* sok tekintetben új (vagy pontosabb) adatokkal egészíti ki eddigi ismereteinket, illetve megerősít eddigi feltételezéseket Lackner életével kapcsolatban. Tóth Gergely akkurátusan veszi számba ezeket az újnak tekinthető vagy megerősítő információkat. Sőt olyan új tényekre is felhívja a figyelmet, amelyek ugyan nem közvetlenül a *Vita* szövegéből szűrhetők le, de annak elemzése és az abban említett tények verifikálása során kerültek napvilágra.⁵ Magas színvonalú kommentárjait mind a bevezető tanulmányban, mind a fordításhoz fűzött jegyzeteiben megelégedéssel konstatálhatjuk.

Tóth Gergely a *Vita* „talán legizgalmasabb részé”-nek tekinti Lackner padovai tanulmányainak és itáliai utazásának történetét.⁶ Ezért – abban a szellemben, hogy a *Vitában* foglaltak jobb megértéséhez, a mind teljesebb kép kialakításához több tudományterület szakembereinek együttműködése szükséges – szeretnék az alábbiakban néhány (saját tehetség szerint feltárt) mozaikkal hozzájárulni Lackner Kristóffal kapcsolatos ismereteinkhez, padovai tartózkodása körülményeinek jobb megismeréséhez. Mindezzel egyúttal elismerésemet is ki kívánom fejezni a kitűnő fordításért és a helytálló magyarázatokért. Kiegészíteni és folytatni csak kitűnő munkát érdemes.

1. A *praeceptor*

Lackner nevelőként utazott Padovába. Neveltjével, Saurau Rudolf stájer nemesifjúval együtt 1593 decemberében iratkozott be. A „*docendo discimus*” elv alapján azonban ő maga is elmélyült a jogi tanulmányokban Itália akkor vezető egyetemén.

Padova a 15. században vált a közép-európai diákok, köztük a magyarországiak számára a legfontosabb itáliai egyetemé. A már nem kizárólag csak jogászok számára vonzó egyetem megnyerni látzott a magyar hallgatók kegyeért Bolognával szemben folytatott harcot. (Az ultramontán hallgatók között többségben

A padovai egyetem főbejárata a 17. században (famestet Jacopo Filippo Tomasini *Gymnasium Patavinum* című művéből, 1654)

lévő németajkúak esetében ez a nemes verseny egy jó századdal később dőlt el Padova javára.⁷)

Míg a 16. századig szinte kizárólag klerikusok érkeztek hazánkból jogot tanulni Padovába,⁸ a 15. és a 16. század fordulóján már néhány polgári származású magyarországi hallgató is megengedhette magának a padovai egyetem jogi előadásainak látogatását. Ezek többsége a megszorodó világi nemesi hallgatók mellett, mint *praeceptor* jutott el a „tudás forrásához”.⁹ Ez történt tehát Lacknerral is. Az, hogy nem magyar, hanem osztrák főúri csemete nevelőjeként kapott lehetőséget a peregrinációra, mutatja a „pannon táj” kulturális és társadalmi egységét ebben az időben.

2. Miért éppen Padova?

A padovai egyetem, a „*splendidissima*” 16. századtól betöltött kultúrtörténeli szerepét ismertnek tekintve¹⁰ legyen elég utalnom arra, hogy bár a 16. század elején a padovai egyetemen is a hanyatlás jelei mutatkoztak, de 1540 körül már ismét teljes fényében tündökölt a „*gymnasium*” keretében működő két „egyetem”: az *universitas artistarum*,¹¹ melynek körébe a teológusok,¹² filozófusok, orvostanhallgatók és a természettudományok hallgatói tartoztak, valamint az eredeti, a régebbi alapítású *universitas juristarum*, amely az egyházi és világi jog oktatását látta el.¹³

Ekkortól Padova itáliai (és talán összeurópai) mércével is mérve a legjelentősebb egyetemi várossá nőtte ki magát. A felemelkedés elsősorban Velence, a kereskedőváros közelségének és gazdasági kapcso-

latainak, valamint a velencei hatóságok gondoskodásának volt köszönhető.

Bár Padova már a 15. század elején velencei fennhatóság alá került, az egyetem életében ez nem jelentett semmiféle törést, az egyetemi önkormányzata megmaradt, amely felügyelte és biztosította az oktatás színvonalát. A háborús időszakok múltával, 1517 után a velencei elöljáróság egy háromtagú bizottságon keresztül (*Riformatori dello Studio*) szigorúbb, centralizált ellenőrzés alá vette a padovai egyetemeket, aminek része volt, hogy önállóságukat megtartva egy új, közös egyetemi épületbe (*Il Bo*) költöztette azokat.¹⁴

A jogi oktatás a 16. század második felében élte fénykorát Padovában. A jogi egyetem 1550-ben kapott új *statutumot*, amelyet Tiberius Decianus, a „*criminalia*” professzora készített el.¹⁵ Ebben elsősorban szervezeti kérdések voltak szabályozva, de itt fektették le a rendes (*sedes ordinariae*) és rendkívüli (*sedes extraordinariae*) tanszékek professzorainak kötelezett-ségeit is.

Az előadók szabadon választották meg előadásaik anyagát, amelyet évekre előre terveztek és hirdettek meg.¹⁶ A középkori „*puncta*” rendszer – amely a professzoroknak az előre meghatározott anyaghoz való kötését és az adott anyag rész bizonyos időn belül való befejezését szolgálta – a 16. század közepétől eltűnni látszott Padovában is.¹⁷

A középkori tradíció tovább élt azonban a *Glossa* tiszteletében. A *statutumok* rendelkezése szerint: „*Decernimus quod omnes doctores actu legentes immediate postquam legerint capitulum, vel legem, glossas legere, teneantur (kiemelés tőlem – Sz. B.) nisi continuatio capitulorum vel legum aliud fieri suadeat ipsorum in hoc conscientias per iuramentum eis praestitum, onerando nec super eis non legendis clamori scholarium condescendant.*”¹⁸

A középkori tradicionális szöveginterpretálási és oktatási módszer, a *mos italicus* uralmát mutatja a *statutumok* egy másik, vizsgákkal kapcsolatos helye: „*principium autem examinationis hoc est, quia primo et principaliter examinandus legat ea, quae sibi sunt assignata in punctis per Doctores continuando materias, summando dicta, referendo, textum diuidendo, casum ponendo, literam legendo, notabilia colligendo, et apparatus, per oppositiones, et questiones expediendo, (kiemelés tőlem – Sz. B.) prout honori suum (?) congruum, et melius videbitur, et crediderit expedire.*”¹⁹ A tanrend tehát a középkori jogi oktatási rendszer, a *mos italicus* alapjainak fennmaradását jelzi.

A középkori oktatás módszerének megfelelően a szakmai összetartozás okán a *Corpus Iuris* ugyanazon kérdéskörét, jogintézményét tárgyaló szabályait nem foglalták egybe. Külön oktatták a *Digesta*, a *Codex*, illetve az *Institutiones* megfelelő címét. Az egyes előadások tehát a *Corpus Iuris* középkori tagolása szerint oszlottak meg, igaz megváltozott névvel. Az oktatás a *Corpusban* található rendszert követte: vagy az egyes címek rubrikáit, vagy az egyes törvényeket tárgyalták.

A régi módszer követésére, az anyagnak a glosszákkal együtt – a *Corpus* titulussal és azon belül a törvények sorrendjében történő – tárgyalására egy hallgatói testület felügyelt. A kontroverz helyek elemzése továbbra is elvette az előadások nagy részét, s ezen a 16. század folyamán bevezetett áttekintő előadások sem sokat segítettek. Ez utóbbiak egyébként a szöveg és a *Glossa*, illetve Bartolus tanainak áttekintését voltak hivatva megkönnyíteni.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a modern, humanistának nevezett jogtudomány (*scuola culta*)²⁰ ne hagyott volna nyomot a kar oktatásában, illetve a karon oktató professzorok munkásságában a 16. században. Már maga a szabadság, amely a tanároknak lehetővé tette előadásaik anyagának megválasztását, valamint a szövegkritikai törekvések bizonyos elfogadása, s ezzel a nyelvi „elegáns” szövegre támaszkodó előadások mutatják az új szellem bizonyos hatását.²¹ Ennek legkiválóbb példája a *Natio Germanica* kívánságára 1578-ban létrehozott *de Pandectis*-tanszék, amely a *Rotulusokban* a rendes előadások között szerepelt. Itt az előadó „*more gallico*” adott elő.²² Kérdéses, hogy ez mennyiben valósult meg. Valószínű, hogy az előadók ragaszkodtak a justinianusi törvény-rendszerhez.²³

A 16. század végi padovai jogoktatás – kis változtatásokkal – megőrizte a középkorból áthagyományozódott tantervi és módszertani vonásokat, ám vitathatatlan, hogy a korabeli Európában a padovai jogi kar nyújtotta a legszínvonalasabb jogi képzést. A hallgatók egész Európából – még a humanista jogi iskolák ősházájából, Franciahonból is – özönlöttek Padovába.

Itt ugyanis tökélyre fejlesztették azon módszereket, amelyek elsajátítása révén a több száz évvel korábban keletkezett római jogi szövegekkel foglalkozó, azokat elemző és elsajátító jogászok döntő szerepet játszhattak az állami és jogélet racionalizálásában a középkor végi és a kora újkor Európában.²⁴ Ez a befolyás döntően a 16. századra megszilárdult és egész Európában elterjedt formális jogi technikának volt köszönhető, melynek a padovai jogi egyetem lett a század második felében kiemelkedő mintaiskolája. A tényállások logikai elemzése és az ettől nem elválasztható érvelési és vitastílus elsajátítása megnyitotta a hallgatók előtt a legfontosabb hivatalok kapuit. Ez a lehetőség ugyanakkor Padovában ötvöződött a „*studia humanitatis*” szellemével, valamint egy toleráns-humanista hozzáállással, és ez nagy vonzerőt gyakorolt a korabeli tanulni vágyókra, nemesekre, illetőleg polgárookra, Itálián belül és azon kívül egyaránt.

Ugyanakkor a jogi egyetem nemcsak oktatási tevékenysége révén örvendett rendkívüli tekintélynek Európa-szerte. Doktori kollégiumát fejedelmek, városállamok és magánszemélyek is messze földről megkeresték jogi tanácsokért.²⁵

3. Beiratkozás a jogászok német nemzetébe

A *Vitából* tudjuk, hogy Lackner és Saurau a német jogász nemzet (*Natio Germanica Iuristarum*) anyakönyvébe iratkozott be.²⁶

Padovában két matrikulát vezettek: a hivatalos anyakönyvek mellett (amelyek a 16–17. század tekintetében rendkívül hiányosan maradtak fenn)²⁷ az egyes nemzetek is „anyakönyvezték” a beiratkozott hallgatókat. A padovai jogi egyetemen a német nemzet volt a legjelentősebb a tíz ultramontán *natio* közül,²⁸ s ennek „magán” matrikulájában – amelybe 1567 óta saját kezűleg kellett beiratkozniuk a hallgatóknak²⁹ – találhatjuk meg Saurau és Lackner beiratkozási adatait.³⁰ A főnemesek a matrikula elején, míg a köznemesek és polgárok az anyakönyv hátrébb eső részében kaptak helyet. A beiratkozási illeték is különbözött a társadalmi rangtól függően. Érdekes, hogy miután 1553-ban a német nemzet is kettévált egy jogász és egy artista nemzetre – vagyis az orvosok kezdeményezésére megalakították az artisták német *natio*ját³¹ –, a főnemesek továbbra is csak a jogászok tekintélyesebb anyakönyvébe voltak hajlandók beiratkozni.

Lackner nemcsak tanítványa jogán iratkozott a német nemzethez, hanem ez szükségszerű is volt, mivel a magyaroknak hasonló saját anyakönyvről nem tudunk, s valószínűleg nem is volt, s így a magyarországi joghallgatók nagy része is a németekhez csatlakozott. Egy nemzethez való tartozás azért volt fontos, mert csak így részesedhetett a hallgató a kiterjedt privilégiumokból.

A magyar és német nemzet kapcsolata egyébként is szoros volt;³² a 16. században a magyar beoladni lát-szik a német nemzetbe, megtartva azonban saját tanácsosát.³³ A padovai *statutumok* mindenesetre akkor engedték meg a nemzethez fűződő jogok gyakorlását, ha legalább hat tagja be volt jegyezve a rektori anyakönyvbe. 1544-ben ezt a számot háromra szállították le. Ha ennél kevesebben voltak, akkor egy másik nemzetből választottak a „*natio supplenda*” részére tanácsost.³⁴ A magyaroknál ez elég gyakran előfordult; ilyenkor általában a németek közül választottak helyettes tanácsost. Tudnivaló még, hogy az artista egyetemen egyébként nem volt külön magyar „hallgatói képviselő”.

4. A tanulás

A padovai jogi oktatás menetéről, az egyes tárgyak keretében előadott vagy oktatni szándékozott anyag-részekről a *Rotuli* adnak felvilágosítást,³⁵ melyek egy-egy tanévre a „rendes előadások” (*lecturae ordinariae*) professzorainak nevét, illetményét s szerencsés esetben előadásaik címét, valamint előadásuk idejét (*matutina-de mane, pomeridiana-de sero*) tartalmazták.

A 16. század végén nem kevesebb, mint 21 *schola* vagy *lectura* (tanszék) állt a hallgatók rendelkezésére: 6

kánonjogi és 11 civiljogi rendes, valamint 4 rendkívüli tanszék.³⁶

A tanév késő ősszel kezdődött, és a következő év nyarán fejeződött be.

A tanulásban – mint az Lackner beszámolójából is kitűnik – a rendes és rendkívüli előadások mellett nagy szerepet játszottak a magánórák (*privatae lectiones*).

Ezeket a keresett neves professzorok mellett idősebb, 4–6 évet elvégzett hallgatók is tarthatták. Mint (Lackner leírása mellett) egyes magyar nemes hallgatók példája is mutatja, nagyon gyakran éltek is ezzel a lehetőséggel a tudásszintben rendkívül különböző joghallgatók.³⁷ A magánórák célja elsősorban az előadásokon hallottak ismétlése és megértetése, a törvénykönyvek szövegének tanulmányozása, az esetlegesen felmerülő kérdések megvitatása és megoldása lehetett. Ugyanakkor lehetőséget adott a tanároknak is új, eredményesebbnek tartott módszerek kialakítására.³⁸ Lackner együtt tanult tanítványával, majd 1594 végétől tanítványaival – hiszen nevelői tevékenységének elismeréseként újabb két stájer neveltet kapott –, és látogatta a professzorok előadásait, valamint magánóráit.

Természetesen nem csak a professzorok neve és az oktatás módszere volt az, ami ide, Padovába vonzotta a hallgatókat. Az olasz nyelv, a különböző itáliai udvarokban létező szokások megismerése is igen nagy érdeklődést váltott ki. Lackner maga is beszámol arról, hogy tanítványa, Rudolf a tanulás mellett milyen egyéb képességek (lantjáték, hangszeres játék, tánc, festészet, rajz, szobrászat) elsajátításában lépett előre a padovai évek alatt. Mivel saját maga illetően tevékenységéről nem szól, talán már idősnek érezte ehhez magát. Egyébiránt az európai kultúrtörténetnek ez az az időszaka, midőn az alap- és szak-tudás elsajátítását szolgáló egyetemjárást (*peregrinatio academica*) felváltotta a széleskörű tapasztalatszerzést biztosító nemesi utazás (Kavalierstour) szokása.

5. A kedvenc professzorok

Lackner emlékezetébe különösen két tanára írta be magát: „a legfőbb első professzor” Guido Panciroli és a „kiváló jogász és professzor” Angelo Matteacci. Mindketten megérdemlik, hogy feltárjuk, mit lehet ma még tudni róluk.³⁹

Guido Panciroli (1523–1599) Reggióból származott, ahol első iskoláit is látogatta. Jogi tanulmányait Ferrarában kezdte Prospero Pasettinél és Ippolito Riminaldinál. Később Paviában Alciatust, majd Bolognában Mariano Soccinót hallgatta. Tanulmányait Padovában fejezte be, ahol Marco Mantova és Giulio Oradino voltak vezető tanárai.⁴⁰

Guido Panciroli – metszet Giacomo Filippo Tomasini [Iacobi Philippi Tomasini] Patavini *Illvstrivm virorum elogia iconibvs exornata* [Patavii apud Donatum Pasquardum & Socium, 1630] című művéből

1547 novemberétől még hallgatóként a *secunda civilium Institutionum schola (inter extraordinariis)* hivatalára⁴¹ nevezte ki három évre a *Senatus* 51 scudo fizetéssel, amit – miután 1550-ben felvették a jogászok *collegiumába* – 80-ra emeltek. 1554 februárjától a *prima civilium Institutionum schola* tanára lett 120 scudo fizetéssel. 1556 októberében helyettesítőként kezdett tanítani a *secunda juris civilis schola ordinaria pomeridianán* 300 scudo díjazás ellenében, ami 1564-re 650 scudóra növekedett. 1570-ben Emanuele Filiberto herceg 700 scudo éves fizetéssel Torinóba csábította, hogy az ottani egyetemen tanítson. Torinói tartózkodása nem alakult szerencsésen, idővel erős szembetegség támadta meg. Örömmel tért vissza, mikor 1582 májusában visszahívták Padovába az „éltanszék”, a *prima juris civilis schola ordinaria pomeridiana* élére 1000 scudo fizetéssel. 1595-ben fizetését 200 scudoval megemelték.⁴² XIV. Gergely, majd VIII. Kelemen pápa kezdeményezte Rómába, a pápai udvarba költözését, de Panciroli szívesebben maradt Padovában. Halála 1599 májusában jött el.⁴³

Jogi munkái egy kivétellel halála után, unokái kiadásában jelentek meg.⁴⁴ Közülük a legnagyobb hatást a jogtudósok tevékenységéről írott jogtörténeti munkája érte el. Általánosabb ismertségre mint régiségbűvár tett szert. Úgy tartják számon, mint aki először vetette össze rendszeresen az ókori civilizációt kora „modern” műveltségével, és emiatt a barokk korszak ókor-képe egyik megalapozójának tekinthető.⁴⁵ Forráskiadóként egyik legfontosabb tudományos teljesítménye a Kr. u. 400 körül keletkezett közigazgatási címtár, a *Notitia dignitatum* másodszori sajtó alá rendezése, amely 1593-ban jelent meg először.⁴⁶ Nem feledve gyökereit, megírta Reggio történetét is.⁴⁷

Hosszú tanári pályafutása természetesen lehetővé és szükségszerűvé tette, hogy már Lackner előtt is legyenek magyarországi tanítványai. Különösen kiemelkedik ezek közül Zsámboky János (Johannes Sambucus), aki az 1550-es évek elején jogot és archeológiát hallgatott Pancirolinál, *Emblematájának* egyik emblémáját is volt tanárának ajánlotta.⁴⁸ Dudith Andrásnak is egyik tanára volt annak padovai tartózkodása alatt (1558–1560 között),⁴⁹ s valószínűleg Báthory István is hallgatta az akkor még fiatal jogászprofesszort. Kevéssel Lacknerék padovai tartózkodása előtt, 1591 szeptemberében a későbbi szalézi Szent Ferenc Panciroli tanítványaként szerezte jogi doktori oklevelét.⁵⁰

Angelo Matteacci [Matthaeacius] (1536–1600) Bassanóban született, de Marosticából, Vicenza környékéről származónak vallotta magát. Padovában és

Velencében tanult. Tanulmányai befejeztével Veneto több közösségében *assessor*ként tevékenykedett, majd Velencében ügyvédeskedett.⁵¹

A jogászok német nemzete által szorgalmazott, 1578-ban létrehozott *de pandectis* „reform”-tanszékre – tapasztalt jogász hírében állván – elsőként őt nevezték ki 200 forint fizetéssel, amit 1587-ben újabb 100-zal toldottak meg. Előadásai nagy népszerűségnek örvendtek. Tanári tevékenysége mellett számos fontos perben is eljáró ügyvédként, és ékes szólásával nagy hírnevet szerzett magának.⁵² Filozófiai és csillagászati jártasságát is nagyra becsülték kortársai.⁵³ 1589-ben 400 scudós díjazással a *Pandekta-tanszék*ről a *prima iuris civilis schola ordinaria matutinára* kapott kinevezést. Fizetése 1596-ban 100 scudoval megnövekedett. II. Rudolf császár 1595-ben *eques et comes* címet adományozott neki. 1600 februárjában halt meg.⁵⁴

Angelo Matteacci – metszet Giacomo Filippo Tomasini [Iacobi Philippi Tomasini] *Patavini Illustrum virorum elogia iconibus exornata [Patavii apud Donatum Pasquardum & Socium, 1630]* című művéből

6. A „libertas Patavina” és a protestánsok doktori címe

A hallgatói létszámok a 16. század közepétől gyorsan emelkedtek. Az 1530 körüli 200-as joghallgatói létszám 1563-ra már 600 körülire emelkedett, és a növekedés egészen 1610-ig tartott. A látványos fejlődés elsősorban az Alpokon túlról érkező (jog)hallgatók nagy arányának volt köszönhető. A 16. század utolsó évtizedében az új beiratkozók csaknem felét a jórészt a német nemzetbe felvett ultramontán hallgatók tették ki. Ezek nagy többsége nem katolikus, hanem protestáns, kisebb részben görög-ortodox, illetve zsidó vallású volt.⁵⁵

Mindezt az indukálhatta, hogy a velencei fennhatóság révén Padova függetlenebb volt Rómától, mint bármely más olasz egyetem (*libertas Patavina*). Itt a protestáns német és magyar hallgatókat is szívesen látták, sőt doktori címek szerzését is lehetővé tették számukra.

A *Riformatori* több intézkedés révén elérték, hogy az inkvizíció ne léphessen fel a külföldről jövő diákokkal szemben, amennyiben azok az elemi tiszteletet tanúsítják a katolikusokkal szemben, és nem avatkoznak teológiai vitákba.⁵⁶ A 16. század végére a jezsuita konkurenciát is sikerült távol tartani az egyetemről, azzal, hogy alig ötvenévi működés után a jezsuita gimnáziumot bezárták a városban.⁵⁷

A protestáns hallgatók megtartása érdekében azonban a legfontosabb az volt, hogy a velencei előljáróság szembeszállt a pápa rendeletével azáltal, hogy, bár V. Pius 1564-ben előírta a doktorrá avatás során eszközendő hitesküti (*professio fidei*), az egyetem vezetése nem követelte azt meg a protestáns hallgatóktól, és lehetővé tette e nélkül is a doktori cím megszerzését,

mind a jogászok, mind az artisták számára, ha azok a német nemzethez tartoztak.⁵⁸

A Doge (Pasquale Cicogna) 1579-es ígérését követő hosszú előkészítés után a német hallgatók 1585-ben kapták meg a *privilegium de non inquirendo in nationem religionis causát*.⁵⁹ Ezt úgy érték el, hogy Velence megengedte: a fokozatot császári *comites palatini* (Hofpfalzgrafen) ítélhessék oda. A császári palotagrófoknak ugyanis (a császár képviselőjében) eredendően joguk volt doktori *promotióra*, s nem volt kötelességük a jelölt hitbéli meggyőződése után kérdezni.⁶⁰ A *promotióra* szokás szerint magánháznál letett, két doktor által kivett vizsga után kerülhetett sor.⁶¹ Ez a lehetőség azonban – természetesen – nem vonatkozott a teológiai doktorátus megszerzésére, és ez végül aláásta a palotagrófok *ius promotionisát*,⁶² ami így csak a 16. század utolsó (talán két) évtizedében volt gyakorlatban. A velencei szenátus egy idő után ugyanis nem engedhette már meg, hogy felségterületén egy idegen szuverén akadémiai fokozatban részesíthessen hallgatókat.⁶³

A problémát véglegesen a 17. század elején oldották meg,⁶⁴ miután az artisták 1616-ban létrehozott *collegiuma*⁶⁵ mintájára 1635-ben létrejött a *Collegio Veneto Giurista*,⁶⁶ amely a doktori címek adományozásának egyházi (püspöki) jogát megkerülve, *auctoritate veneta*⁶⁷ adományozta *gratis* a doktori címeket azon hallgatóknak, akiknek lelkiismeretével nem volt összeegyeztethető a katolikus hiteskü letétele.⁶⁸

A palotagróftól elnyert doktori címet szerzettek – akik tehát nem a rendes eljárás keretében lettek doktorok – a kortársak *doctores bullati* megjelöléssel illették, és hátrébb sorolták a *doctores legitime promotival* szemben.⁶⁹ Ez utóbbiaknál a teljes középkorból származó ceremónia lezajlott, a jelölt megkapta a doktori *insigniákat*. A *bullatus doctor* is gyakorolhatta a doktorokat megillető valamennyi jogot, de valószínűleg nem lehetett az egyetemek doktorkollégiumának tagja.

7. A vizsga

Lackner valószínűleg sokkal jobban tanult („*éjjel-nappal szinte nem volt egy perce sem, amit ne szentelt volna a tanulásnak*”), és vélhetőleg jóval tehetségesebb volt nemesi tanítványainál, hiszen *praeceptor*i munkája mellett kapcsolatokat épített a neves tanárokkal, és nem egészen kétévi tanulmányok után arra szánta rá magát, hogy számot adjon tudásáról, és *licenciatusi* címet szerezzen. Mint arról Lackner is ír, erre a padovai jogászoknál általában legalább négyéves tanulás után kerülhetett sor.⁷⁰

A kor itáliai szokásai szerint a *licenciatusi* címmel *uno actu* a doktori cím is megszerezhető volt. A *licenciatusi* cím megszerzésével ugyanis az összes tudományos előfeltétel teljesítésre került, a doktori cím odaítélése már csak formalitás – igaz sok egyetemen meglehetősen drága formalitás – volt.⁷¹

Lackner doktori okleveléből az tűnik ki, hogy a vizsgafolyamat két részből állt: egy „magán” háznál kivett vizsgából és egy nyilvános aktusból, téziseinek

megvédéséből (*disputatio*). Ez jól elválasztható az oklevélben és más forrásokban, de kevésbé Lackner előadásában. A jogászok doktori matrikulájában vizsgájáról a bejegyzés így szól: *Dnus Christophorus Lakhner Sempronienensis Germanus In utroque Jure in Edil' Ex dni. Joachymi. die Lune. 4. 7bris hora 20. 1595.*⁷² A másolatban ránk maradt doktori oklevél viszont szeptember 5-én kelt, ami szerint az *actus publicus* ezen a napon zajlott le.⁷³

A vizsga első része ebben az időszakban általában két eseményből állt: a tudás általános felmérésére szolgáló *tentamenből*, valamint két forráshely elemzéséből (egy a *Corpus Iuris Civilisből*, egy pedig *Decretalisokból*), ami a mindkét jogban való jártasságot igazolta a vizsgáztatók előtt.⁷⁴ Általában két vizsgáztatóval kell számolnunk, Lackner esetében azonban hárman lehetek: Georgius Gregetius, Thadeus (Piso) Soacia és Michael Brombilla,⁷⁵ akik közül Soacia ekkor a *Tertia Juris Canonici Schola Ordinaria matutina* professzora volt,⁷⁶ s valószínűleg ő kérdezte a kánonjogot. A doktori oklevél szövegéből kitűnően a vizsgán jelen volt a jogászok egyetemének *prorectora* is.

Az események szokásos menete szerint a második esemény – az *actus publicus* – keretében valószínűleg a *Theses* megvédésére került sor, talán még ugyanazon a napon (4-én) vagy másnap, és nem tudjuk pontosan hol, talán a *palatinus*, Joachim Abramer⁷⁷ Szent Dániel-templomhoz közeli házában vagy a *Natio Germanica* épületében. A hivatalos eseményt szokás szerint vendéglátás követte, ahol a hivatalos személyeken kívül legalább 25 diáktársa is együtt ünnepelt Lacknerrel. Ez is jelentős költségekkel járt.⁷⁸

Lackner *licenciatusi* címért jelentkezett; az hogy hogyan lehetett ebből doktori cím, az mai ismereteink alapján még nem teljesen világos. Mindenesetre az oklevéllel – amelynek semmibe vételét jelentős pénzbüntetés terhe mellett⁷⁹ tiltotta meg a kiállító palotagróf – Lackner az ún. *doctores bullati* sorába lépett, ami feljogosította mindazon tevékenységekre, melyeket a középkor óta a jogász doktorok gyakorolhattak.⁸⁰ Ugyanígy *doctor bullatusnak* minősült a néhány évvel korábban Padovából távozó, magyarországi származású boroszlói orvostanhallgató, Johannes Jessenius (Jeszenszky) is.⁸¹

Lackner nem tudósít arról, hogy honnan teremtette elő a fokozatszerzés költségeit, amelyek rendkívül tetemesek lehettek; két évtizeddel korábbi adat szerint a jogi doktori *promotio* Padovában 50 scudóba került, ami egy kezdő professzor fizetésének – lásd Matteacci esetét – negyedét tette ki, és egy kétkezi munkás bérének tízszeresére rúghatott.⁸² Ezen összegből egy hallgató hozzávetőleg fél évig élhetett meg Padovában.⁸³ Mindenesetre Lackner jól kereshetett nevelői munkájával, és talán otthonról is kapott támogatást, bár ennek nincsen ma már nyoma.⁸⁴

8. A Theses⁸⁵

Lackner azt írja a tanítványáról a *Vitában*, hogy „*jogi tanulmányaiban és ékesszólásban odáig jutott, hogy,*

bár tanulatlan fejjel jött Padovába, nem szégyellt nyilvánosan, számos gróf, báró, nemes, doktor, s más igen tanult férfiak előtt vitatkozóként szerepelni, és jogi dolgokról vitázni, vagyis e kiváló egyetem nyilvános küzdőterén fellépni, amelyet számos nemes és tanult férfiból álló közönség ékesít.” Nem lehet kétségünk afelől, hogy ezeken a vitatkozásokon Lackner is részt vett, illetve, hogy ő készítette fel ezekre a megmérettetésekre Rudolf Sauraut. Lackner tehát gráci tapasztalatait továbbadva, megismerkedhetett a padovai *disputatiók* légkörével, és könnyen elkészíthette *Theseseit*, amelyekkel aztán „*pro Licentia Doctoratus in utroque iure*” jelentkezhettek a jogi kar hivatalos szerveinél.

A fentiek alapján – igazolva bizonyos számú *disputatio*n való részvételét, ami a fokozat eléréséhez általában is szükséges volt – jelentkezett a *pro gradu disputatio* nyilvánosság előtti, vizsgaszerű megvédésére, ami – mint azt láttuk – a *licenciatus* megszerzésének volt az egyik feltétele⁸⁶ (*disputatio inauguralis pro licentia*). A padovai gyakorlat szerint a jelölt *respondens*ként (válaszolóként) szerepelt *vizsgadisputációján*. A jelölt itt és így bizonyíthatta legteljesebben, hogy tanulmányai során milyen mélységig sajátította el a joganyagot, mennyire járatos a törvények szövegében, illetve a szakirodalomban, s mennyire tudja előre leírni, saját (vagy mástól származó) nézeteit megvédeni a szakértő közönség előtt. Természetesen a *disputatiók* ezen fajtáját szigorú formai kötöttségek, külsőségek jellemezték Európa-szerre, az eljáráshoz mindenütt rituálé kötődött. Sajnos ennek padovai részleteit – különösen a *palatinusi* közbenjárás esetében – jelenleg nem ismerjük.

Az esemény előtt ki kellett nyomtattatni a munkát, ami szintén nem járhatott kevés költséggel. A nyomtatvány egyúttal meghívóul is szolgált (amint azt a kézzel beírható dátum kihagyott helye is mutatja).

A *disputatiós* aktus alapjául szolgáló szöveg kidolgozásában *pro gradu (inaugural-) disputatio* esetén a jelöltől általában nagyobb fokú önállóságot vártak el, mint a *disputatiók-dissertatiók* más formáinál.⁸⁷ Egyes egyetemeken (így a 16. században Padovában és Bázelen) az *inaugural-disputatiók sine praeside, praeses* részvétele nélkül zajlottak, ami azt is jelenti, hogy ezeket a szövegeket valószínűleg maguk a jelöltek dolgozták ki.⁸⁸ Ebben az esetben kevesebb kétségünk lehet tehát Lackner szerzőségével kapcsolatban, mint gráci *Thesese* esetében.⁸⁹

Tárgyalási módszerét tekintve Lackner padovai *Thesese* (akárcsak gráci védésének tárgya) az ún. *theses vestitae* körébe sorolandó. Ezen típusú munkáknál, amelyek a 16. század utolsó harmadában felmerülő igényekre reflektáltak, mind a résztvevők, mind a hallgatók, s az esetleges olvasók számára is meg akarták könnyíteni a tézisekbe foglalt állítások feldolgozását,

Lackner Kristóf ravatalképe (Soproni Evangélikus Gyűjtemények)

ezért már az előre ki-nyomtatott szövegben bizonyos indokolást adtak, magyarázatokat fűztek az egyes tételekhez. Ezáltal magát a szóbeli aktust is megszabadították a források és irodalmi utalások felsorolásának terhetől, s több idő maradhatott az érdemi vitára. A téziseket az utalások mintegy „felöltöztették”, innen az elnevezés: *theses vestitae*.⁹⁰ A gráci *Thesese*-hez képest Lackner itt már kicsit bővebb forrástámogatást mozgósít

ervei mellett a korábrinál jóval szélesebb forrás- és irodalmi bázison. A jegyzetekben már nem csak az *apparatus* jelenik meg, hanem bizonyos esetekben Lackner maga is kommentálja forrásait.

Bár a jogászok német nemzetének könyvtára csak 1596-ban jött létre hivatalosan,⁹¹ Lackner munkája jól mutatja, hogy milyen kiváló gyűjtemény állt a hallgatók rendelkezésére; a legmodernebb német kameralisztikus irodalom, illetve a francia humanisták mellett magától értetődően rendelkezésre álltak a korábbi nagy jogászok munkái is a civiljogi és kánonjogi források „modern” kiadásai mellett.⁹²

Lackner doktori munkája monografikus jellegű, vagyis a benne foglalt fejtegetések a jogtudomány egy jól lehatárolható részére, akkori szóhasználattal egy *materiára*, a törvényes öröklés szabályaira vonatkoznak. A monografikus munkák szabad fejtegetéseknek voltak tekinthetők, amelyek a *disputatiók* közül a legjobban hasonlítottak a tudományos irodalom termékeihez (*quaestiones, observationes*).⁹³ Az ilyen jellegű munkák didaktikai előnye az volt, hogy a jelölt sokkal jobban fel tudott rájuk készülni, s így még a jelenlévő professzorokkal szemben is vitapartner lehetett.

Lackner Justinianus 118. novellája⁹⁴ alapján 41 tézisben összefoglalva tárgyalja a végrendelet nélküli öröklést. Először a justinianusi *Institutiones* alapján meghatározza az „*intestatus*” és a „*successor ab intestato*” fogalmát, majd rekonstruálja az örökösödési rendet. Szól az „*in capita*” és „*in stirpes*” öröklésről, az *arrogatióról*, az *adoptióról* és a *ius representationis*ről. Részletesen tárgyalja a házastársak öröklési jogát. A *bona vacantia* (végrendelet és törvényes örökös nélküli

hagyaték) tárgyalásánál hivatkozik a *fiscus* öröklésére. A törvényesítéssel kapcsolatban a kánonjog szabályait fogadja el, egyébként pedig gyakran utal saját kora törvényes öröklési szabályaira.

9. A „nemlétező” honfitársak

Feltűnő a padovai évek leírásából, hogy Lackner egyetlen magyarországi vagy erdélyi diáktársáról sem tesz említést. Bár ebben az időben több ezer hallgatója lehetett az egyetemeknek, nem valószínű, hogy Lackner elkerülhette volna őket. Valószínűbb az, hogy nem kereste, és nem tartotta a kapcsolatot az ottani magyarokkal.

A matrikulák és más dokumentumok tanúsága szerint az 1590-es években (1590–1599) 247 osztrák iratkozott be a jogászok anyakönyvébe, míg az artistákhoz csak 18.⁹⁵ Ugyanebben az évtizedben 112 sziléziai származású joghallgató, míg 64 artista immatrikulált a német nemzet anyakönyvébe.⁹⁶ A jogászok német nemzeténél (ahová az osztrákok és a sziléziaiak tartoztak) ebben az évtizedben valamivel több, mint ezer hallgató iratkozott be.⁹⁷

Ehhez képest a magyarországi és erdélyi származásúak létszáma szerénynek mondható, hiszen 16 ismert joghallgató mellett csak 6 nem jogászt tartunk nyilván.⁹⁸ Lackner ott tartózkodása alatt (1593 vége–1597 legeleje) mindössze 7 magyarországi és erdélyi jogra-beiratkozott időzött hosszabb-rövidebb ideig Padovában. Lackner egyikükről sem tesz említést, tehát *promotió*ján sem jelentek meg. Ezzel szemben osztrákok, sziléziaiak szép számmal (mindösszesen 25-en) említésre kerülnek a doktori oklevélben és a *Vitában* is.⁹⁹

* * *

Fenti széljegyzetek a teljesség igénye nélkül kívánják kiegészíteni és értelmezni mindazt, amit Lackner Kristóf életének rövid, de meghatározó szakaszáról, padovai éveiről tudunk. Minderre Tóth Gergely nagyszerű munkája nélkül nem nyílt volna lehetőség. Fordítását és kommentárjait a jogtörténészek is használnak és csak elismeréssel forgathatják.

Jegyzetek

* Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza. *Vitae Christophori Lackneri. I. U. D. Hominis, brevis consignatio.* A szöveget gondozta és fordította, a jegyzeteket, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette: Tóth Gergely (Sopron Város történelmi forrásai C. sorozat, 5. kötet. Sopron, Soproni Levéltár, 2008, 219. p.; a továbbiakban: Lackner: Vitae)

¹ Boros Lajos: *Egy késői humanista római jogász: Lackner Kristóf* (Jogtörténelmi tanulmányok 3. Szerk. Csizmadia Andor. Budapest, 1974, 139–151. p.); P. Szabó Béla: *Lackner Kristóf első nyomtatott jogi munkája.* In: *Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szerk. Jakab Éva (Szeged, 2004, 333–367. p.)

² Tuza Csilla fordításában.

³ Ebből hiányzik Lackner gráci *disputatio*ja, amit én annak ellenére megemlítenék itt, hogy tisztázódott: a szöveget szinte bizonyosan Gablman írta. A hazai és nemzetközi bibliográfiai szokások a *respondens* „neve alatt” is hozzák az ilyen iskolai iratokat. Ilyen tekintetben nem volt véletlen a korábban említett tanulmány (P. Szabó Béla: i. m.) címválasztása sem.

⁴ Lackner: Vitae, 7–35. p.

⁵ Ilyenek a Gablmann és Lackner csepregi tartózkodására vagy Lackner wittenbergi tanulmányaira vonatkozó adatok, csak hogy az ifjúkori éveket említsük (Lackner: Vitae, 19., 21–22., 142. p.)

⁶ Lackner: Vitae, VIII–XIV. fejezet, 92–103. p.

⁷ Costa, Emilio: *Gli atti della due Nazioni germaniche nello Studio di Padova* (Firenze, 1913, 5. p.)

⁸ A padovai egyetemnek elvülhetetlen érdeme van a magyar főpapság műveltségében végbemenő változásban. Míg ugyanis a középkor korábbi századaiban a jogász-főpap alakja uralkodott a magyar kléruson, a 15. század második felétől a humanista, artisztikus képzettségű főpapok váltak fokozatosan uralkodóvá. Vö. Bónis György: *Gli scolari ungheresi di Padova alla corte degli Iagelloni.* In: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento* (Firenze, 1973, 242–244. p.); Klaniczay Tibor: *Contributi alle relazioni padovane degli umanisti d'Ungheria: Nicasio Ellebodio e la sua attività filologica.* In: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento* (Firenze, 1973, 315–333. p.). Ezen korszak magyar látogatóit emeli ki Giovanni Fabris: *Gli scolari illustri della Università di Padova* (Padova, 1941) című munkájában; A későbbi neves magyarokra lásd: Fedalto, Giorgio: *Stranieri a Venezia e a Padova. 1550–1700.* In: *Storia della cultura Veneta. 4/II., Il Seicento.* Diretta da Girolamo Araldi e Manlio Pastore Stocchi (Vicenza, 1984, 251–279. p.), illetve Jászay Magda:

Párhuzamok és kereszteződések: A magyar-olasz kapcsolatok történetéből (Budapest, 1982, 249–252. p.)

⁹ A 15–16. század fordulójának magyar hallgatóira vonatkozóan jelentős adalékkal szolgál a korábbi ismeretekhez képest Elda Martellozzo Forin: *Note d'archivio sul soggiorno padovano di studenti ungheresi (1491–1563).* In: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento* (Firenze, 1973, 245–260. p.), továbbá Varga Imre: *Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV–XVI. századfordulón* (Irodalomtörténeti Közlemények, 1975, 211–218. p.)

¹⁰ A padovai egyetemnek a magyar szellemi életre kifejtett jelentős hatása miatt a korszak a magyar kultúrtörténet által igen alaposan fel van dolgozva, a következőkben idézendő munkákon túlmenően is. Az egyetem történetére összefoglalóan lásd: Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: *L'Università di Padova* (Padova, 1946); François Dupuigrenet Desroussilles: *L'Università di Padova dal 1405 al Concilio di Trento.* In: *Storia della Cultura Veneta. 3. Dal primo quattrocento al concilio di Trento.* Diretta da Girolamo Araldi e Manlio Pastore Stocchi (Vicenza, 1983, 607–647. p.)

¹¹ Az artisták jogásztól való függetlenedésének nyomai már 1300 előtt megjelentek, de a teljes elkülönülés 1399-ben következett be (Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: i. m., 27. p.)

¹² A teológusképzés V. Orbán 1363-ban adott engedélye alapján a 14. század végén indult meg igazán (Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: i. m., 35. p.)

¹³ Brugi, Biagio: *Gli scolari tedeschi e la S. Inquisizione a Padova nella seconda metà del secolo XVI.* In: Brugi, B.: *Per la Storia della Giurisprudenza e delle Università italiane.* (Saggi. Torino, 1915, 141. p.); Kämmel, Heinrich: *Die deutschen Besucher der Universität Padua im Jahrhundert der Reformation* (Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik, 1873, 70. p.)

¹⁴ De Bernardin, Sandro: *I Riformatori dello Studio: indirizzi di politica culturale nell'Università di Padova.* In: *Storia della Cultura Veneta. 4/I. Il Seicento.* Diretta da Girolamo Araldi e Manlio Pastore Stocchi (Vicenza, 1983, 61–91. p.)

¹⁵ Brugi, Biagio: *La scuola padovana di diritto Romano el secolo XVI.* In: *Studi editi dalla Università di Padova a commemorare l'ottavo centenario dalla origine della Università di Bologna. III.* (Padova, 1888, 15. p.)

¹⁶ Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: i. m., 68. p.

¹⁷ Brugi, Biagio: *La scuola padovana...*, i. m., 17–18. p.

¹⁸ Az 1550-es *statutum* II, 10 szakaszát idézi: Brugi, Biagio: *La scuola padovana...*, i. m., 19. p.

- ¹⁹ Idézi: Brugi, Biagio: *La scuola padovana...*, i. m., 20. p.; A *mos italicus*ra magyarul lásd: Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában* (Budapest, 1972).
- ²⁰ Érdekes adalék, hogy a Magyarországról jött joghallgatók egy-némelyike is tisztában lehetett a kor jogoktatásában és forrásfeldolgozásában dülő módszertani viták lényegével. Ezt mutatja Berzeviczy Márton Marc Antoine Muret-nek címzett, 1569. december 1-én Padovában kelt levele, melyben így szól Muretus filológiai és filozófiai kutatásait méltatva: „...Ezt a munkádat én egyrészt nagyon helyeslem, másrészt meggyőződésem, hogy a jogi tanulmányok szemléltetésében igen nagy segítséget fog nyújtani. Bárcsak utánoznák példádat e század jogtudósai is, akikről tudjuk, hogy egyrészt a barbár kommentátorok üres vitaközlését követik teljes odaadással, másrészt minden igyekezetüket a hamis pörökre és gyalázatosnál gyalázatosabb haszon szerzésre fordítják...” (Csonka Ferenc fordítása) Vö.: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. Szerk. Klaniczay Tibor (Budapest, 1982, 779–780. p.). A kommentátorok elleni, valószínűleg a francia egyetemeken szerzett ellenszenvre azonban nem akadályozta meg Berzeviczyt abban, hogy jogi ismereteit a hagyományos módszereknek elkötelezett Padovában folytassa. A levél latin szövegét közli: Veress Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai: 1221–1864* (Olaszországi magyar emlékek III. Budapest, 1941, 508–510. p.)
- ²¹ Brugi, Biagio: *La scuola padovana...*, i. m., 21. p. Kiemelendő többek között Matteo Gribaldi Mofa tevékenysége és *De methodo et ratione studendi* (1541) című műve, mely a humanizmus szövegkritikai törekvéseinek teljes elfogadását mutatja. Vö. Buck, August: *Die Rezeption des Humanismus in den juristischen und medizinischen Fakultäten der italienischen Universitäten*. In: *Der Humanismus und die oberen Fakultäten*. Hrsg. G. Keil, B. Moeller, W. Trusen (Weinheim, 1987, 278–279. p.)
- ²² A Pandekta-előadások és a *mos gallicus* összefonódását mutatja, hogy az első ilyen jellegű katedrát 1567/68-ban Rómában – a fentebb említett – Marc Antoine Muret (Antonius Muretus), a neves francia humanista (Berzeviczy Márton későbbi levelezőtársa) kapta. Muretus példája Padováig hatott: „*eodem modo quo fit in publicis Germaniae Gymnasiis et quemadmodum faciebat Romae M. Antonius Muretus*” – szól a velencei szenátus *decretuma* a tanszék felállításáról (idézi: Brugi, Biagio: *I giureconsulti italiani del secolo XVI*. In: Brugi, B.: *Per la Storia della Giurisprudenza e delle Università italiane*. Saggi. Torino, 1915); Vö. még: Brugi, B.: *Origine e decadenza della cattedra di Pandette nelle nostre Università*. In: *Per la Storia della Giurisprudenza e delle Università italiane* (Nuovi saggi. Torino, 1921, 140–141. p.); Costa, Emilio: *Gli atti...*, i. m., 20. p.
- ²³ Coing, Helmut: *Die juristische Fakultät und ihr Lehrprogramm*. In: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. III/1. Hrsg. H. Coing, 185. p.; Brugi, Biagio: *Origine...*, i. m., 142. p.; Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: *Università...*, i. m., 97. p.
- ²⁴ Wieacker, Franz: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung* (Göttingen, 1967, 93–94. és 131. p.)
- ²⁵ Brugi, Biagio: *Gli scolari dello Studio di Padova nel Cinquecento*. In: Brugi, B.: *Per la Storia della Giurisprudenza e delle Università italiane* (Saggi. Torino, 1915, 137. p.); Roberti, Melchiorre: *Il collegio padovano dei dottori giuristi. I suoi consulti nel secolo XVI. Le sue tendenze* (Rivista italiana per le scienze giuridiche, XXXV, 1903, 171–249. p.)
- ²⁶ Lackner: *Vitae*, 93. p.
- ²⁷ Luschin is csak néhány év tekintetében tudta azokat kiértékelni, osztrák hallgatók után kutatva, a 19. század végén (Luschin von Ebengreuth, Arnold: *Österreicher an italienischen Universitäten zur Zeit der Reception des Römischen Rechts*. Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 14., 1880, 232. p.). A 17–18. század tekintetében az immatrikulációs regiszterekre támaszkodik az alábbi statisztikai munka: Saibente, M.–Vivarini, C.–Voghera, G.: *Gli studenti dell' Università di Padova dalla fine del '500 ai nostri giorni*. *Studio statistico* (Metron, 1924, 164–223. p.)
- ²⁸ A jogász-egyetemen 22 nemzet létezett a 16. század derekán: 10 ultra- és 12 citramontán. Az előbbieket között foglalt helyet a magyarok nemzete is. Az artista kar 7 nemzete közül az ultramontánok egy egységes nemzetet alkottak (Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: i. m., 102. p.; Giomo, Giuseppe: *L' Archivio Antico della Università di Padova*. Venezia, 1893, 15. p.)
- ²⁹ Luschin von Ebengreuth, Arnold: *Quellen zur Geschichte deutscher Rechtshörer in Italien* (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 113, 1886, 756. p.)
- ³⁰ A jogi egyetem német nemzetének anyakönyve volt a magyarországiakra vonatkozó, eddig legalaposabb kutatás, Veress Endre matrikulájának forrása is. Veress, Andreas: *Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium (1264–1864)* (Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium, Vol. I., Fontes Rerum Hungaricarum I. Budapest–Kolozsvár, 1915). A német nemzetre vonatkozó legkorábbi ránk maradt iratok 1545 körül keletkeztek, amikor egy új matrikula, új jegyzőkönyv és számadáskönyv nyitását határozták el (Vö.: Costa, Emilio: i. m. 4. p.)
- ³¹ Luschin von Ebengreuth, Arnold: *Österreicher an italienischen Universitäten zur Zeit der Reception des Römischen Rechts* (Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich, 17., 1883, 394. p.); Costa, Emilio: *Gli atti...*, i. m., 5. p.
- ³² 1568-ban így nyilatkozik a németek consiliarius: „*et ut eam coniunctionem et amicitiam, quae nostrae nationi cum Hungarica iamdiu intercederet, ipsi quoque retinere et colere vellent...*” Vö.: Veress, Andreas: i. m., 74. és 192. p.; további adatokra lásd: *Atti della Nazione Germanica del Legisti nello Studio di Padova*. I. Per cura di Biagio Brugi (Venezia, 1912, passim).
- ³³ A beolvadás menete nem dokumentálható, s minden bizonnyal ellentmondásokkal teli folyamat lehetett (Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: i. m., 104. p.). Az ellentmondásosságra utal, hogy a joghallgatók egyik beiratkozási regisztere 1591–1598 között külön is feltünteteti a magyar nemzetet (*Archivio Antico dell' Università di Padova*, 30. fol. 54.; Vö. Veress, Andreas: i. m., 101. p.)
- ³⁴ Luschin von Ebengreuth, Arnold: *Österreicher an italienischen Universitäten...*, i. m., 383. p.; Brugi, Blasius–Andrich, J. Aloysius: *Rotulus et matricula d.d. Juristarum et Artistarum Gymnasii Patavini A. MDXCII–III. p. Chr.* (Patavii, 1892, 3. p.)
- ³⁵ A Rotuli összeállítása 1582-ig a kar igazgatásának a kezében volt, akiktől ekkor a *Riformatori* vették át az előadások listájának összeállítását. A *Riformatori* már korábban maguknak tartották fenn a professzorok kiválasztásának jogát (vö.: Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: i. m., 65. és 83. p.). Még a 16. század végén is megfigyelhetők voltak azonban a joghallgatóknak professzoraik kiválasztására irányuló törekvései (vö.: Costa, Emilio: i. m., 21. p.)
- ³⁶ Vö.: Brugi, Biagio: *La scuola padovana...*, i. m., 51–61. p.; Facciolati, Jacobo: *Fasti gymnasii Patavini* (Patavii, 1757; újra kiadva: Athenaeum – Bibliotheca di storia della scuola e delle università, 36. Bologna, 1978); Tomasini, Iacobo Philippi: *Gymnasium Patavinum* (Utini, 1654; újra kiadva: Athenaeum – Bibliotheca di storia della scuola e delle università, 33. Bologna, 1986, 231–276. p.). Ezek közlik a vizsgált korszak professzorainak többé-kevésbé teljes listáját is.
- ³⁷ Frankl Vilmos: *Révai Ferenc nádori helytartó fiaiának hazai és külföldi iskolázatása: 1538–1555* (Budapest, 1873, passim)
- ³⁸ Basilius Amerbach (1533–1591), a későbbi neves bázeli jogász 1553–1555 között kelt leveleiből, valamint a Padovában hallgatott rendes előadásokról és magánórákról készített jegyzeteiből tájékozódhatunk a 16. század hatodik évtizedének padovai jogoktatásáról. Ezekből is kitűnik, hogy ebben az időben bizonyos ellentétes oktatási, módszertani felfogások ütköztek meg az egyetem tanárai között. A két neves reformer tanárról, Matteo Gribaldiról és Guido Panciroliról az oktatást kritikusán szemlélő Amerbach is nagyon lelkesen írt. Elsősorban azonban ők is csak magánóráikon kerülhettek meg a *mos italicus* nehézségét, s

- adhattak elő modernebb szellemben. Vö.: Hagemann, Hans-Rudolf: *Rechtsunterricht im 16. Jahrhundert: Die juristischen Vorlesungen im Basler Amerbachnachlaß* (Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte, 1992, 3–4, 180–181. p.). Hasonlóan: Brugi, Biagio: *La scuola Padovana...*, i. m., 28. p.
- ³⁹ Különösen jogosnak látszik ez, ha azt tapasztaljuk, hogy a Vita kommentárjai a hallgatótársakról fellelhető adatokat gondosan összegyűjtik, de nem szólnak a két meghatározóként megjelölt jogtanárról.
- ⁴⁰ Tiraboschi, Girolamo: *Storia della letteratura Italiana*. VII/2. (Milano, 1824, 1155–1156. p.)
- ⁴¹ Az egyetem *statutumai* ekkoriban megengedték, hogy egyes rendkívüli tárgyak esetén négy, másoknál hat évet elvégzett hallgatók is oktathassanak (Brugi, Biagio: *La scuola padovana...*, i. m., 55. p.)
- ⁴² Facciolati, Jacobi: i. m., 135., 141., 149., 154. p.; Tomasini, Iacobo Philippi: i. m., 256–258., 265–266. p.; Tiraboschi, Girolamo: i. m., 1157. p.; Brugi, Biagio: *La scuola Padovana...*, i. m., 52–53. p.
- ⁴³ Tiraboschi, Girolamo: i. m., 1157. p.
- ⁴⁴ Jogi művei: *Consiliorum siue responsorum iuris D. Guidi Panciroli ... liber primus ... Nunc primum in lucem editum, cum indice rerum omnium memorabilium locupletissimo* (Venetiis, 1578); *Thesaurus variarum lectionum utriusque iuris: in III libros distinctus...* (Lugduni, 1617); *Miscellaneorum Libri Tres: Quorum I. Utriusque Imperii Antiquitates & Dignitates; Ponderum, Mensurarum & Numismatum Antiquorum ad Nostro Aevo Recepta Comparationes; Vectigalium Item Originem, Causas & Diversas Species; II. Plurimarum Legum Intricatissimarum Enodationes; III. Antinomiarum Conciliationes, Aliasque Abditarum Quaestionum Lectiones, Cum Multis Aliis Lectu Dignissimis, Continet. Opus tam in Humaniori Litteratura, Quam Iuris Utriusque Studio Versantibus, Utilissimum ac Pernecessarium. Editio Novissima* (Lugduni, 1626); *Civilium iudiciorum praxis sive ordo iudiciarius* (Venetiis, 1627); *De Claris legum intrepribus libri quatuor* (Venetiis, 1655; újrányomva: Farnborough, 1968).
- ⁴⁵ Wrede, Henning: *Wissensmehrung und Stilwandel: Die antiken Wurzeln des Barock*. In: *Bild/Geschichte: Festschrift für Horst Bredekamp* (Berlin, 2007, 270. p.). Panciroli e tekintetben fontos munkája: *Rerum memorabilium iam olim deperditarum & contra recens atque ingeniose inventarum libri duo Italice primum conscripti, nec unquam hactenus editi, nunc vero & Latinitate donati, & notis quam plurimis ex ictis, historicis, poetis & philologis illustrati* (Ambergae, 1599). A munkát Panciroli eredetileg olaszul írta, s Arrigo Salmut fordította latinra. Ismert angol és francia fordítása is.
- ⁴⁶ *Notitia utraque, dignitatum, cum orientis, tum occidentis, ultra arcadii honorique tempora. Et in eam G. Panciroli commentarium, in quo civiles militaresque magistratus, ac palatinae dignitates, cum omnium officii explicantur* (Venetiis, 1593; az első újkori kiadás Bázelenben, 1552-ben jelent meg Andreas Alciatus közreműködésével).
- ⁴⁷ Tiraboschi, Girolamo: i. m., 1159. p.
- ⁴⁸ Az embléma felirata: *Aequitas Senatus* (255). Vö.: Arnoud S. Q. Visser: *Joannes Sambucus and the learned image: the use of the emblem in late-Renaissance humanism* (Brill's studies in intellectual history. 128. Leiden; Boston, 2005, 13. p.)
- ⁴⁹ *Handbuch Gelehrtenkultur der frühen Neuzeit*, Band 1. *Bio-bibliographisches Repertorium*. Hrsg. Herbert Jaumann (Berlin–New York, 2004, 234. p.); Almási Gábor: *Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában: Dudith András (1533–1589) és Számboky János (1531–1584)* (Századok, 2005, 6., 893. p.)
- ⁵⁰ <http://www.paginecattoliche.it/modules.php?name=News&file=article&sid=1004>.
- ⁵¹ Életére lásd: Berlan, Francesco: *Cenni sulla vita e sugli scritti del giureconsulto Angelo Mateazzi* (Venezia, 1858; <http://www.comune.marostica.vi.it/v4/Default.asp?nomepagina=22/03/2005%2010.51.30>)
- ⁵² Jogi munkásságára lásd: Brugi, Biagio: *Un manuale di diritto del Prof. Angelo Mateazzi (1535–1600) con una pagina sul dominio veneziano dell' Adriatico* (Nota Venezia, 1915, 1861–1880); Diquattro, Giovanni: *Angelo Mateazzi (1535–1600). Un giurista „culto” nella Repubblica di Venezia* (Studi Veneziani, 35, 1998, 89–136. p.); Uő., *Dedna vprašanja med obem in beneškim pravom v delih „humanističnega” pravnika s konca 16. stoletja*, (Acta Histriae, VII, 1999, 193–214. p.)
- ⁵³ Művei: *De via et ratione artificiosa iuris universi* (Venetiis, 1591); *Epitome legatorum et fideicommissorum, methodo ac ratione digesta... omnibus tam in scholis publica professione se excentibus, quam in foro versantibus contentioso ac iuridico, summe utilis et apprime necessaria* (Francoforti, 1601); *Del diritto del viniziani e della loro giurisdizione sul mare Adriatico (De jure Venetorum et jurisdictione maris Adriaticis)* (Venezia, 1858)
- ⁵⁴ Facciolati, Jacob: i. m., 118. és 184. p.; Riccoboni, Antonio: *De Gymnasio Patavino* (Padova, 1598; újrányomva: Athenaeum – Bibliotheca di storia della scuola e delle Università. 32. Bologna, 1980, 59–60. p.); Tomasini, Iacobo Philippi: i. m., 251., 262. p.
- ⁵⁵ Fedalto, Giorgio: *Stranieri a Venezia e a Padova 1550–1700*. In: *Storia della Cultura Veneta*. 4/II: *Il Seicento*. Diretta da Girolamo Arnaldi e Manlio Pastore Stocchi (Vicenza, 1984, 251–279. p.)
- ⁵⁶ Mauri, Elisabetta: *Gli Statuti della „Natio germanica Iuristarum” di Padova del XVII secolo* (Quaderni per la Storia dell' Università di Padova, 24, 1991, 160. p.)
- ⁵⁷ Vö.: Favaro, Antonio: *Lo studio di Padova e la compagnia di Gesu sul finire del sec. XVI*. (Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, IV., 178, 401–535. p.); Uő.: *Nuovi documenti sulla vertenza tra lo Studio di Padova e la compagnia di Gesu* (Nuovo Archivio Veneto, N. S. XXI., 1911, 89–100. p.); Cessi, Roberto: *L' Università giurista di Padova ed i Gesuiti alla fine del cinquecento* (Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, LXXXI., 1921–1922, 585–601. p.); Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: *L' Università...*, i. m., 77. p.
- ⁵⁸ Vö.: Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: *L' Università...*, i. m., 74–75. p.
- ⁵⁹ Costa, Emilio: *Gli atti...*, i. m., 13–14. p.; Brugi, Biagio: *Gli scolari...*, i. m., 154–169. p.
- ⁶⁰ Ridder-Symoens, Hilde de: *Mobilität*. In: *Geschichte der Universität in Europa*. Band II. *Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800)*. Hrsg.: Walter Rüegg (München, 1996, 342. p.); Uő.: *Organisation und Ausstattung*. In: Uo., 160. p. Részletesen lásd: Gall, Franz: *Palatinatsverleihungen an italienische Universitäten und gelehrte Gesellschaften 1530–1653* (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 15, 1962, 93–113. p.)
- ⁶¹ De Bernardin, Sandro: *I Reformatori...*, i. m., 66. p.; *Atti della nazione Germanica artista nello studio di Padova*. I. Cura di Antonio Favaro (Venezia, 1911, 157. p.)
- ⁶² *L' Università di Padova nei secoli 1601–1805: Documenti di storia dell' Ateneo*. A cura di Piero Del Negro, Francesco Piovan (Treviso, 2002, 28–29. p.)
- ⁶³ Ridder-Symoens, Hilde de: *Mobilität*, i. m., 342. p.
- ⁶⁴ Ez Lackner idejében még nem létezett. Vö.: Lackner: *Vitae*, 153. p., 75. jegyzet
- ⁶⁵ De Bernardin, Sandro: *La politica culturale della Repubblica di Venezia e l'Università di Padova nel XVII secolo* (Studi Veneziani, 16, 1974, 453. p.); Weigle, Fritz: *Die deutschen Doktorpromotionen in Philosophie und Medizin an der Universität Padua von 1616–1663* (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, 45, 1965, 325–384. p.)
- ⁶⁶ *Archivio antico dell'Università di Padova, cod. 74: Dottorati dell' Università Legista in Collegio Veneto 1635–1652*.
- ⁶⁷ Rossetti, Lucia: *I Collegi per i dottorati „Auctoritate Veneta”*. In: *Viridarum Floridum: Studi di Storia Veneta offerti dagli allievi a Paolo Sambin*. A cura di Maria Chiara Billanovich, Giorgio Cracco e Antonia Rigon (Padova, 1986, 365–386. p.)
- ⁶⁸ Giomo, Giuseppe: *L'Archivio...*, i. m., 19–21. p.; Favaro, Antonio–Cessi, Roberto: *L' Università...*, i. m., 109. p.
- ⁶⁹ Ridder-Symoens, Hilde de: *Organisation und Ausstattung*, i. m., 60. p.

- ⁷⁰ Lackner: Vita, 94–95. p.; Coing, Helmut: *Die juristische Fakultät...*, i. m., 53–54. p.; Brugi, Biagio: *L' università dei giuristi...*, i. m., 12. p.
- ⁷¹ Burmeister, Karl Heinz: *Das Studium der Rechte im Zeitalter des Humanismus im deutschen Rechtsbereich* (Stuttgart, 1974, 287. és 294. p.); Weigle, Fritz: *Die deutschen Doktorpromotionen in Siena von 1484–1804* (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, 33, 1944, 206–208. p.)
- ⁷² Lelőhelye: *Archivio antico dell'Università di Padova, cod. 54: Dottorati dell' Università Legista 1577–1596*, fol. 341.
- ⁷³ Lackner: Vitae, 175–177. p.
- ⁷⁴ Coing, Helmut: *Die juristische Fakultät...*, i. m., 50. p.; Burmeister, Karl Heinz: *Das Studium der Rechte...*, i. m., 290. p.
- ⁷⁵ Lackner: Vitae, 95. és 176. p. A másik két személyről nem tudunk közelebbit.
- ⁷⁶ Facciolati, Jacobi: i. m., 91. p.; Riccoboni, Antonia: i. m., 61. p.; Tomasini, Jacobo Philippi: i. m., 244. p. Soacia, akinek apja szintén professzor volt, kommentárt adott ki az *Institutiones* eljegyzésről és házasságról szóló fejezetéhez.
- ⁷⁷ Abramer 1591-ben bölcsész- és orvosdoktorként tanuskodott egy címeradományozásnál, amelyet Ferrandus de Amatis császári palotagróf eszközölt Padovában (Trinks, Erich: *Herrschaftsarchiv Wagrain*, Linz, 1954, 178. p.)
- ⁷⁸ Frijhoff, Willem: *Der Lebensweg der Studenten*. In: *Geschichte der Universität in Europa*. Band II. *Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800)*. Hrsg.: Walter Rüegg (München, 1996, 294–295. p.)
- ⁷⁹ „Nulli ergo horum liceat hanc nostrae concessionis et in dulti paginam infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumerit in poenam quinquaginta marcarum auri puri pro dimidia Imperiali fiscali camerae et pro altera dimidia parti laesae applicandam irremissabiliter toties quoties fuerit contrafactum se noverit incursum.” Vö.: Lackner: Vitae, 176–177. p.
- ⁸⁰ A lehetőségeket részletesen felsorolja mind maga Lackner, mind pedig az általa alapul vett doktori oklevele. Ezek a tevékenységi formák magukban foglalják a *mos italicus* oktatási mozzanatait, illetve a gyakorló jogász tevékenységi területeit is: „...ei vere hac promotione digno liberam Auctoritatem plenamque facultatem impartiti sumus, deinceps in Pontificii Caesareique Magistrale cathedram ascendendi, et ubique terrarum et locorum legendi, repetendi, docendi, consulendi, proponendi, disputandi, glossandi, interpretandi, quaestiones terminandi, baccalaureos creandi, scholas regendi, de iure respondendi, consilia subscribendi, omniaque alia et singula faciendi, dicendi et exercendi, quae quovis modo ad utriusque Iuris Doctoratus officium et dignitatem spectant...” Vö.: Lackner: Vitae, 95–96. és 176. p.
- ⁸¹ Jeszenszky doktoratusának története talán még kacifántosabb, mint Lackneré. Jeszenszky Padovából egy olyan okirattal tért meg, amelyen az egyetem bölcsész- és orvosprofesszorai igazolják, hogy sikeresen disputált, és az aláírók méltónak találják őt arra, hogy bármelyik egyetem kollégiuma a filozófiai és orvostudományi doktori grádusának jelvényeit adományozza neki, és hogy tanítson. Ezen okirat alapján Jeszenszky Prágában (!) egy palotagróffal olyan okiratot állíttatott ki, melyben az őt „az orvostudomány és a filozófia doktorává avatja, és pedig nem egyszerű diplomával rendelkező (bullatus) doktorrá, hanem valódi és igazolt doktorrá.” (Vö.: Ruttkay László: *Jeszenszky [Jessenius] János és kora 1566–1621*. Budapest, 1971, 27–29. p.)
- ⁸² Ridder-Symoens, Hilde de: *Mobilität*, i. m., 348. p. A rendelkezésünkre álló adatokból nem tűnik ki, hogy Lackner *gratis* szerzett volna fokozatot, ami később lehetővé vált protestánsok számára Padovában.
- ⁸³ Valószínűleg ez az összeg csak az „illetéket” foglalja magában, ugyanakkor a járulékos költségeket (nyomdaköltségek, vendéglátások, a doktori jelképek előállításai vagy beszerzési költségei) nem.
- ⁸⁴ Az élet nem volt túlságosan drága Padovában: az átlagos német hallgató mintegy 8 scudóból fedezni tudta havi szállását és étkezését. A ruházkodás és más szükségletek e felett voltak fedezendőek. A könyvek kevesebbe kerültek, mint például Bolognában, és általában olyan megállapodással vették meg őket a hallgatók, hogy távozásuk esetén az eladó visszavásárolja tőlük azokat. A gazdagabb diákok palotákat béreltek, a komolyabb és szorgalmasabb diákok a professzoroknál is lakhattak. Léteztek a korábbi századokban létrehozott alapítványi vagy nemzeti „kollégiumok” is, amelyeket igénybe vehettek a kívülről érkezők. Lacknerék is egy hasonló konvictusban (*in nostro convictu*) lakhattak padovai éveik alatt. Vö.: Brugi, Biagio: *Gli scolari...*, i. m., 128–129. p.
- ⁸⁵ D. A. G. *Theses ad Iuris materiam de Hereditatibus quae ab intestato deferuntur. Ex auctoritate Illustris et Magni Viri Dn. Antonii Prosperi, Patritii Spediensis, natione Genuensis, Almae Universitatis D. D. Iuristarum in celeberrimo Patavino Gymnasio V. Rectoris. Conscriptae a Christophoro Lakhner Semproniansi Pannonio pro Licentia Doctoratus in utroque iure consequenda. Quas sustinebit in Illustri Italiae universitate Patavina, die — Mensis VIImb. Anno a Partu Virgineo M. D. XCV. Patavii Superiorum Permissu. Excudebat Laurentius Pasquatus, Typograph. Almae universitatis Iuristarum.*
- ⁸⁶ Coing, Helmut: *Die juristische Fakultät...*, i. m., 52. p.
- ⁸⁷ Schubart-Fikentscher, Gertrud: *Untersuchungen zur Autorschaft von Dissertationen im Zeitalter der Aufklärung* (Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Klasse. 114. kötet, 5. füzet, 32. p.)
- ⁸⁸ Kundert, Werner: *Einleitung*. In: Mommsen, Karl: *Katalog der Basler juristischen Disputationen 1558–1818*. Hrsg. Werner Kundert (Frankfurt am Main, 1978, 32. p.)
- ⁸⁹ P. Szabó Béla: i. m., 344. p.
- ⁹⁰ Uo.
- ⁹¹ Rossetti, Lucia: *Le biblioteche delle “Nationes” nello studio di Padova* (Quaderni per la Storia dell' Università di Padova, 2, 1969, 59. p.)
- ⁹² A legfontosabb források a következők lehetnek: Dionysius Gothofredus: *Corpus iuris civilis cum commentariis* (1583); Antonius Gomez: *Ad Leges Tauri Commentaria* (1552); Antonius Faber: *Coniecturae iuris civilis* (1591); Andreas Gaill: *Practicae observationes tam ad processum iudicium praesertim imperialis camerae* (1578); Philippus Decius: *Consilia sive Responsa* (1533); Joachim Mynsinger a Frundeck: *Singularum observationum iudicii imperialis camerae (uti vocant) centuriae quatuor* (1563); Didacus Covarruvias a Leyva: *Opera omnia canonica* (1573); *Accursii Glossa in Volumen* (1587–89); *Summa Azonis cum emendatione...* (1506); Bartolus de Saxoferrato: *Opera* (1588–89); Baldus de Ubaldis: *Opera* (1585).
- ⁹³ Holthöfer, Ernst: *Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Italien, Frankreich, Spanien und Portugal*. In: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. II/1. Hrsg. Helmut Coing (München, 1977, 320. p.); Söllner, Alfred: *Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Deutschland, Österreich, den Niederlanden und der Schweiz* (Uo., 579. p.)
- ⁹⁴ *Constitutio, quae iura agnationis tollit, et successiones ab intestato definit.*
- ⁹⁵ Matshinegg, Ingrid: *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500–1630). Regionale und soziale Herkunft – Karrieren – Prosopographie* (Diss. Universität Graz, 1999, 30. p.)
- ⁹⁶ Zonta, Claudia: *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten: Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte* (Stuttgart, 2004, 100., 103. p.)
- ⁹⁷ Saibente, M.–Vivarini, C.–Voghera, G.: *Gli studenti dell' Università di Padova dalla fine del '500 ai nostri giorni. Studio statistico* (Metron, 1924, 180–181. A cseh nemzethez 32, a lengyel nemzethez 92 fő csatlakozott joghallgatónak beiratkozva az 1591–1599 közötti években. Vö. uo.)
- ⁹⁸ Veress Endre nyomán ennél kevesebb (12) joghallgatót mutatott ki Szlavikovszky Beáta *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken 1526–1918*, I. rész (Budapest, 2007, 47–48. p.)
- ⁹⁹ Lackner: Vitae, 97., 177. p.

Frey Dóra

Korai kettős adóztatási egyezmények

*Az Osztrák–Magyar Monarchia, Németország és Svájc gyakorlata**

1. Bevezetés

Dolgozatom célja az egymással szoros gazdasági kapcsolatban álló államok közötti kettős adóztatási egyezmények történeti kereteinek vizsgálata. A kettős adóztatás elkerülésére irányuló egyezmények ma, a globalizált világ gazdaság korában elengedhetetlenek, és nagy számban léteznek, de a kettős adóztatás problémáját máig sem sikerült teljes körűen megoldani. Az első egyezmények keletkezésének kérdése veti fel a következő kérdést: mikor és milyen körülmények között merült fel először a probléma, és hogyan reagáltak erre az államok?

A következőkben igyekszem definiálni a kettős adóztatás fogalmát, és megvizsgálni a kettős adóztatás elkerülésére született korai egyezmények létrejöttének okait, körülményeit és lényeges tartalmi elemeit. Kutatásaim során három szövetségi állam, ill. reálunió: a Német Szövetség, később Német Császárság, Svájc és az Osztrák–Magyar Monarchia gyakorlatát vizsgáltam, mivel ezek az államok tettek elsőként intézkedéseket a kettős adóztatás ellen, egyes tartományaik szoros gazdasági kapcsolatban álltak, az adójogi szuverenitás pedig a tagállamok kezében volt mindhárom állam esetében.

A kettős adóztatás kérdésének történeti feldolgozása – nemzetközi szinten is – hiányzik, német nyelvterületen jelenleg történeti kísérletek ennek pótlására, de az Osztrák–Magyar Monarchia tekintetében különösen kevés szakirodalmi forrás áll rendelkezésre.

2. A kettős adóztatás és a kettős adóztatási egyezmény fogalma

2.1. A kettős adóztatás fogalma

A kettős adóztatás problémájának megértéséhez elengedhetetlen a jelenség definiálása. Herbert Dorn 1920-as évekből származó meghatározása máig érvényes – a régebbi¹ és a modern adójogi szakirodalom² is lényegében ugyanígy határozza meg a fogalmat: „Nemzetközi kettős adóztatás (többszörös adóztatás) áll fenn, ha több önálló adójogi szuverén (különösen több önálló állam) ugyanazt az adóalanyt, ugyanazon adótárgy miatt, azonos adózási időszakban, ugyanolyan jellegű adóval sújtja.”³

Ez a meghatározás a jogi értelemben vett kettős adóztatásra vonatkozik, amelytől meg kell különböztetni a gazdasági jellegű kettős adóztatást, amikor ugyanazt a gazdasági eredményt különböző adóalanyoknál adóztatják; ennek leggyakoribb esete a társasági adóval már terhelt nyereség után kifizetett osztalék megadóztatása.

Létezik a kettős adóztatásnak nem nemzetközi formája is, ha egy államon belül több adóztató létezik – tipikusan szövetségi államokban és államszövetségekben. A kettős adóztatás elkerülésére szolgáló intézkedésekre ez utóbbi esetben került sor először.

Egyes szerzők a kettős adóztatás meghatározását a közvetlen adókra szűkítik, mások kiterjesztik az összes adófajtára és a vámokra is.⁴ A következőkben – terjedelmi okokból – csak a közvetlen adók kérdését fogom vizsgálni, elsősorban a jövedelem- és vagyoadókat.

Fontos megjegyezni, hogy a nemzetközi adójog nem kollíziós jog, hanem több párhuzamos adókövetelés konkurenciája, amelyek esetleg egymásra való tekintet nélkül keletkeznek. Ezt a körülményt az adójog tudománya korán felismerte, Thomas Clauss 1888-ban a következőket fogalmazta meg: „... a kettős adóztatás eszerint mindig a különböző adótörvények (vagy inkább alkalmazásuk) ellentmondásain nyugszik hatályuk tekintetében, és ennek feloldásával szüntethető meg.”⁵

2.2. A kettős adóztatás megelőzését szolgáló intézkedések

Bár a kettős adóztatás nem tilos, és az államok nem kötelesek megelőzni vagy megszüntetni, hosszú idő óta nem vitatott, hogy a kettős adóztatás „átok” – elsősorban gazdasági szempontból. Korábban több angol szerző vitatta ezt az álláspontot, azzal az érveléssel, hogy aki több államban végez gazdasági tevékenységet és két államban élvezi annak védelmét, jogosan adózik kétszer.⁶

A kettős adóztatás elleni intézkedések lehetnek egyoldalúak, bilaterálisak és multilaterálisak, és mindig az egyébként meglévő adóztatási jog korlátozását jelentik, az egyoldalú rendelkezések esetén önkorlátozást, kettős adóztatási egyezmények esetén az adóztatási jog megosztását. A kettős adóztatás elkerülésének két alapvető módszere az külföldön fizetett adó beszámítása és a külföldi jövedelem adójának elengedése.⁷

A kettős adóztatási egyezmények nemzetközi szerződések, amelyek ratifikációval válnak a nemzeti jogrendszer részévé; korlátozzák a nemzeti adójogi rendelkezések hatályát, „sablont” képeznek, a nemzeti szabályrendszer egyes rendelkezéseit „kitakarva”, de új adókövetelést nem alapoznak meg.

A kettős adóztatási egyezmények mai formájukban viszonylag rövid ideje léteznek; a 19. század második felében jöttek létre az elsők, a két világháború között számos további. A ma fennálló, több mint 1000 szerződésből álló hálózat a második világháború után alakult ki. Ebben az úgynevezett modellegetezmények fontos szerepet töltenek be; a legjelentősebb az OECD-modellegetezmény,⁸ de léteznek eltérő modellek is.

3. A kettős adóztatás problémájának felmerülése

Armin Spitaler szerint a kettős adóztatás ugyanolyan régóta létezik, mint az államok és az adók.⁹ Az ellentétes álláspontot képviselők szerint a kettős adóztatás kifejezés csak a modern adórendszerek korában használható;¹⁰ ez a modern értelemben vett kettős adóztatás kétségkívül a 19. században jelent meg.

Már az ókorban is keletkezhetett konfliktus az adóztatási jogok között, de az ókori Görögországban például nem volt valódi probléma a kettős adóztatás, mivel minden polis csak a saját polgárait adóztatta, függetlenül attól, hol végzett kereskedelmi tevékenységet, így nem alakulhatott ki összeütközés. A gyarmatvárosok esetén¹¹ sem, ugyanis az oda áttelepült polgárok a gyarmatváros polgáraiként adóztak, amíg vissza nem tértek az anyavárosba. A héber jog is tartalmaz rendelkezéseket adójogi viták esetére; rabbinikus döntések is foglalkoztak ezzel a kérdéssel. A diaszpórában élő zsidók számára az adóztatási joggal kapcsolatos problémák – miként kell meghatározni a lakhelyet, hogyan számítható be a már befizetett adó – különösen fontosak voltak.¹² Később, amíg a honosság, illetve az állampolgárság jelentette az adóztatás alapját, nem adódott konfliktus – a kettős állampolgárság gyakorlatilag lehetetlen, az országok közti mobilitás pedig marginális jelenség volt. Kettős adóztatás a középkorban és a kora újkorban akkor lépett fel, ha egy adott terület feletti uralom vitatott volt, és két állam követelte az adókat – Magyarországon ez történt a 16–17. században a Királyi Magyarországon és az Oszmán Birodalom határterületein.

A kettős adóztatás problémája a 19. század második felében került a pénzügytudomány és a gyakorlati szakemberek, elsősorban a jogászok látókörébe, ennek több, a kor társadalmi és gazdasági átalakulásaiban gyökerező oka volt. Az egyik döntő körülmény a modern adóztató állam kialakulása, bár ebben a korszakban a jelenség még csak kezdeti szakaszában járt. A különböző okok – bár nem különíthetők el élesen – a következőkben foglalhatók össze.

3.1. A modern adórendszer kialakulása

Valószínűleg a modern adórendszerek és a megváltozott adóztatási gyakorlat játszotta a legnagyobb szerepet a modern értelemben vett kettős adóztatás kialakulásában. Ameddig objektív vagy tételes adók¹³ jelentették az adórendszer alapját, nem alakulhatott ki kettős adóztatás. Ezek az adók konkrét tárgyhoz vagy gazdasági tényhez kötődtek, nem az elért pénzügyi eredményhez vagy jövedelemhez, és nem befolyásolták azokat személyes körülmények.

A mezőgazdasággal foglalkozók gyakran természetben fizettek adót, vagy adójuk a terméstől függetlenül előre meghatározott összeg volt, a művelt földterület nagyságához igazodva. Ehhez gyakran fejadórendszer is járult, általában nem személyenként, hanem családonként vagy háztartásonként (portális adók). Ennek első példája a Diocletianus császár által Kr. u. 287-ben bevezetett iugatio-capitatio rendszere volt. Később egész Európában, a feudalizmus idején, majd a jobbgátság eltörlése után is a mezőgazdasági népességet – ami a legtöbb európai országban a 19. századig

a népesség 80–90%-át tette ki – hasonló elvek szerint adóztatták. Nem a jövedelmet adóztatták, hanem a használt földterületet, később a tulajdont. Ez egyértelmű kötődési pontot jelentett valamely ország adórendszeréhez, s gyakorlatilag nem jöhetett létre kettős adóztatás.

Az ipari és kereskedelmi tevékenységet is hasonló, egyszerűen meghatározható objektív kritériumok alapján adóztatták, például az alkalmazottak száma vagy kereskedőknél az üzlet alapterülete szerint. A fejletlenebb régiókban, így Kelet-Európában a 20. századig jelentős szerepet játszottak a vagyonszármazékos adók és a közvetett adók – luxus- és fogyasztási adók (mai értelemben vett forgalmi adó még nem létezett ekkor).

Ez az adóztatási modell objektív szempontokon alapult – ilyen lehetett a termőföld, a tulajdon vagy a vállalkozás –,¹⁴ és nem gazdasági eredményen, így relatíve kevés igazgatási feladattal járt. A kivetési időszak általában több év volt, az adóztatás több évig a megállapított adólista alapján történt.

A közigazgatás fejlődésével, az iparosodás következtében a foglalkoztatási szerkezet átalakulásával jelentek meg a jövedelemadókat – először Angliában az income tax, amelyet több kísérlet után, a napóleoni háborúk idején, 1799-ben vezettek be először,¹⁵ majd 1842-ben újra.¹⁶ A többi európai ország később követte a példát: Poroszország 1891-ben, Franciaország 1914-ben.¹⁷ Ezt megelőzően számos helyen adóosztályos rendszert vezettek be, például Poroszországban, 1820-ban.¹⁸

Jövedelemadóval vagy – akkori szóval élve – kereseti adóval először a hivatalnokokat és más állami alkalmazottakat sújtották, elsősorban azért, mert esetükben egyszerű volt az adó kivetése, másrészt ezek a rétegek terhelhetők voltak, és a korábbi tételes adók kevésbé érintették őket. A ma uralkodó adóelőleg-rendszert először csak az állami alkalmazottak esetén tudták bevezetni, mert a többi munkaadó tiltakozott az ellen, hogy munkavállalói béréből adót vonjon le.¹⁹ A vállalkozások adóztatása is új alapokra került, a ténylegesen elért nyereséget adóztatták egyénileg megállapított adóalap után. Mind a bevétel, mind a jövedelem sokkal „mozgékonyabb”, mint a tényleges vagyon – egy személy rendelkezhet jövedelemmel több különböző országban, a gazdasági társaságok esetén ez még gyakoribb.

3.2. A világjövedelem elvének bevezetése – a korlátlan és korlátozott adókötelezettség konfliktusa

Egy állam nemzetközi adójogának alapvető kérdése az adóztatás alapelveinek megválasztása. Erre több lehetőség kínálkozik: az állampolgárság, a lakóhely vagy más területi kötődés (illetőség) és a gazdasági kötődés.²⁰ Ha minden állam egy és azonos alapelv szerint adóztatna, nem jöhetne létre kettős adóztatás – eltekintve a kettős állampolgárság és a kettős lakóhely esetétől (ez utóbbi a gyakorlatban akkor képzelhető el, ha két ország lakhely-meghatározása ütközik egymással). A pénzügytudományi szakirodalomban a 19. század végén és a 20. század elején élénk vita bontakozott ki arról, melyik alapelv a legalkalmasabb és a legigazságosabb. A legtöbb állam vegyes rendszert alkalmaz, több alapelvet kombinálva. Franciaország sokáig kivételt jelentett, mert kizárólag területi alapon adóztatott.²¹ Ennek megfelelően Franciaország a ket-

tős adóztatás problémájával nem foglalkozott, ami persze nem jelentette azt, hogy nem jöhettek létre kettős adóztatási esetek, ha a másik érintett állam az adott gazdasági folyamatot nem területi alapon adóztatta.

A problémát először nem a nemzetközi, hanem Svájcban a kantonok közötti kettős adóztatás – konkrétan az osztralék-adóztatás – során ismerték fel.²² A legtöbb kanton lakosainak teljes jövedelmét megadóztatta, és forrásadót vetett ki a kifizetett osztralékokra, azon az alapon, hogy saját területén történt a jövedelemszerzés. Még ha dogmatikailag nem is tisztázták, létrejött a kettős adóztatási egyezmények szempontjából máig döntő két kategória, a korlátlan és a korlátozott adókötelezettség, előbbi az állampolgársághoz vagy a lakóhelyhez kötődően, utóbbi a területi elv alapján. A világjövedelem elvének bevezetésével, amelynek értelmében az államok saját polgárai (később a területükön lakhellyel rendelkezők) teljes jövedelmét adóztatták, létrejött a forrás és az illetőség szerinti adóztatás máig fennálló konfliktusa.

3.3. Az adókulcsok emelkedése

Az adókulcsok emelése természetesen önmagában nem okozott kettős adóztatást, viszont érzékelhetővé tette a fennálló problémákat. Az adókulcsok a legtöbb európai országban az elmúlt 100–120 évben megtízszereződtek; a 19. század végén az 5%²³ körüli adókulcsot nagyon magasnak tartották. A tételes adók esetén természetesen nem állapítanak meg adókulcsot, de a valós terhelés a mai becslések szerint a nyereség töredékét tette ki.

Kettős adóztatás esetén az adóterhet az érintettek elviselhetetlenül magasnak érezték, és a kor közgazdászai ezen az állásponton voltak, ez segítette a kettős adóztatás elleni intézkedéseket szorgalmazó kezdeményezések létrejöttét.

3.4. Szoros gazdasági kapcsolatok

Az eddig ismertetett okok az adórendszer belső logikáján alapultak, gazdasági összefonódás nélkül azonban nem jön létre kettős adóztatás, mivel az mindig a határokon átnyúló gazdasági tevékenységet feltételez. Ezért nem volt a középkor és a kora újkor során valódi kettős adóztatás, a népesség nagy része nem volt mozgékony, születési helye közelében élte le egész életét. A kereskedők – a kor egyetlen valóban sokat mozgó népessége – saját jogát használta, privilégiumai alapján egy összegben adózott lakhelye szerint, jogai és kötelezettségei személyéhez, és nem aktuális tartózkodási helyéhez voltak kötve.

A határokon átnyúló gazdasági tevékenység a 19. században néhány nagyobb vállalkozásra volt jellemző,²⁴ ezek főleg bankok, biztosítók, vasút- és hajózási társaságok, a század végén növekvő számban ipari és bányászati cégek voltak. Magánszemélyek kevésbé voltak érintettek az országok közötti gazdasági kapcsolatokban, az államszövetségek és szövetségi államok polgárai azonban gyakran végeztek gazdasági tevékenységet vagy rendelkeztek ingatlanulajdonnal egy másik tagállam területén, és váltak érintetté a kettős adóztatás problémájában. Természetesen ez csak akkor következhetett be, ha a szövetség területén a szabad letelepedést törvény biztosította – a Német Császárságban, Svájcban és az Osztrák–Magyar Monarchiában ez adott volt.

A határon átnyúló gazdasági tevékenység a gyakorlatban elengedhetetlen feltétele a kettős adóztatásnak – e nélkül nem jöhet létre, akármilyen nagy átfedések vannak is a két ország (elvi) adóztatási jogosultsága között.

4. A kettős adóztatás elkerülését szolgáló első egyezmények

Írásom középpontjában a kettős adóztatás elkerülését célzó első három történeti példa áll, nem nemzetközi kettős adóztatásról, hanem egy szövetségi államon belül létező több független adóztatóról. A nemzetközi kettős adóztatási egyezmények érintik az adott ország pénzügyi és adójogi szuverenitását, emiatt sokkal nehezebben jönnek létre, viszont a szövetségi államokban sokkal egyszerűbben létrejöhetnek.²⁵

A három általam vizsgált szövetségi állam, az Osztrák–Magyar Monarchia, Svájc és az Északnémet Szövetség, később Német Császárság volt az első, ahol felismerték és kezelni próbálták a problémát. Később ezek az államok az államközi egyezményeknél is úttörő szerepet játszottak, mert jelentős tapasztalattal rendelkeztek ezen a téren.

Első pillantásra meglepő, hogy pont ez a három állam játszott úttörő szerepet. A Monarchia gazdaságilag egyenlőtlenül fejlett agrárállam volt, Svájc viszonylag kicsi, és a 19. század közepén még nem rendelkezett a maihoz fogható gazdasági erővel és nemzetközi jelentőséggel, 1870 körül a Német Birodalom is a gazdasági áttörés előtt állt. Ugyanakkor fel-tűnő, hogy a Brit Birodalom semmilyen aktivitást nem mutatott²⁶ – pedig egyes domíniumai már rendelkeztek önálló adójogi joggal és saját adótörvényekkel (beleértve a jövedelemadókat is), a gyarmatok pedig élénk gazdasági kapcsolatot tartottak fenn az anyaországgal, a Royal Colonial Institute erőfeszítései mégis eredménytelenek maradtak.

A problémához való eltérő hozzáállás nem magyarázható gazdasági okokkal, csak a közgazdászok eltérő álláspontjával. A brit kormány – és a legtöbb brit szakértő – úgy gondolta, hogy a kettős adóztatás nem leküzdendő, sőt, egyáltalán nem is probléma. A kettős adóztatást marginális jelenségnek, illetve a különleges körülmények miatt indokoltnak tartották. „Aki különleges helyzetekbe merészkedik, pl. külföldön tulajdon szerzésével és hasonlókkal, annak a különleges adóztatást is viselnie kell.”²⁷

A három úttörő szerepet betöltő államban is – a különböző történelmi, társadalmi, gazdasági és politikai háttér miatt – eltértek a problémák és a megoldások. A következőkben a három különböző fejlődési utat szeretném bemutatni.

4.1. Az Osztrák–Magyar Monarchia

A Monarchia a kettős adóztatás problémájával csak a kiegyezés után szembesült, a korábban egységes kormányzatú állam két részre oszlott; a Monarchia, mint állam és a nemzetközi jog alanya fennmaradt, a két országrészt reálunió kötötte össze. Pénzügyi tekintetben, a két közös ügy és a régi osztrák államadósság finanszírozásán kívül, Magyarország és az osztrák korona országai önállóak voltak, önálló adójogi joggal, adóügyi igazgatással és adórendszerrel. A közös pénzügyminiszter helyzete különleges volt; a másik két közös ügy a Pragmatica Sanctióból következett, a közös

pénzügyminisztérium felállítását praktikus megfontolások vezették, s adóügyekben nem rendelkezett hatáskörrel. Feladata a közös költségvetés végrehajtása volt, illetve kezelte a régi államadósságot (amely csak közös érdekű ügy volt), és felelős volt a közös valuta, a Korona kibocsátásáért. Az adójogi szuverenitás a két ország kezében volt, a közös ügyek és minisztériumok költségeit nem közvetlen közös adóból, hanem a két költségvetésbe foglalt hozzájárulásból fedezték.²⁸

Ezzel érdekes és ritka szituáció állt elő: a korábbi egységes pénzügyi szuverenitás kettéhasadt, két adójogi szuverén, ezzel két adójogosult lépett a helyére. Korábban a pénzügyminiszter jelentette az egyetlen központi adójogi szuverenitást (egy-egy területi egységek és a települések korábban is rendelkeztek adóztatási joggal) – ez vált ketté. A két pénzügyminiszter egymástól teljesen független volt, saját parlamentjének felelős, a közös pénzügyminiszter szintén független volt a két ország pénzügyminiszterétől, de közjogilag nem fölérendelt helyzetben, tevékenységét a delegációk ellenőrizték. Adóügyekről az ún. gazdasági kiegyezés egyetlen rendelkezést tartalmazott, a közvetett adók tekintetében konzultációt irányzott elő, hogy az országok törvényhozásai ne csökkentsék saját adótörvényeikkel a másik ország bevételeit.

4.1.1. Az első két adóegyezmény

Rögtön az 1867. évi kiegyezés után elengedhetetlen volt bizonyos adóbevételek megosztásáról rendelkezni. Ennek keretében két egyezmény jött létre, amelyeket a két pénzügyminiszter kötött, és 1868. január 1-jétől (egy-egy esetben 1869. január 1-jétől) kellett alkalmazni őket. Magyarországon a két egyezményt 1870:17. és 1873:13. törvénycikként cikkeylezték be. Egyik egyezmény sem a kiegyezés évében jött létre, és visszamenőleg is alkalmazni kellett őket, de ez nem okozott problémát, mert – ahogy a következőkben látni fogjuk – csak az adóbevételek felosztását rendezték, az érintett magánfelek számára sem jogokat, sem kötelezettséget nem állapítottak meg.

Az első egyezmény 1869/70-ből²⁹ származik; elsőként az Osztrák Vaspálya Társaság adóztatását szabályozta, amelynek több vasútvonalra volt koncessziója. Az adó felosztása során a területi elvet vették figyelembe, az osztrák területen fekvő pályák jövedelmét Ausztriában, a Magyarországon fekvőket Magyarországon adóztatták – a határon átmenő vonalak esetén a forgalommal arányosítva.

A bankokra és biztosítóiintézetekre vonatkozó rész a fiókintézetek (fióktelepek) elkülönített adózását írta elő – a társaság székhelyén ezeket a jövedelmeket mentesítették az adó alól. Az adóalapot a székhely országának adótörvényei szerint kellett megállapítani, de a fióktelep esetén az ott érvényes adókulcsot kellett alkalmazni.

Ipari vállalkozásokra – az egyezmény szövege szerint gyárakra és gyárminőségű vállalatokra – hasonló szabályok vonatkoznak, de mivel Magyarország tételesen adóztatta ezeket, az egyezmény szerint az országnak joga volt saját területén fekvő gyárat és raktárt saját törvényei szerint adóztatni.

A második egyezményt 1871. március 28-án kötötték, és egy speciális esetet, az Első Dunagőzhajózási Társaság adóztatását rendezte, a vasúttársaságnál ismertetett módszer szerint.

Ez a két rövid egyezmény – a hosszabb első is csak 12 szakaszból áll – nem hasonlítható a mai kettős adóztatási egyezményekhez. Csak bizonyos gazdasági társaságok adóztatására vonatkozik, magánszemélyekre egyáltalán nem, mert a jövedelemadóztatást még egyik ország sem vezette be, kizárólag egyes gazdasági társaságok adóztak a tényleges nyereség szerint. A két egyezmény korlátozott hatályát egyrészt a fejletlen adórendszer magyarázza, különösen Magyarország esetén, másrészt az 1870-es években csak néhány vállalat tevékenykedett mindkét országban.

4.1.2. Az 1907-es kettős adóztatási egyezmény

Átfogó egyezményt a két ország csak majdnem 30 évvel később kötött, addigra a gazdasági jelentősen fejlődött, elsősorban Magyarországon. A belső határon átnyúló gazdasági tevékenység fokozódott, Magyarországon is megkezdődött az iparosodás.

Ausztria a 20. század elejére már jelentős tapasztalatokkal rendelkezett a kettős adóztatási egyezmények terén, a Poroszországgal 1899-ben kötött szerződést számos másik követte, a Német Birodalom más tagállamaival: 1901-ben Liechtensteinnel, 1903-ban Szászországgal és ugyanabban az évben Bajorországgal.³⁰ Ezeket az egyezményeket a szakirodalom egy része tévesen értelmezi, gyakran állítják, hogy Magyarország is úttörő szerepet töltött be a kettős adóztatás leküzdésében. A szerződéseket valóban az Osztrák–Magyar Monarchia kötötte, mert nemzetközi jogi jogalanyisággal és külügyi apparátussal csak a közös államalakulat rendelkezett, és a közös külügyminiszternek állt jogában nemzetközi szerződéseket előkészíteni és aláírni (a királyon kívül). Az egyezmények területi hatálya viszont a Birodalmi Tanácsban képviselt országokra korlátozódott. Általában is sok félreértésre ad okot az a körülmény, hogy Ausztria és Magyarország adóügyekben teljesen függetlenek voltak, az egyébként a letelepedés szabadságával kölcsönösen rendelkező állampolgárok adójogi szempontból külföldinek számítottak.

Magyarország tekintetében az adórendszer jelentette a legnagyobb nehézséget, amely még mindig a tételes adóztatáson alapult.³¹ Ennek oka a mezőgazdaságban foglalkoztatottak igen magas, 65–70%-os aránya volt, sok mezőgazdasági munkást, elsősorban az idénymunkásokat természetben fizették. Ausztria ezzel szemben 1906-ban alapvető reformot hajtott végre adórendszerén, de a gazdasági szerkezet – az iparosodottság alacsony foka – miatt a jövedelemadóztatást nem minden területen lehetett bevezetni,³² a reform nem volt olyan széleskörű, mint Poroszországban 1891-ben. Magyarországon a jövedelemadót 1909-ben vetették be szélesebb körben, addig – a már nem korszerű – tételes adóztatás volt hatályban.³³

Az egyezmény sokkal tágabb tárgyi hatályú, mint a két korábbi, címében „a kétszeres megadóztatások elkerülését” jelöli meg célként, de a mai egyezményekhez nem hasonlítható, és az osztrák fél által más államokkal kötött egyezményeknél is szűkebb hatályú. A közvetlen adókról szóló egyezménnyel egy időben az ingó vagyon adóztatásáról is létrejött egy egyezmény, majd 1908 júniusában a szerződés

hatályát kiterjesztették az annektált Boszniára és Hercegovinára. A két pénzügyminiszter a szerződést Budapesten, 1907. október 8-án írta alá, majd mindkét ország ratifikálta, s 1908. január 1-jén lépett hatályba. Magyarországon az 1908:14. törvénycikk, Ausztriában az 1907. december 30-i törvény (Reichsgesetzblatt Nr. 278) hirdette ki. Az egyezmény a kereskedelmi- és vámunió meghosszabbításáról való tárgyalások során jött létre, a Birodalmi Tanácsban képviselt államokban egy törvényben is hirdették ki. Ez a körülmény rámutat, hogy a kettős adóztatást nem önálló problémaként, hanem az általános gazdasági kapcsolatok egy részterületékként kezelték.

Az egyezmény első része a hajózási társaságok ügyeit szabályozza, és a forrásadóztatás alapelvét követi; az Ausztriában elért bevételek után Ausztriában, a Magyarországon elérték után Magyarországon kellett adózni, függetlenül a társaság székhelyétől. Az adóbevallást a székhely szerint illetékes adóhivatalba kellett benyújtani, de a bevételeket azok megszerzésének helye szerint külön kellett feltüntetni a két országra vonatkozóan. Az adóztatásra jogosult állam saját jogszabályai alapján állapította meg a fizetendő adót.

A második rész egyéb gazdasági társaságokra vonatkozik, amelyek mindkét országban tevékenykedtek. A fióktelepeket a fióktelep székhelyének országában adóztatták, az ország hasonló jellegű társaságaira vonatkozó adókulcs alapján – a 8. § szerint az adó nem lehet a hasonló belföldi társaságokra kivetettnél magasabb. Azok a társaságok, amelyek fióktelep nélkül tevékenykedtek a másik országban is, kizárólag székhelyükön adóztak – ez kivételt jelentett a forrásadóztatás alól. Az egyik országban már adóztatott jövedelmet a másik ország mentesítette az adókötelezettség alól. A két ország eltérő jogszabályai miatt az egyezmény 10. szakasza részletesen meghatározza a fióktelep fogalmát. Az árusítóhelyeket és a raktárakat mindenképpen annak kellett tekinteni, fontos szempont volt, hogy a fióktelepen a társaság alkalmazottai dolgoztak-e. Önálló ügynökök és kereskedelmi képviselők tevékenysége nem számított fióktelepnek, ahogy áruk szállítása vagy szolgáltatások nyújtása sem, ha hiányzott a tartós meglepedés.

A 12. § a biztosítók és bankok adóztatását rendezi, a bevételek és a nyereség kimutatására szolgáló, helyenként bonyolult szabályokkal, egyben vitás esetekben konzultációt irányoz elő a két pénzügyminiszter között. A bankok és biztosítóintézetek esetén alapelv, hogy a fióktelepek, amelyek az adott ország cégjegyzékében szerepelnek, abban az államban adóztak, az anyavállalattól elkülönítve.

Az egyezmény szabályozta a kölcsönös jog- és végrehajtási segítyt, és rögzítette a hátrányos megkülönböztetés tilalmát a másik országból származó adózók esetén.

A harmadik rész a magánszemélyek kettős adóztatásának problémájával foglalkozik, ebben elsősorban a közös miniszteriumok köztisztviselői, a császári és királyi udvarban, a közös számvevőszéknél, a közös hadseregben és haditengerészetnél szolgálatban állók voltak érintettek. Csak abban az országban voltak adókötelesek, ahol szolgálatukat teljesítették, a másik országból származó esetleges jövedelmeik mentesek voltak az adó alól. A zsoldok, fizetések és nyugdíjak abban az államban voltak adókötelesek, amely állam a kifizetést teljesítette.

Az egyezmény csak egyes részterületeket szabályozott, de a gazdaság adott fejlettségi szintjén ezek az esetek voltak relevánsak. Tartalmazott egyes, máig alapvető rendelkezéseket, így a megkülönböztetés tilalmát és a forrásadóztatás alapelvét követte – a székhely országa ezeket a jövedelmeket mentesítette az adó alól. Ez Magyarország számára volt kedvezőbb, mivel számos gazdasági társaság osztrák cégek fióktelepeként jött létre.

Az egyezmény – bár a maiakkal nem hasonlítható össze – a kettős adóztatási egyezmények fejlődésének fontos állomása, elsősorban azért, mert a problémát korán felismerték és kezelni próbálták. A Monarchia szétesése után utódállamai továbbra is aktívak maradtak ezen a téren, és sok ilyen tárgyú szerződést kötöttek. Magyarország az 1920-as években, a feszült külpolitikai helyzet ellenére, a kisantant valamennyi államával tárgyalt, és szomszédjaival sorban adóegyezményeket kötött – elsőként Csehországgal, 1924-ben. Ausztria továbbra is úttörő szerepet játszott, mind az elméletben és a tudományban, mind a gyakorlatban. 1922-ben Olaszország és a Monarchia utódállamai: Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia és Románia multilaterális egyezményt kötöttek, de azt végül csak Ausztria és Olaszország ratifikálta.³⁴ A Népszövetség kettős adóztatással kapcsolatban végzett munkájában is részt vettek osztrák szakértők.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a kettős adóztatás problémája nem a megszokott módon jött létre, hanem a pénzügyi szuverenitás kettéválásával – a közjogi változások következtében. Az alacsony szintű gazdasági fejlettség miatt azonban a probléma csak néhány, mindkét országrészben tevékenykedő vállalkozás esetén jelentkezett, amit az egyezmények sikeresen orvosoltak.

4.2. Északnémet Szövetség – Német Császárság

A német területeken az egységes gazdasági tér kialakulása 1833-ban, a Német Vámegegyesület megalakulásával kezdődött, amelyhez fokozatosan az összes jelentős német állam csatlakozott. A porosz-osztrák háborút követően, 1866-ban megalakult az Északnémet Szövetség, először katonai szövetségként, majd 1867. április 16-án kiadott alkotmányával föderatív szövetségi állammá alakult, 22, részben igen kicsi tagállammal. Alkotmányát 1871-ben a Német Császárság alkotmányának ismerték el, miután 1870-ben a délnémet államok is csatlakoztak a szövetséghez.

Adójogi szempontból a legfontosabb kérdés az adójogi joghatóság; a birodalmi alkotmány értelmében ez kizárólagosan a tagállamok kezében volt, amelyek ebben a tekintetben szuverén módon dönthettek.³⁵ 25 szövetségi állam létezett (továbbá Elzász-Lotaringia) saját adótörvényekkel. Ezek egységes vámterületet képeztek, és 1867. november 1-jétől a költözés szabadságát biztosító törvény garantálta minden német polgár számára a mozgás és letelepedés szabadságát; ez a lépés felerősítette a lakosság mobilitását. Az 1868. június 21-ei vállalkozási rendtartás ezt erősítette azzal, hogy a vállalkozáshoz való jogot a szövetség egész területén, minden állampolgár számára jelentősen kiterjesztette.³⁶

4.2.1. A porosz–szász egyezmény

A kettős adóztatás leküzdését szolgáló első kezdeményezés meglepő módon nem gyárosok vagy kereskedők, hanem Szászországban lakó, de porosz állampolgárságú és ott ingatlanulajdonnal rendelkező földbirtokosok részéről érkezett. Az Északnémet Szövetség alkotmányával ellentétesen tartották, hogy mindkét államban adóztatják őket, és a belföldiként való kezelés alapelveire hivatkoztak, amely az szövetség összes állampolgárára vonatkozott.³⁷ A birtokosok Poroszországban föld- és jövedelemadót fizettek, majd a már egyszer adóztatott jövedelmet Szászország is adóval terhelte.³⁸ Petíciójuk a szabad költözésről szóló törvény tárgyalásával egy időben született, de a törvényt kidolgozó bizottság – jogtechnikai nehézségekre hivatkozva – elutasította, és szerződéses megoldást javasolt. A szabad költözésről szóló törvény 1. szakasza ugyanakkor megtiltotta a letelepedési jog bármely hátrányos feltételekhez kötését.³⁹ 1868 elején további petíció érkezett – ezúttal munkásoktól, akik ingázókként mind Poroszországban, mind Szászországban adókötelezettség alá estek –, a letelepedés szabadságára azonban nem hivatkozhattak, mert ugyan szász területen dolgoztak, de valószínűleg Poroszországban laktak.

További petíciókat is továbbítottak a Reichstagnak és a szövetségi tanácsnak, amelyek válasz nélkül maradtak, tekintettel a Szászország és Poroszország között már folyó tárgyalásokra. Hosszas viták után, 1869. április 16-án kötötték meg – mai ismereteink szerint – a világ első kettős adóztatási egyezményét. Az egyezmény alapelve a Reichstag jelentésvivője szerint: „Adóztatás abban az országban, amelynek az adókötelezett alattvalója, kivételesen a ‚dogozó osztályok‘ számára a lakhelyen való adóztatás.”⁴⁰

Az alapelv az állampolgárság szerinti adóztatás volt, a lakhely országa csak akkor rendelkezett adóztatási joggal, ha az adókötelezett legalább öt éve rendelkezett ott lakhellyel. Kivételt képeztek a 4. szakasz szerint az „iparosinasok, munkások és szolgák”. A kettős állampolgárokat mindkét ország adóztathatta. Az adóztatási jog alapja még nem a lakhely, hanem az állampolgárság volt. A gazdasági tevékenységet és a földtulajdont csak a forrásország adóztathatta.

Bár a 8. § szerint a szerződés az Északnémet Szövetség valamennyi állama számára nyitva állt aláírásra, az egyezmény valószínűleg nem csak a legrégebbi, hanem a legrövidebb hatályú kettős adóztatási egyezmény is, mivel 1870 márciusában a Reichstag elé terjesztették a kettős adóztatás elleni törvényt.

4.2.2. Az 1870-es kettős adóztatási törvény

A javaslatot a kancellár a következőkkel indokolta: „Miatán a 1867. november 21-ei, a költözés szabadságáról szóló törvény a tartózkodási és letelepedési jogot, az 1869. június 21-ei vállalkozási rendtartás pedig a gazdasági tevékenységhez való jogot a szövetség egész területére kiterjesztette, szükséges, és az alkotmányba, valamint a szövetségi törvényekbe foglaltakból következik, hogy azokat az akadályokat, amelyeket a meglévő kettős adóztatás ezen elvek megvalósításával szemben állít, kiküszöböljük.”⁴¹

Ha az évszámokat nem nézzük, úgy tűnik, az Európai Bizottság egy javaslatának indoklását látjuk; az Északnémet

Szövetség helyzete erősen emlékeztet az Európai Unió mai problémáira. Adott volt egy egységes gazdasági térség, vámunióval, törvényileg garantált mozgási és letelepedési szabadsággal, 22, később 25 különböző adórendszerrel. Ez utóbbi körülmény erősen korlátozta a gazdasági tevékenységet: mind a földbirtokosok, mind a vállalkozók, később a munkások is egyre nagyobb mértékben éltek a letelepedés szabadságával.

Természetesen a két helyzet között jelentős különbségek is vannak, a legtöbb német állam nem rendelkezett modern adórendszerrel. Ez egy – ma már meghaladott – problémát jelentett, a legtöbb állam jogi kötődés (tehát állampolgárság) alapján adóztatott, általában teljes terjedelemben, a világjövedelmet.

A javaslatot a szövetségi tanács 1870. március 31-én, majd harmadik olvasatban májusban a Reichstag is elfogadta, s 1870. május 13-án, az Északnémet Szövetség egyik utolsó törvényeként ki is hirdették. 1871. január 1-jén hatályba lépett, április 16-án birodalmi törvénynek ismerték el.⁴² A végrehajtásért a tagállamok voltak felelősek, saját jogrendjüket és igazgatási gyakorlatukat összhangba kellett hozniuk a kettős adóztatási törvénnyel. Az egységes értelmezés érdekében a szövetségi tanácsnak joga volt a helyes értelmezésről és a tartományi törvények hiányosságairól tárgyalni.⁴³ A kettős adóztatási törvény viszonylag rövid, összesen hat szakaszból áll, kizárólag alapkérdéseket szabályoz, nem ad definíciókat, széles teret hagyva a jogértelmezésnek. Emiatt a tartományi bíróságoknak gyakran kellett állást foglalniuk a kettős adóztatási törvénnyel kapcsolatban, s a bírósági gyakorlat munkált ki és töltött meg tartalommal fontos kategóriákat – így a lakóhely és a vállalkozás fogalmát.

A törvény az adóztatási jogosultság megosztását szabályozta és a porosz–szász egyezményhez képest jelentős újítást tartalmazott, a jogi helyett a gazdasági kötődés meghatározó az adóztatás szempontjából. A 1. § szerint az Északnémet Szövetség minden állampolgárát csak abban a tagállamban lehetett közvetlen adónak alávetni, ahol lakhelye volt. De mivel csak az abban az államban elért jövedelmet lehetett adóztatni, ez nem a lakhely, hanem a gazdasági kötődés alapelve volt.⁴⁴ Nem a világjövedelmet adóztatták, mert a 3. § szerint a vállalkozási tevékenységet és a földtulajdont kizárólag abban az államban lehetett adóztatni, ahol a tevékenységet végezték vagy a földterület feküdt. További lényeges újítás volt, hogy a tételes adók mellett a jövedelemadók is ez alá a rendelkezés alá estek; ez a fent leírt szabály miatt azt jelentette, hogy a jövedelem esetleg jelentős része nem a lakhely országa számára jutott.⁴⁵ Vállalkozásnak csak a saját vállalkozást tekintették,⁴⁶ a munkajövedelem és a tőkejövedelmek csak a jövedelem élvezőjének lakhelye szerinti országban adóztak. Elsősorban gazdasági társaságok esetében vitás volt, ki tekinthető vállalkozónak,⁴⁷ a 3. § értelmében az osztalék nem vállalkozói jövedelem volt, hanem a rendelkezésre bocsátott tőke hozama.⁴⁸ Ennek oka, hogy a részvénytársaság, mint önálló jogalany végzi a tevékenységet, és először a maga számára szerzi a bevételt.⁴⁹ A vállalkozás fogalmának meghatározása a gyakorlatban nehézséget okozott, valamint a vállalkozási tevékenység helyét sem lehetett mindig egyértelműen meghatározni – a Reichstag tárgyalásai során a kérdést egyszerűen válaszolták meg: „Bárhol, ahol a vállalkozási tevékenységet ténylegesen végzik.” Ezzel egyes cégek több-

szörös megadóztatása nem volt kizárt, ha több államban is tevékenykedtek, de az adózás csak az adott államban elért nyereségre korlátozódott, ezt viszont egyes tagállami adótörvények eltérően értelmezték. A Reichsgericht joggyakorlata – egy 1884-es döntéssel⁵⁰ – megerősítette ezt az álláspontot, amennyiben a fióktelep hiányát egy adott államban nem ismerte el az adóztatást kizáró okként. Továbbra is gondot okozott az egyes telephelyek jövedelmének és nyereségének meghatározása; a jogalkotó ennek a kérdésnek a szabályozását tudatosan mellőzte, és a Reichsgericht sem állított fel használható követelményeket.⁵¹ A leányvállalatok és fióktelepek adóztatásáról a törvény nem rendelkezett; ebben, az iparosodással mind fontosabbá váló kérdésben, egészen a törvény módosításáig, jogbizonytalanság állt fenn. A törvény a kezdeményezői – földbirtokosok és munkások – számára megfelelő védelmet nyújtott a kettős adóztatás ellen, a vállalkozások problémáira azonban nem volt megfelelő.⁵²

Jelentős joghézagok maradtak – ezek nagy részét már a parlamenti tárgyalások során felismerték, és tudatosan hagyták figyelmen kívül, hogy a törvény minél gyorsabban létrejöhesse⁵³ – amelyeket csak az egyes államok egyoldalú intézkedéseivel vagy kétoldalú megállapodásokkal lehetett kezelni.⁵⁴ Poroszország a jövedelemadó reformja során bevezette a fióktelepek korlátozott adókötelezettségét, később egy közigazgatási utasítás szabályozta az anyavállalat és a fióktelep között a nyereség felosztásának módját.⁵⁵

A törvény nyújtotta védelmet csak a birodalom polgárai élvezték, külföldiek nem,⁵⁶ csak a szövetségen, később birodalmon belüli kettős adóztatást szabályozta, a „valódi” nemzetközi eseteket nem. Az egyes tagállamok ezt önállóan, nemzetközi szerződésekkel megtehették; számos német államnak volt ilyen egyezménye Ausztriával és svájci kantonokkal. A tárgyi hatályt tovább korlátozta, hogy a törvény csak közvetlen adókra, és csak állami adókra vonatkozott, a községi adók miatt fellépő kettős adóztatás szabályozását tudatosan mellőzték, ez ellen az egyes államok maguk hoztak külön rendelkezéseket.⁵⁷ A kezdeti időszakban az is vitás volt, hogy a kettős adóztatási törvény egyáltalán alkalmazható-e jogi személyekre; a szöveg valóban „északnémetekről” beszél – a szövetségi tanács csak 1887-ben ismerte el a törvény jogi személyekre való alkalmazhatóságát, hogy ezzel elkerülje a jogalkotási kényszert a jogi személyek szabályozására vonatkozóan.⁵⁸

4.2.3. Az 1909-es novella

A módosításra a türingiai kisállamok panasza adott okot: a 4. § szerint az állami hivatalnokokat (fizetésüket és nyugdíjukat) az az állam adóztatta, amelyik a kifizetést teljesítette. Ennek következtében a porosz állami vasút alkalmazottai, akik tartósan Türingiában teljesítettek szolgálatot, ott egyáltalán nem voltak adóztathatók.⁵⁹

A több államban tevékenykedő vállalkozások kérdését is megoldották, azzal, hogy csak fióktelep megléte keletkeztetett adókötelezettséget; ennek két feltétele volt: tartós infrastruktúra és hosszabb időtartam. A bevételek elhatárolásáról és az adóbevételek felosztásáról változatlanul nem tartalmazott szabályt a törvény, csak annyit határozott meg, hogy az adóztatásnak arányosan kell történnie, és az adóterhelés összességében a 100%-ot nem haladhatja meg.⁶⁰ A novella megfelelt

a gazdasági fejlődés és az adórendszer modernizálódása által támasztott követelményeknek, a legtöbb szövetségi államban időközben bevezették a jövedelemadóztatást, Poroszországban 1891-ben, 1 és 4% közötti progresszív kulccsal, adójóváírással.⁶¹ Szászországban 1874-ben, Hessenben már 1869-ben.⁶²

A novella több komoly problémát megoldott, de számos kérdést – például a kettős vagy a külföldi lakhely esetét – változatlanul nem szabályozta. Az eredeti vitás kérdés, a hivatalnoki fizetések adóztatása megoldódott, a gazdasági kötődés szerinti adóztatást konzekvensen lehetett végrehajtani.

A kettős adóztatási törvény 1919-ben tárgyát vesztette; ebben az évben bevezették a birodalmi jövedelemadót, az államok jövedelemadóztatási joga jórészt megszűnt, egyben egységes szövetségi szintű adójogi szuverenitás jött létre – konfliktus csak a községi adók terén adódhatott. A weimari alkotmány 11. szakasza alapján a jogalkotás birodalmi hatáskör volt a tartományi adók megengedhetősége és kivetési módja tekintetében, ezzel a tartományok közötti viták gyakorlatilag megszűntek – legfeljebb az lehetett kérdéses, melyik adóhivatal illetékes.⁶³

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Németországban a kettős adóztatás „tipikus” okok miatt jött létre: egyre szorosabb gazdasági kapcsolatok, iparosodás, jogilag garantált letelepedési szabadság. A törvény módosítása megfelelt a szükségleteknek, bár – amint fent láthattuk – nem szabályozott minden lehetséges tényállást, és emiatt számos kritika érte.⁶⁴

4.3. Svájc

Svájc föderatív berendezkedésű szövetségi államként 1848 óta létezik, ebben az évben fogadták el az első szövetségi alkotmányt. A kantonok mindhárom hatalmi ágban messzeemenően autonómok, a pénzügyi szuverenitás a 19. században az (akkor) 25 kanton kezében volt. A kettős adóztatás felmerülése korán tetten érhető – a szövetségi szervek megalakítása után szinte azonnal megérkeztek az első petíciók a szövetségi gyűléshez, mivel megalakulása időben egybeesett a növekvő mobilitással és a gyors gazdasági fejlődéssel a 19. század közepén.

A kettős adóztatás tilalmának első elismerését a szövetségi gyűlés – az akkori alkotmány szerint a szövetségi államjogi vitákban legfelsőbb fokú döntő szerv – 1862. július 25-ei döntése jelentette, amely megtiltotta a kantonok közötti kettős adóztatást. A korábban a szövetségi hatóságokhoz érkezett beadványokat, a kantonok adójogi szuverenitására hivatkozva, elutasították.⁶⁵ A nemzeti tanács ezzel a kérdéssel megbízott bizottsága azonban a következőkkel indokolta a szövetségi hatóságok hatáskörét. „Mivel a kantonok közös állammá egyesültek, kötelezték magukat, hogy kantoni jogaik gyakorlása közben nem érintik más kantonok hatáskörét és területét, és ha ez mégis megtörténne, rendelkezésre állnak a szövetségi hatóságok, hogy kivizsgálják és eldöntsék, melyik félnek van igaza, és a kantonoknak alá kell vetniük magukat a szövetségi jog szerinti döntésnek.”⁶⁶

Az első elfogadott petíció ugyan örökösödési adó ügyében született, de a legtöbb panasz a részvénytársaságok adóztatása kapcsán érkezett, a későbbi viták során is az osztalékadóztatás állt a középpontban.

A legfontosabb kérdés az volt, hogy a részvényesek és a részvénytársaság adóztathatók-e külön, és ha igen, melyik kantonban. Az 1863. január 17. és 23. közötti szövetségi gyűlés a következőket mondta: „Annak a kérdésnek a megítélésénél, hogy melyik adójogi joghatóság rendelkezik követeléssel, nem a kötelezett személye, illetve az érintett ipari létesítmény elhelyezkedése döntő, sokkal inkább az osztalékjogosult lakhelye dönt az ilyen testetlen jogalanyok kötődési pontjáról.”⁶⁷ Németországhoz hasonlóan a tőkejövedelmet a jogosult lakhelyén adóztatták, kivételt a saját (tulajdonú és vezetésű) vállalkozások jelentettek.

A részvénytársaságok esetében az első eldöntendő kérdés az volt, lehet-e önállóan adóztatni őket. A Centralbahn-esetben született döntés 1868-ban tisztázta, hogy, mivel a társaság és a részvényesek önálló jogalanyok, külön-külön is adóztathatók.⁶⁸

Jelentős előrelépést jelentett a szövetségi alkotmány 1874. évi reformja, amely a 46. szakasz (2) bekezdésében szövetségi törvényt irányzott elő: „A szövetségi jogalkotás megteszi a kettős adóztatás ellen a szükséges intézkedéseket.” Másrészt az alkotmány a szövetségi jogi jogviták legfelsőbb szintű eldöntését a szövetségi bíróság hatáskörébe utalta. A szövetségi bíróság folytatta a korábban hatáskörrel rendelkező szövetségi szervek joggyakorlatát, ugyanolyan terjedelemben nyújtott védelmet a kettős adóztatás ellen, mint korábban a szövetségi gyűlés.

Azt az álláspontot követte, hogy a részvénytársaság és a részvényes megadóztatása szövetségi jogi értelemben nem kettős adóztatás. A szövetségi bíróság ítélezési gyakorlata egyébként is visszafogott volt, és kifejezetten visszautasította azokat a beadványokat, amelyek a bírák álláspontja szerint a törvényalkotó hatáskörébe tartoztak – így a Böppli kontra Zürich Kanton ügyben (1879. május 23.), ahol a más kantonban már adózott részvények után fizetett adó levonhatóságát vetették el.⁶⁹ A kantonok közötti kettős adóztatás megelőzésének alapelvei egyébként hasonlóak voltak, mint Németországban: a természetes személyek adóztatása a lakhelyük szerinti kantonban történt.⁷⁰

További kérdések merültek fel, ha egy részvénytársaság több kantonban is folytatott tevékenységet, ez nem volt ritka, a bankok és biztosítótársaságok mellett sok termelő vállalat is rendelkezett telephellyel több kantonban – ha a kantonok méretét tekintjük, ez nem meglepő. A székhelyen a teljes tőke és a tartalékalapok a vagyonadó hatálya alá estek, anélkül, hogy a más kantonban fekvő, és ott már megadóztatott vagyontárgyak adóját be lehetett volna számítani. A Bank in Schaffhausen AG esetében (1893. szeptember 20.) ezt kettős adóztatásnak minősítette és megtiltotta a bíróság. A szövetségi bíróság a kantonok azon érvét sem találta megalapozottnak, hogy ilyen esetekben hiányzik az adóalanyok azonossága – így a Motor AG kontra Aargau ügyben (1903. november 21.).⁷¹ Az egyes vagyonelemek külön adóztatása a szövetségi bíróság gyakorlata szerint csak akkor volt tilos, ha két különböző adójogi joghatóság által történt.

Ugyan az alkotmány kifejezetten előírta, mégsem jött létre a kettős adóztatásról szövetségi törvény. 1885. május 6-án a szövetségi tanács, egy részvénytársaság adózási problémák miatti petíciója nyomán, a szövetségi gyűlés elé terjesztett egy javaslatot, amely lényegében az addigi szokásjogot ko-

difikálta volna. Lényeges újdonságot csak a részvénytársaságok és részvényesek adóztatásában jelentett volna az 5. szakasz.

„(1) Kereskedelmi és ipari vállalatok vagyoniuk és bevételeik után abban a kantonban adóznak, amelyben tevékenységüket végzik, illetve adott esetben azokban a kantonokban, ahol fióktelepük vagy más telephelyük van.

(2) A részvénytársaságok tagjai részvényeik vagy tulajdonrészük valódi értékét a befizetett összeg mértékéig, ill. osztalékot annak 5%-a erejéig a személyes lakhelyük szerinti kantonban adózzák.

(3) A részvénytársaságok vagy szervezetek vagyoni- és jövedelemadójának kiszámításakor a székhelyen a részvények és tulajdonrészek valódi értékét a befizetett összeg mértékéig, ill. az osztalékot annak 5%-a erejéig az adóból le kell vonni.”

Ezzel a részvényes és a társaság egyidejű adóztatását elkerülték, a kantonok érdekeinek figyelembevételével. A törvény – a német kettős adóztatási törvénnyel ellentétben – nem csak svájci állampolgárok, hanem minden, Svájc adójogi joghatósága alatt álló személy számára védelmet nyújtott volna.⁷²

A javaslat hosszú tárgyalások után, az új részvénytársaság- és osztalékadóztatás miatt, 1887-ben elbukott a szövetségi gyűlésben, a kantonok az adóztatási jogukat nem, illetve nem ilyen nagy mértékben kívánták feladni. A sikertelenség valódi oka nem az adóztatási jog felosztása volt, hanem a részvénytársaságok adóztatásának szabályozása. Az illetőség szerinti adóztatás korlátozását a kantonok nem akarták elfogadni.⁷³

A kettős adóztatás kérdése továbbra is napirenden maradt, mind a szövetségi bíróság, mind a tudományos élet változatlanul sokat foglalkozott a problémával. A szövetségi javaslat előkészítésével egy időben pályázatot is kiírtak a kettős adóztatási probléma megoldására. Három javaslat érkezett, amelyek később nyomtatásban is megjelentek, Züchner és Schreiber munkája németül, Muydené franciául. Mindhármán értékes javaslatokkal és ötletekkel álltak elő, önmagában azonban egyik tervezet sem volt kielégítő.⁷⁴

Svájc volt az első ország, ahol széles tudományos vita bontakozott ki a kérdéstről, és számos részletkérdést tudományos szinten is kifejtettek. Ki kell emelni ezek közül Brodtbeck munkáját, amely a kettős adóztatás problémájának első tudományos és rendszeres összefoglalása, a svájci szövetségi szervek gyakorlata és az ott kialakított szokásjog kimerítő ismertetésével.⁷⁵

Később is történtek kísérletek törvényalkotásra: így 1900-ban Speiser egyetemi tanár szakértői javaslata alapján, amely a részvénytársaság és a részvényes külön megadóztatását nem találta problematikusnak, és a kifizetett osztalék beszámítását a székhelyen nem tartotta helyesnek.⁷⁶

A kettős adóztatás problémáját Svájcban a 20. századig nem tudták megnyugtató módon rendezni, bár a szövetségi bíróság ítélezési gyakorlata számos kérdést megválaszolt, nem volt elég „innovatív”, hogy alkalmazkodjon minden új kihíváshoz. Javulást csak az alkotmányreform hozott, amely szerint mind a szövetség, mind a kantonok rendelkeznek adóztatási joggal, de az adóztatás során egymásra tekintettel kell lenniük. Ma a kantonok közötti kettős adóztatást a szövetségi alkotmány 127. szakasz (3) bekezdése tiltja.

5. Összegzés

A fent bemutatott három ország jelenti a kettős adóztatás leküzdésének első három releváns példáját. A kiindulópont mindegyik ország esetén más volt: az Osztrák–Magyar Monarchiában a pénzügyi szuverenitás kettéválása okozta a problémát, de ez a fejletlen gazdaság miatt csak bizonyos területeken jelentkezett. Németország problémája közelít az Európai Unió mai helyzetéhez: egyre szorosabban összefonódó gazdaság, egységes piac, letelepedési és vállalkozási szabadsággal – ahol az adók a tartományok kezében maradtak, és korlátozták a versenyt. Svájc korábban is létezett, és jelentős alkotmányos változások sem álltak a háttérben – ellentétben Németországgal, ahol a gazdasági egység a politikai egységgel egy időben valósult meg. Svájcban a kettős adóztatás a gazdaság fejlődése, a személyek és a tőke fokozódó mobilitása miatt merült fel.

A kettős adóztatás elleni korai intézkedések jelentősége abban áll, hogy kidolgozták a lehetséges megoldásokat – bár ezek csak részlegesek voltak és nem mindig feleltek meg még az akkori követelményeknek sem. Megalkották a fióktelep fogalmát és bizonyos jövedelmek adómentesítésének technikáját. A ma használatos módszereket még nem alkalmazták, egyedül a svájci szokásjog tartalmazta ezek kezdeményeit. Jelentős előrelépés volt a gazdasági kötődés vagy a lakhely kötődési pontként való meghatározása, az addig szokásos jogi kötődés, ill. állampolgárság szerinti adóztatás helyett. A világjövedelem elvét még nem gyakorolták konzekvensen, és az adómentesítést nem a mai formájában használták.

A legfontosabb problémákat felismerték; ezek kísértetiesen hasonlítanak a mai – sokszor az Európai Bíróság előtt lévő – kérdésekre: határon át ingázók, részvénytársaság- és osztalék-

adóztatás, fióktelepek adóztatása. A tudomány kidolgozta az első megoldási javaslatokat, ezek egy részét be is vezették. A három fent bemutatott állam – illetve tagállamaik – fontos szerepet játszottak a nemzetközi adójog kialakulásában.

A két világháború közötti gyors fejlődésnek lehetünk tanúi, mindenekelőtt a tudomány lépett hatalmasat előre, elsősorban Armin Spitaler és Gustav Lippert munkássága nyomán, akik számos, ma is érvényesnek tartott felismerést tettek. A nemzetközi adójog két világháború között fejlődésében kiemelkedő szerepet játszott Herbert Dorn,⁷⁷ a kor német kettős adóztatási egyezményeinek tárgyalója, aki először különítette el szisztematikusan az adómentesítés és az adóbeszámítás módszerét,⁷⁸ ezzel kiküszöbölve a korai kettős adóztatási egyezmények egyik legkomolyabb hiányosságát.

A tudomány eredményei jelentették a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara és a Népszövetség keretében folyó szakértői munka és a két világháború között kötött egyezmények alapját. A Népszövetség először 1928-ban tett közzé jelentést,⁷⁹ majd már a II. világháború alatt, illetve közvetlenül utána készült el a két modellegetmény: 1943-ban a mexikói, 1946-ban a londoni.⁸⁰ A máig folyamatosan továbbfejlesztett OECD-modellegetmény ezekre épülve készült el.

A nemzetközi adójog tudománya folyamatosan fejlődött az elmúlt közel 150 évben, de a tudomány eredményeinek gyakorlati megvalósítása sokszor elmaradt – egyes területeken ma is hiányzik. A régi jogeseteket és szakkikket a maiakkal összevetve már-már az a benyomás támadhat, hogy másfél évszázad alatt a probléma megoldása nem igazán jutott előrébb. Természetesen ez így nem mondható ki, de a kettős adóztatás kapcsán számos, máig fennálló probléma jobb megértéséhez járulhat hozzá az adójog történetének – ma még gyerekcipőben járó – kutatása.

Jegyzetek

* A tanulmányban ismertetett kutatások elvégzését a Landesstiftung Baden-Württemberg támogatta. Külön köszönetemet fejezem ki a Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg Adójogi Intézete munkatársainak, különösen Prof. Dr. Ulrich Hufeldnek és Prof. Dr. Ekkehard Reimernek kutatásaimhoz nyújtott segítségéért.

¹ Mindenekelőtt: Lippert, Gustav: *Handbuch des internationalen Finanzrechts* (2. kiad. Wien, Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1928, 528–529. p.) és Spitaler, Armin: *Das Doppelbesteuerungsproblem bei den direkten Steuern* (az 1. kiadás [1936] változatlan lenyomata, Köln, Otto Schmiedt Verlag, 1967, 92. p.)

² Frotscher, Gerrit: *Internationales Steuerrecht* (2. kiad., München, Beck Verlag, 2005, 3. p.)

³ Dorn, Herbert: *Das Recht der Internationalen Doppelbesteuerung* (*Vierteljahrschrift für Steuer- und Finanzrecht*, 1927, 190. p.)

⁴ Lippert: i. m., 529. p.

⁵ Clauss, Thomas: *Das Reichsgesetz vom 13. Mai 1870 wegen Beseitigung der Doppelbesteuerung – unter vergleichender Berücksichtigung des schweizer Bundesrechts* (*Finanz-Archiv*, 1888, 138–139. p.)

⁶ Hemetschberger-Koller, Hildegard: *Der wirtschaftspolitische Hintergrund des Doppelbesteuerungsabkommens zwischen Österreich-Ungarn und Preußen 1899*. In: Lang, Michael (szerk.): *Die Zukunft des internationalen Steuerrechts* (*Schriften zum internationalen Steuerrecht* 10. Wien, Linde Verlag, 1999, 13. p.)

⁷ A két módszer részletes bemutatását lásd: Mössner, Manfred: *Die Methoden zur Vermeidung der Doppelbesteuerung*. In: Vogel, Klaus (szerk.): *Grundfragen des internationalen Steuerrechts* (Köln, Otto Schmidt Verlag, 1985, 135–169. p.)

⁸ Schaumburg, Harald: *Internationales Steuerrecht* (2. kiad., Köln, Otto Schmidt Verlag, 1998, 758. p.)

⁹ Spitaler: i. m., 1. p.

¹⁰ Weber-Fas, Rudolf: *Staatsverträge im internationalen Steuerrecht* (Tübingen, Mohr Verlag, 1982, 2. p.)

¹¹ Ennyiben a Spitaler által hozott példa ellentmond a kettős adóztatás meglétének, lásd: Spitaler: i. m., 1. p.

¹² Lásd: Lehner, Morris: *Wurzeln des internationalen Steuerrechts im biblischen und im talmudischen Recht*. In: *Staaten und Steuern – Festschrift für Klaus Vogel zum 70. Geburtstag*. Szerk.: Kirchhof, Paul (Heidelberg, C. F. Müller Verlag, 2000, 1156. p. skk.)

¹³ Schremmer, Eckart: *Über „gerechte Steuern“* (St. Katharinen, Scripta Mercaturae-Verlag, 1994, 15. p.)

¹⁴ Schremmer: i. m., 17. p.

¹⁵ Birk, Dieter: *Steuerrecht* (10. kiad., Heidelberg, C. F. Müller Verlag, 2007, 7. p.)

¹⁶ Eberhardt, Herbert: *Der Einfluß der englischen Einkommensteuer in steuerrechtlicher Hinsicht auf das Ausland und ihre Beeinflussung durch das Ausland* (Heidelberg, 1930, 5. p.)

¹⁷ Schremmer: i. m., 20. p.

¹⁸ Birk: i. m., 7. p.

¹⁹ Hemetschberger-Koller: i. m., 17. p.

²⁰ Schanz, Georg: *Zur Frage der Steuerpflicht* (*Finanz-Archiv*, 1892. II. kötet, 4. p.)

²¹ Hemetschberger-Koller: i. m., 19. p.

²² Gerloff, Wilhelm: *Die Kantonale Besteuerung der Aktiengesellschaften in der Schweiz* (Bern, 1906, 168. p. skk.)

²³ Schremmer: i. m., 22. p.

²⁴ Hemetschberger-Koller: i. m., 18. p.

²⁵ Clauss: i. m., 145. p.

²⁶ Spitaler: i. m., 7. p.

²⁷ Idézi: Schanz: i. m., 34. p.

²⁸ 1867:12. tc. § 41.

- ²⁹ Az egyezmény jegyzékváltással jött létre; Budán 1869. december 18-án, Bécsben 1870. január 7-én írták alá.
- ³⁰ League of Nations: *Double taxation and fiscal evasion*, Vol. I. 249. p.
- ³¹ Hemetschberger-Koller: i. m., 32. p.
- ³² Hemetschberger-Koller: i. m., 23. p.
- ³³ Eberhard: i. m., 10. p.
- ³⁴ Loukota, Helmut: *Multilateral Tax Treaty Versus Bilateral Treaty Network*. In: Lang, Michael (Hrsg.): *Multilateral Tax Treaties* (Schriftenreihe zum internationalen Steuerrecht 7. Wien, Linde Verlag, 1997, 86. p.)
- ³⁵ Menck, Thomas: *Ein Jahrhundert Vermeidung der Doppelbesteuerung – Vom Gesetz gegen die Doppelbesteuerung vom 1870 zum modernen Vertragssystem* (Deutscher Steuer-Zeitung, 1970 A kiadás, 17. szám, 263. p.)
- ³⁶ Fährnich, Alexander: *Doppelbesteuerung im allgemeinen und ihre Bedeutung durch die Gesetzgebung im deutschen Staatsgebiet von der Reichsgründung bis zur Gegenwart* (Leipzig, 1928, 11. p.)
- ³⁷ Claus: i. m., 148. p.
- ³⁸ Fährnich: i. m., 11. p.
- ³⁹ Claus: i. m., 148. p.
- ⁴⁰ Idézi: Claus: i. m., 149. p.
- ⁴¹ Idézi: Fährnich: i. m., 13. p.
- ⁴² Fährnich: i. m., 14. p.
- ⁴³ Claus: i. m., 150. p.
- ⁴⁴ Fährnich: i. m., 15. p.
- ⁴⁵ Claus: i. m., 143. p.
- ⁴⁶ Claus: i. m., 184. p.
- ⁴⁷ Részletesen lásd: Claus: i. m., 184–185. p.
- ⁴⁸ Fährnich: i. m., 17. p.
- ⁴⁹ Claus: i. m., 185. p.
- ⁵⁰ *Entscheidungen des Reichsgerichts*, 11. kötet, 309. p.
- ⁵¹ Fährnich: i. m., 20. p.
- ⁵² Menck: i. m., 263. p.
- ⁵³ Claus: i. m., 151. p.
- ⁵⁴ Fährnich: i. m., 25–26. p.
- ⁵⁵ Menck: i. m., 263. p.
- ⁵⁶ Kramer, Hugo: *Die Einkommen- und Vermögensbesteuerung der Ausländer und Forensen – in Preußen-Sachsen-Oldenburg, Württemberg-Baden-Hessen* (Berlin, 1909, 3. p.)
- ⁵⁷ Részletesen lásd: Fährnich: i. m., 41. p.
- ⁵⁸ Claus: i. m., 153. p.
- ⁵⁹ Fährnich: i. m., 28. p.
- ⁶⁰ Fährnich: i. m., 31. p.
- ⁶¹ Schremmer: i. m., 22. p.
- ⁶² Eberhard: i. m., 10. p.
- ⁶³ Fährnich: i. m., 35. p.
- ⁶⁴ Menck: i. m., 263. p.
- ⁶⁵ Claus: i. m., 146. p.
- ⁶⁶ Idézi: Claus: i. m., 147. p.
- ⁶⁷ Idézi: Claus: i. m., 144. p.
- ⁶⁸ Gerloff: i. m., 169. p.
- ⁶⁹ Gerloff: i. m., 172. p.
- ⁷⁰ Claus: i. m., 164. p.
- ⁷¹ Gerloff: i. m., 175. p.
- ⁷² Claus: i. m., 150. p.
- ⁷³ Gerloff: i. m., 180. p.
- ⁷⁴ Gerloff: i. m., 182. p.
- ⁷⁵ Brodtbeck, K. A.: *Unser Bundesrecht in Doppelbesteuerungssachen – Beitrag zur Lösung einer Tagesfrage* (Bern, 1898)
- ⁷⁶ Gerloff: i. m., 186. p.
- ⁷⁷ Dorn, Herbert: *Doppelbesteuerung und Völkerbund* (Steuer und Wirtschaft, 1928, 49–72. p.); Dorn, Herbert: *Die internationale Doppelbesteuerung und ihre Milderung durch die Nachkriegsabkommen Deutschlands* (Steuer und Wirtschaft, 1925, 1038–1056. p.); Dorn, Herbert: *Internationales Finanzrecht und internationale Doppelbesteuerung* (Deutsche Juristen-Zeitung, 1924, 17–18. szám, 682–688. p.); Dorn, Herbert: *Das Recht der internationalen Doppelbesteuerung* (Vierteljahresschrift für Steuer- und Finanzrecht, 1927, 189–247. p.); Dorn, Herbert: *Welche Grundsätze empfehlen sich für das internationale Vertragsrecht zur Vermeidung internationaler Doppelbesteuerung bei Einzelpersonen und Körperschaften, insbesondere bei gewerblichem Betrieb* (Juristische Wochenschrift, 1924, 1834–1840. p.)
- ⁷⁸ Pausch, Alfons: *Persönlichkeiten der Steuerkultur* (Herne, Verlag Neue Wirtschafts-Briefe, 1992, 108. p.)
- ⁷⁹ Nyomatásban megjelent: *Finanz-Archiv*, 1929, I. kötet 401–430. p.
- ⁸⁰ Schaumburg: i. m., 758. p.

A z angliai közigazgatás-történet egyik jól dokumentált fejezete a nem letelepedett életmódot folytató személyekre vonatkozó szabályozás fejlődése.

A jelenség és a probléma a kelet-európai térség jogalkotói számára sem volt ismeretlen a 20. század elején, ugyanis a döntően idénymunkákból, kereskedelemből, házalásból megélni próbáló, és a piac igénye (és szükségülése) miatt vándorlásra kényszerülő cigány (roma) népesség letelepítése állandó törekvése volt a hazai politikusoknak is.

Az angol hatóságok szabályozási igénye meglehetősen széles társadalmi réteget érintett, hiszen még 1991-ben is 12 316 lakókocsit (caravan) tartottak nyilván Nagy-Britanniában.² Ez mintegy 55 000 „nomád” életmódot folytató személyt jelentett, mivel a felmérés készítői azt feltételezték, hogy egy lakókocsiban átlagosan 4,5 személy élt. Ez a szám napjainkban is növekszik, hiszen az 1966. évi népszámlálás során még csupán 15 000 lakókocsiban éltöt számoltak össze. Nem kizárt azonban, hogy ennél is több személyt sorolhatunk a vándorlók közé, ugyanis nem minden, lakókocsiban élő család vándorol egész évben, a téli időszakban jellemző, hogy valamilyen módon letelepedve

Kiss Bernadett

Vándorlók a 20. századi Angliában

„Mennek melletted a kocsik éjszaka a tiedre követ dobnak,
Míg te fekszel, alszol az ágyadban.
Durván ébresztenek, s látod,
ablakod betörték.

[...]

Másnap jön egy zsaru, aki
kérdi: „Hát még mindig itt vagy? Miért nem mentél még el?”

Fogadat szorítva mondod:

„A jövő héten,
a jövő héten elmegyek uram.”¹

élnek, vagy éppen az idénymunka-lehetőségek szerint választják meg tartózkodási helyüket.

Bár nemcsak cigányok élnek lakókocsiban, a vándorló életmódot folytatókat a közvélemény gyakran azonosítja a cigányokkal. A vándorlókról szóló korai

jogszabályok szövege is előszeretettel használta a „cigány”, azaz „gypsy” megnevezést (ami valószínűleg az „Egyptian” szó rövidítése), így pl. az 1822-ben kiadott ún. Csavargótörvény minden „magát cigánynak tettető” idegenben csavargó személyt, aki sátorban vagy lakókocsiban élt, hat hónapos elzárással büntetett.

Az angol hatóságok mindig is törekedtek a vándorlók nyilvántartásba vételére, és letelepítésükre, a kezdeményezést pedig idővel néhány civil is támogatta. A coalville-i John Smith vallási megfontolásból már az 1870-es évektől meg kívánta reformálni a cigányokkal azonosított vándorlók életét, elsősorban erkölcsellennek tartott életmódjuk miatt. Smith arra törekedett, hogy minden mozgó lakóhelyet vegyenek nyilvántartásba, olyan módon, hogy ezek a létesítmények feleljenek meg bizonyos előírásoknak, napközben ellenőrizhető legyenek, és a lakókocsiban élők gyermekeit iskolalátogatásra szeretne volna kötelezni. Javaslátát – amely 1885 és 1894 között több változatban is a parlament elé került, de amelyet minden alkalommal el is vettek – emberi jogi és gazdasági okokból is támadták. A Mutatványo-

sok Céhe például azzal érvelt, hogy ezáltal a céhtagok életébe is indokolatlanul beavatkozna az állam – csupán azért, mert ők is rendszerint lakókocsikkal járták az országot. Mások – döntően nem a szabályozás alá vont csoport tagjai – a korabeli sajtó hatására érdeklődni kezdtek az egzotikusnak vélt életmódot folytatók kultúrája, szokásai iránt, ezért egyházi térítőmozgalmak szerveződtek a vallástalannak tartott sátor- vagy kocsilakók „civilizálása” érdekében, amiben James Crabb és Cornelius Smith – utóbbi maga is sátorlakóként született – lelkesek jártak az élen.³ Hasonló érdeklődés vezette azokat is, akik 1888-ban megalapították a napjainkban is működő Cigány Tudós Társaságot (Gypsy Lore Society), amely elsősorban a cigányság nyelvét és kultúráját kívánta kutatni. A Társaság – színvonalas tudományos gyűjtőmunkája révén – gyorsan a tudományos élet részévé vált, ezért amikor a parlamentben 1908-ban fel kívánták eleveníteni John Smith mozgó lakóhelyekkel kapcsó-

latos törvényjavaslátát, sikeresen gyakorolt nyomást a közvéleményre a cigányok méltányos kezelése érdekében.

A 20. század első felében az európai kontinensen bevezetett cigány- és csavargóellenes kényszerintézkedésekhez hasonlóra nem került sor Nagy-Britanniában. Továbbra is voltak ugyan asszimilációs kormány-

zati törekvések, ezeket azonban nem lehetett a náci Németországban vagy a megszállt Franciaországban végrehajtott akciókhoz hasonlítani.⁴

Ugyanakkor megmaradt a hatóságok bizalmatlansága a csoport tagjaival szemben, amint az a megnevezésük változásából is érezhető. A hivatalos iratokban a Gypsy, gipsy és gypsy alakok mellett megjelent ezek szinonimájaként a Tarvellers vagy travellers szó is. A szinonimának adott jogi alap pedig arra utalt, hogy a hatóságok a második világháború után már nem etnikai hovatartozást kívántak jelezni, esetenként szankcionálni, hanem azokat nevezték meg így, akik nem elfogadott életmódjuk, öltözködésük stb. miatt felkellették a figyelmüket. Fentiek illusztrálásaként érdemes megemlíteni az 1959-ben kiadott High-

ways Act azóta visszavont 127. bekezdését, amely megtiltotta, hogy a cigányok bármely út mentén állomásozzanak.⁵ A tiltás a „gipsy”-t említi, tehát eredetileg egyértelműen a cigányokra vonatkozott; ráadásul a jogszabály úgy rendelkezett, hogy ha két lakócsi állomásozik egymás mellett az útszélen, és az egyik egy cigány emberé, a másik pedig egy nem cigányé, csak a cigány követett el kihágást. Amikor az angol Legfelsőbb Bírósághoz fordultak a bekezdés rasszista és megkülönböztető jellege miatt, az azt a választ adta, hogy a törvény megfogalmazása során a Parlament nem kívánt egy adott kisebbségre vagy etnikai csoportra hivatkozni, mert a „gipsy” szó alatt olyan személyt értettek, „aki nomád életet él, nincs se állandó jövedelme, se állandó lakóhelye.” Ezzel hivatalosan is megerősített nyert, hogy az angol jogalkotók szerint a „gipsyt” csupán az adott életmód jellemzi, ezért az önkormányzatoknak például a rendőrség segítségével történő (tetteles) elutasítása sem tekinthető ellenük irányuló

Vándorcigány-család és lakókocsija Angliában, a 20. század első felében

Lakókocsi-telep (traveller's site) Angliában

diszkriminációnak. Továbbá abból, hogy a gypsy mellett bevezetésre került a hasonló értelmű traveller szó, az a paradoxon következik, hogy a letelepedett cigányokat a kormány és a jogalkotó már nem tekinthette a hagyományos értelemben vett „cigánynak”.

A szakirodalom szerint a fenti folyamat következménye az 1968. évi, a lakókocsikkal való táborozás feltételeit rögzítő Caravan Sites Act azon szakasza is, amely kimondta, hogy az önkormányzatok kötelesek állomásozó helyeket biztosítani a cigányoknak. Ekkor már a „gypsy szó fajra és eredetre való tekintet nélkül azokra a személyekre vonatkozott, akik a nomádok életmódját folytatták. A gypsy nem más, mint nomád életmódot folytató személy, bármi legyen is etnikuma vagy származása.⁶ Nem tekinthetők gypsynek ezentúl egy olyan, együtt utazó csoport tagjai, amely vásári mutatóványosokból vagy vándorcirkuszi alkalmazottakból áll.”⁷ Tehát egyértelműen az „életmód” lett az, ami lehetővé tette a törvény alkalmazását – ami szintén vitára adott okot, mert egyeseket ezzel kizártak a gypsy fogalomból.⁸

A helyi hatóságok és a karavánok viszonya azonban továbbra sem volt felhőtlen. Az angol Lakásügyi és Önkormányzati Minisztérium már 1962 februárjában kibocsátott egy körlevelet, amelyben felszólította a helyi hatóságokat, hogy biztosítsanak külön táborhelyeket a vándorlók részére, de ez kevés eredménnyel járt. A körlevél kimondta, hogy „az igazi cigányoknak („real gypsies”) és rom-oknak (!) joguk van hagyományos életmódjukat folytatni, ezért jogos az igényük, hogy táborhelyeket kapjanak. Nem megoldás, ha elzavarjuk őket egy-egy illetéktelenül elfoglalt területről, hogy keressenek maguknak másik helyet. Ez nem válasz a felvetődő emberi és társadalmi kérdésekre.”⁹ Sajnálatos módon, két évvel a körlevél kiadása után is, csupán három hatóságilag engedélyezett táborhely működött, és ezek is összesen mintegy 50 lakókocsit tudtak csak befogadni. A továbbra is létező vándorló csoportok nagy száma miatt a kormányzat számára is nyilvánvalóvá vált, hogy javaslatokkal nem lehet szabályozni a jelenséget. Kötelező érvényű rendeletek, törvények bevezetése vált szükségessé, amelyek egyike volt a már idézett, 1968. évi Caravan Sites Act.¹⁰ Ennek 1970-ben érvénybe lépett része kötelezővé tette a helyi hatóságok számára, hogy megfelelő infrastruktúrával felszerelt táborhelyeket (site) biztosítsanak a vándorló csoportok számára. A táborhelyeken tartózkodó lakókocsik¹¹ tulajdonosainak előírták, hogy milyen típusú és töltőtömegű tűzoltó-készülékkel és elsősegélyládákkal szerelkezzenek fel, továbbá a táborhelyen állandóan elérhető segélyhívó telefont kellett üzemeltetni, szigorúan előírták, hogy a táborhelyeken a tűzveszély elkerülése érdekében a fűvet le kell nyírni, és hasonló okokból nem engedélyezték a lakókocsik közötti kerítések felállítását sem. A site-okat létesítő településeknek gondoskodniuk kellett a megfelelő elektromos hálózat kiépítéséről és működtetéséről, a vízellátásról, valamint a keletkező szemét biztonságos tárolásáról és elszállításáról.¹²

A táborhelyek kijelölése azonban nem jelentett megoldást. A hatóságok által erre a célra elkülönített területek gyakran rossz fekvésű telkek voltak, esetleg olyan környéken helyezkedtek el, ahol a higiénia és a közbiztonság is kívánivalót hagyott maga után. A táborhelyeken élők leggyakoribb panasza ezért a gettószerű hangulat, valamint a magánszféra sérelme volt. Utóbbi különösen azért érintette érzékenyen a lakókocsikban élőket, mert a site-okon rendszerint parkolószőrűen, egymáshoz túlságosan közel helyezték el a hatóságok a kocsijaikat, és az, hogy gyakran őrbódét is elhelyeztek a területen, vagy annak bejáratánál, egyfajta bezártság, már-már „házi őrizet” érzetét keltette az ott lakókban. Angliai travellerok továbbá azért is kritizálták és kritizálják jelenleg is a táborhelyek kijelölésével kapcsolatos gyakorlatot, mert azokat továbbra is közterületként kezelik, ahol gyakori a rendőri ellenőrzés. Ráadásul a törvény hibája, hogy lehetővé tette: egyes helyi hatóságok, ha igazolták, hogy körzetükben már elegendő táborhely működik – és hogy nekik nem áll módjukban illet létesíteni –, mentesültek a táborhely-kijelölés kötelezettsége alól. Ehhez járult még, hogy az 1990-es évek elejétől a kormány folyamatosan csökkentette a táborhelyekre fordított költségvetési összeget, ezért a travellerok állomáshelyeire vonatkozó szabályozás máig a brit közigazgatási jog neuralgikus pontja maradt.¹³

A vándorlókat érintő szabályozásnak ugyanakkor egy pozitív eredménye is volt: új társadalmi csoportokra vonatkozó definíciók születtek. Az Angol Fellebbviteli Bíróság (Court of Appeal) 1988-ban – az előzőekben már ismertetett bírói gyakorlattal összhangban – kimondta, hogy a „traveller” szó nem azonos jelentésű a „cigánnyal”, mivel utóbbiak etnikai csoportot alkotnak. Amikor tehát a The Cat and Mutton nevű angol kocsmában kihelyezték a „vándorlóknak (travellers) belépni tilos” feliratot, azzal az angol bíróság szerint nem valósítottak meg közvetlen diszkriminációt. A közvetett diszkriminációt ugyanakkor megállapította a bíróság, mivel álláspontja szerint a cigányok a travellerok csoportjának jelentős részét alkotják, így őket érzékenyen érint(het)ji a kocsmák által alkalmazott tiltó felirat.

Az angol Fellebbviteli Bíróság még ugyanabban az évben (1988) egy határozatban részletezte a „cigány” szó jelentésárnyalatait is. Megállapította, hogy „sohan... utaznak szerte az országban vándorló életmódot folytatva, őket a szó tág értelmében mind »cigány«-nak lehet nevezni, jóllehet csoportként nem rendelkeznek azokkal a tulajdonságokkal, amelyeket a törvény etnikai csoportként való meghatározásukhoz elengedhetetlennek tart.”¹⁴ Az etnikai csoportok alapvető jellemzői ugyanis a Lordok Háza álláspontja szerint a hosszabb közös múlt, amely a csoport tagjait megkülönbözteti a kívülállóktól, valamint a saját kulturális hagyomány.¹⁵

Mivel Nagy-Britanniában több traveller csoport él, maguk a vándorló életmódot folytatók (és a cigányok is) több névvel illetik magukat. Írországból pl. a pejo-

ratív értelmű „tinker” szó helyett szívesebben veszik a traveller, vagy a még újabb „itinerant” kifejezés használatát, vagy a „trader” megnevezést. Azok, akik az adott csoport kulturális értékeit kívánják hangsúlyozni, szintén más módon nevezik meg magukat: pl. „genuine tinkers” (eredetileg vándor üstfoltozók), „real, old travellers”, „real gypsies” vagy „true romanies”.¹⁶ Hasonlóan megoszlik az angol tudományos élet képviselőinek véleménye is. Egyesek szerint (Turner, Hennink) etnikai csoportról van szó, amelynek tagjai pl. a „kale”-k vagy a „Romanichal”-ok, míg mások (Okely) nem értenek egyet ezzel. Ami azonban az érintettek közös véleménye: a bemutatott csoportokat el kell különíteni a New Age Travellers-nek vagy New Travellers-nek

nevezett csoporttól, amely inkább sajátos életfilozófiát (pl. hippi-kultúra) valló személyekből áll.

Azonban a vizsgált csoport csak társadalmi szervezeteken keresztül végezhet érdekérvényesítő tevékenységet (pl. Gypsy Council for Education, Culture, Welfare and Civil Rights), mivel sem önkormányzati, sem parlamenti képviselőtük nem biztosított. A site-okon élők száma ugyanakkor változatlanul magas (több tízezerre tehető, amibe beletartoznak mind a hatósági, mind a magán táborhelyeken, mind pedig az illegális helyen táborozók),¹⁷ a hatóságok pedig ellentmondásosan viszonyulnak a vándorlók igényeihez – ezért várható, hogy a jövőben is hallani fogunk a csoportot érintő jogalkotási tervekről, kísérletekről.

Jegyzetek

- ¹ Liégeois, Jean-Pierre: *Romák, cigányok, utazók* (Budapest, 1994, 65. p.; a könyv az Európa Tanács *Roma. Gypsies, Travellers* [Council of Europe Press, Strasbourg, 1994] című kiadványának magyar fordítása)
- ² Liégeois: i. m., 19. p.
- ³ Fraser, Sir Angus: *A cigányok* (Budapest, Osiris, 2002, 186. p.)
- ⁴ Ennek az volt az oka, hogy a cigány férfiak nagy részét is behívták a hadseregbe, másrészt a háború után több, lakás nélkül maradt család is vándorló életmódra kényszerült, ezért nem „sértette” úgy a hatóságokat a jelenség.
- ⁵ Liégeois: i. m., 105. p.
- ⁶ Fraser: i. m., 11. p.
- ⁷ Fraser: i. m., 11. p.
- ⁸ 1981-ben a Commission for Racial Equality elnevezésű bizottság egy községi tanács felelősségre vonását kezdeményezte, amely nem adott lakást a cigányoknak, mert álláspontjuk szerint a gypsyk a településen „csupán” etnikai kisebbséget alkotnak.
- ⁹ Fraser: i. m., 260. p.
- ¹⁰ 1994-ben hatályon kívül helyezték.
- ¹¹ Lakókocsinak minősült minden, emberi lakásra tervezett szerkezet, amely alkalmas arra, hogy egyik helyről a másikra eljussanak vele, függetlenül az alkalmazott meghajtási módtól. Nem minősült viszont „caravan”-nak a vasúti kocsis és a sátor.

(Caravan Sites and Control of Development Act 1960. Schedule M.)

¹² Caravan Sites and Control of Development Act 1960. Conditions of Licence

¹³ Például az 1994. évi Criminal Justice and Public Order Act értelmében, ha egy karaván autópálya részét képező területen, vagy más szabad köz- vagy magánterületen van, vagy ha a tulajdonos beleegyezése nélkül tartózkodik egy magánterületen, a helyi hatóságok kényszeríthetik, hogy járműveivel együtt hagyja el a területet. Ugyanebben az évben bocsátott ki egy körlevelet a Department of Environment is, amely viszont kifejezetten arra utasította a helyi hatóságokat, hogy dolgozzanak ki a cigányok elhelyezésére vonatkozó rendeleteket, mivel gondoskodni kell számukra a nomád életformájukat lehetővé tevő lakhatási feltételekről. Országos, egységes intézkedéscsomag azonban nem született.

¹⁴ Fraser: i. m., 13. p.

¹⁵ Az 1976. évi Race Relation Act is hangsúlyozza a vizsgált csoport etnikai és nem társadalmi csoport jellegét.

¹⁶ Liégeois: i. m., 106. p.

¹⁷ Tóth Kinga Dóra: Magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok identitástípusainak összehasonlító elemzése (PhD-disszertáció, 2004. kézirat, 63. p.)

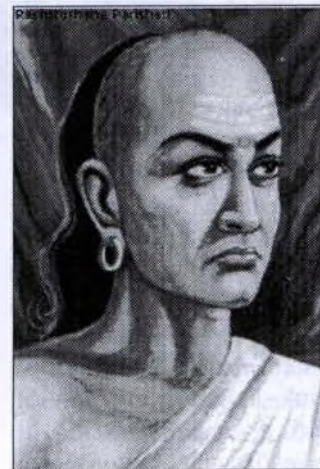
Rigó Kinga

Vázlat az Arthasásztra öröklési jogáról

Az ind hagyomány az *Arthasásztrát*¹, Csandragupta Maurja² indiai uralkodó (kb. Kr. e. 4–3. század³) híres-hírhedt miniszterének, Kautiljának tulajdonítja, a szakirodalom azonban heves vitákat folytat a mű eredetiségéről és keletkezésének időpontjáról egyaránt. A források többé-kevésbé megegyeznek abban, hogy a feltételezett szerző, Kautilja segítségével győzte le Csandragupta Maurja indiai uralkodó az alacsony származása miatt megvetett Nanda dinasztiát,⁴ s ezt követően írta meg az utókor számára az *Arthasásztrát*.

India társadalmi viszonyaira természetesen az *Arthasásztrában* is a társadalom négyes rétegződése

(bráhman, ksatrija, vaisja és súdra osztályok [varnák⁵]) a jellemző, az általa felépített – elképzelt – államban jól szervezett közigazgatás és erős központi hatalom van, jogi előírásai már a vallástól való leválás jeleit mutatják, mindazonáltal azokat a vallási előírások által berendezett társadalomra vetíti.

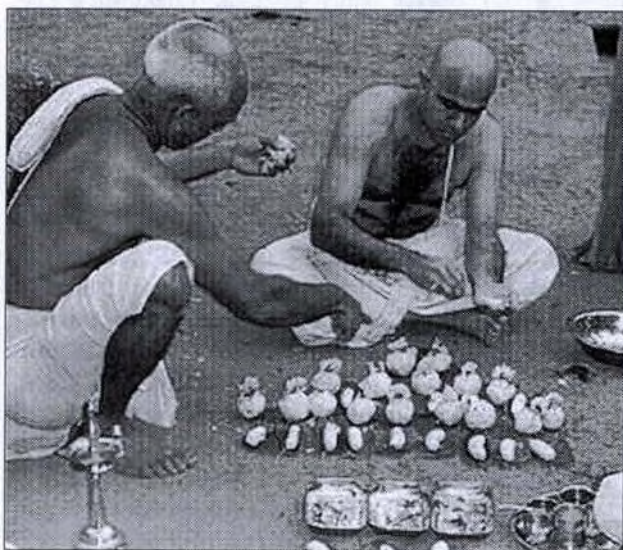
Kautilja (Kautilya)

Jóllehet az *Arthasásztra* inkább tankönyv, mintsem törvénykönyv jellegű – az sem állítható egyértelmű bizonyossággal, hogy teljes egészében a tényleges korabeli viszonyokat ábrázolja –, mégis kivételes jelentőségű forrása az ókori India jogtörténetének.

Jelen tanulmány ebből a kivételes forrásból az öröklési jogi rendelkezésekről⁶ – s mivel az ind jog a végrendelet intézményét nem ismerte⁷, tulajdonképpen a törvényes öröklés rendjéről⁸ – fejt ki néhány – rövid és a terjedelmi korlátok miatt teljességre nem törekvő – gondolatot.

Az öröklési képesség

Az öröklés és a halotti szertartás szoros kapcsolatából kifolyólag az elhunyt számára mindenképpen biztosítani kellett olyan örökösöt, aki véghezviszi a

Ind halotti szertartás

halotti (sráddha) szertartást, és – általában ezzel együtt – az apai örökség – egyik – várományosává is válik. Mivel a halotti szertartás végrehajtásához mindenekelőtt egy fiúgyermekre volt szükség, a célnak megfelelően, Manu törvénykönyvéhez hasonlóan, öröklési képessége gyakorlatilag mindenkinek lehetett, aki mint a halotti szertartás lehetséges végrehajtója szóba került. Általános örökös lehetett mindenekelőtt természetesen az örökhagyó természetes úton fogant (és megfelelő házasságból származó) fia ([1] aurasza). Amennyiben az örökhagyónak nem volt természetes úton fogant fiúgyermek, a következő helyettes-örökösök (fiúk) kerülhettek szóba, az itt jelzett sorrendben⁹: a fiúsított leány fia ([2] putrikáputra), a nijoga,¹⁰ a nemző-helyettesítés intézménye által nemzett fiú ([3] ksétraja), a rejtett születésű fiú ([4] gúdhadzsza¹¹), a vér szerinti szülei által megtagadott, és más által örökbe fogadott fiú ([5] apavidha), a hajadontól született fiú ([6] kanína), a terhesen férjhez ment nő fia ([7] szahodha), a másodszor is férjhez ment asszony fia ([8] punarbha-va), az adományozott fiú ([9] datta), az önmagát odaajándékozott fiú ([10] upagata),¹² az adoptált fiú ([11] krtaka), illetve a megvásárolt fiú ([12] krita).

Amennyiben a fenti lehetőségek ellenére sem lehetett biztosítani az örökségre fiú-várományost, arra

következőleg a (fiú)testvérek, illetve más, „háznál lakók”¹³, majd az első négy házasságból¹⁴ (bráhma¹⁵, daiva¹⁶, gándharva¹⁷, pradzsápatja¹⁸) származó leánygyermek, ezek hiányában az örökhagyó apja, ha ő sem volt életben, az örökhagyó apjának testvérei és ezek fiú leszármazottai nyújthatták be igényüket.¹⁹ Örökösök hiányában – az asszonyi megélhetéshez, valamint a halotti szertartáshoz szükséges eszközök, vagyontárgyak kivételével – a vagyon az uralkodóra, illetve védatudó bráhmanokra szállt.²⁰

A társadalom négyes rétegződése természetesen az öröklés folyamatában is fontos szerepet játszott. Nem volt mindegy, hogy az örökség várományosa milyen varnához tartozó felmenőkkel bírt, mivel az döntően befolyásolhatta örökrészének mértékét. Az alábbi két „státus-tábla” az *Arthasásztrában* öröklési jogi szempontból kiemelkedő fontosságú varnák, illetve egyes varnák (al-varnák) rendszerét²¹ szemlélteti.

1. számú táblázat: Az *Arthasásztra* 'vegyes', illetve 'tisztá' varnái²². [Tiszta varnával csak az azonos (tehát pl.: bráhman-bráhman, ksatrija-ksatrija) varnával bíró férfi és nő házasságából származó utód bírt.²³]

Az anya varnája	Bráhman	Ksatrija	Vaisja	Súdra
Az apa varnája				
Bráhman	bráhman vrátja szavarna ¹	bráhman	aszavarna ambasztha	aszavarna niszáda/páraszava
Ksatrija	Szúta	ksatrija vrátja szavarna	Ksatrija	Aszavarna – ugra
Vaisja	Vaidéhaka	mágadha	vaisja vrátja	aszavarna –súdra
Súdra	Csandála ²	ksatta	ájogava	súdra vrátja

2. számú táblázat: Az *Arthasásztra* vegyes alvarnái²⁶

Az anya varnája:	Niszáda	Vaidéhaka	Ksatta	Ugra	Ambasztha
Az apa varnája:					
Ugra	Kukkutaka		Szvapáka		
Ambasztha		vaina			
Niszáda				pulkasza	
Vaidéhaka					kusilava

Öröklési képessége Indiában a rabszolgáknak is volt. Ezt a jelenséget magyarázza az, hogy India gazdasági értelemben soha nem függött a rabszolgaságtól,²⁷ így az nem is öltött olyan méreteket, mint Nyugaton, s megjelenése is finomabb volt (a rabszolgák adásvétel tárgyai lehetnek ugyan, de gazdáiknak életük felett már nem volt hatalma, és idős korukban gazdájuk feladata volt gondoskodni róluk etc.²⁸). Ennek megfelelően volt öröklési képessége a rabszolgáknak is, azzal a megkötéssel azonban, hogy örökösök híján – a főszabályként ilyenkor fellépő uralkodó helyett – mint végső örökös, a rabszolga gazdája volt jogosult az örökségre.²⁹

Nem örökölhettek az impotensek, a varnájukat veszítették (és ezek leszármazottai), a vakok, az örültek, a leprások³⁰ – ugyanakkor (a varnájukat veszítették kivételével) róluk is gondoskodnia kellett az örökösöknek. Amennyiben azonban pl. az egyébként öröklésre képtelen örült házasságra lépett, gyermekeinek – épelméjűséget feltételezve – joguk volt az örökséghez.³¹

A hagyaték

Az *Arthaszásztra* egy olyan társadalmat vetít az olvasó elé, melyben az individuum alá van vetve a társadalom – különösképpen a vallás – kötöttségeinek, bár ehelyütt is meg kell jegyezni, hogy saját korához képest helyenként rendkívül liberális nézeteket tartalmaz.³² Az egyén individuális cselekvési szabadsága viszonylag korlátozott,³³ jóllehet ebben a korban már jelentkeznek feloldási kísérletei (döntési lehetőség a vagyonszétválásból való kilépésről, a vagyon felosztása az örökhagyó életében, profitálás a vagyon hozamából annak gyümölcsozdtatása esetén stb.).

Egy ilyen, az egyén számára korlátozott önálló lehetőségeket biztosító világban természetes, hogy az örökség az elhalt személy, vagyis az örökhagyó teljes – aktív és passzív – vagyonát jelentette, más szóval nem csupán jogait, hanem kötelességeit is. Az adósság éppúgy része volt az örökségnek, mint a vagyon, ugyanakkor a kettőt különbözőképpen kezelték. A fennmaradt vagyonból az örökösöket megillető egyes örökrészeket Manu Törvénykönyvéhez hasonlóan bonyolult számítási módszerrel, differenciáltan állapították meg, míg az adósság egyenlően oszlott meg az örökösök között³⁴ (egyetlen kivétellel, lásd a kiskorú örökrészt).

Nem tartozott a vagyonszétválás, és így az örökséghez, amit valaki a tudásával szerzett, feltéve, hogy azt nem a vagyonszétválásból tartozó eszközök igénybevitelével szerezte.³⁵

Az öröklés folyamata

Az öröklés az apa és az anya halálát követően nyílt meg az örökösök számára³⁶ – feltéve természetesen, hogy az örökségnek az örökhagyó életében történő felosztására nem került sor –, az örökösök úgy döntenek, kilépnek a családi vagyonszétválásból, és esetleg

további feltétel lehetett az, hogy valamennyi örökös nagykorú legyen.³⁷

Ugyanis még ha a kilépés mellett is szólt a döntés, az örökséget nem feltétlenül az örökhagyó halálával egy időben osztották fel az örökösök között. A hagyatékot főszabály szerint akkor kellett felosztani, ha valamennyi örökös elérte a nagykorúságot.³⁸ Amíg ez nem történt meg, a hagyaték nyugvó állapotba került, már nem az örökhagyó tulajdonát képezte (hiszen ő meghalt), de nem is szállt át az örökség várományosaira (hiszen ők, vagy közülük valaki még kiskorú volt). Amennyiben mégis sor került a vagyon felosztására, úgy a kiskorúnak is ki kellett adni a maga részét, de adósságtól mentesen, azzal, hogy azt vagy valamely rokona, vagy valamely falubeli idős férfi volt köteles megőrizni egészen az érintett nagykorúságáig. (Ebben az esetben tehát a hagyaték tulajdonjoga átszállt a kiskorúra, aki azonban nagykorúságának eléréséig nem gyakorolhatta tulajdonosi jogait.) Ugyanezt a szabályt rendelték alkalmazni a távollevő örökrészének megőrzésére is.³⁹

A közös vagyomból az örökrészek kiadására nyilvánosan, tanúk előtt kellett sort keríteni. Ennek hiányában vagy szabály-

tan eljárás esetén (pl. ha ismeretlen vagyontárgy került elő, vagy rosszul adták ki az egyes örökrészeket) a teljes hagyatéki eljárást meg kellett ismételni.⁴⁰

A korábban a vagyonszétválásból tartozó atyai hagyaték felosztásában a negyedik generációig vehettek részt a fiúgyermek, illetve a fiúunokák, ezen túlmenően esetleges várományosok az örökségből egyenlő részeket kaptak.⁴¹ (A római jogból ismert képviselői elvhez – miszerint a rokonsági fokban távolabb állók együttesen annyit örökölnek, mint kieső elődjük egymaga örökölt volna [törzsenkénti, in stirpes öröklés] – hasonló szabályozás nyomai tehát a negyedik generációig lelhetők fel, ezt követően már nem.)⁴²

Örökrészek

Függetlenül attól, hogy az egyes örökrészek hogyan oszlottak meg az örökösök között, néhány különleges kivételtől eltekintve a család (a vagyonszétválás) minden tagjának joga volt a megélhetéshez, bárhogyan is alakult a hagyaték sorsa. Az örültekről, betegekről is gondoskodni kellett, akkor is, ha az örökösök a

Yama halálistennő

fennálló vagyonszövetség megszüntetése mellett hátrózták el magukat. Mint arról már korábban volt szó, a hagyatéknak nem csak az aktívák, hanem a passzívák, a terhek is részét képezték. Egy ilyen teher volt tehát a magukról gondoskodni képtelen családtagok eltartáshoz való joga, ami akár egyfajta, mindenképpen járó kötelesrészként (vagy a hagyatékkal szemben fennálló kötelmi jogi igényként) is felfogható. A gondoskodási kötelességen túl azonban igen részletes szabályok határozták meg a hagyaték felosztásának rendjét, s ez a rend célozta egyrészt azt, hogy a hagyaték az adott család tulajdonában maradjon – egyértelműen favorizálja továbbá a sráddha áldozatot bemutató legidősebb fiúgyermeket –, és vélhető – bár ki nem mondott – célja lehetett az is, hogy a vagyon lehetőleg ne kerüljön ki az adott társadalmi réteg (varna) kezéből. Ennek érdekében az örökrészek kiadásánál is igen fontos, megkülönböztetett figyelemben részesítették az érintett örököst a varna rendszerben betöltött helyét.

A helyettes örökösek egymás közötti jogviszonya

A helyettes örökösek egymás közötti viszonyát alapvetően az aurasza fiú léte vagy nemléte határozta meg. Ha az örökhagyónak nem született aurasza fia (természetes úton nem lehetett fiúgyermek), a fent már említett sorrendben az úgynevezett helyettes örökösek intézménye lépett életbe. Amennyiben azonban az örökhagyónak a helyettes fiú kijelölését (pl. örökbefogadást) követően mégis született aurasza fia, az örökségnek két, egymással konkuráló várományosa lett, amely helyzetet mindenképpen rendezni kellett. Hasonlóképpen rendezni kellett a helyettes fiúnak vérszerinti családjával való jogviszonyát is, ami, tizenkét esetleges várományossal, igen bonyolult és szerteágazó viszonyokat eredményezett.

Az [1] aurasza fiúval⁴³ kizárólag a [2] putrikáputra, a fiúsított leány fia versenyezhetett, ő akkor is megtartotta öröklésbeli helyzetét, ha kijelölését követően aurasza fiú született. Az összes többi helyettes fiúnak az aurasza fiúhoz viszonyított helyzete másodlagosnak bizonyult.

A [3] ksetraja fiú azonban még így is kivételes volt a többiekhez képest, hiszen – szemben például az örökbefogadott (adoptált) datta fiúval – a nemző apa halála esetén ő lett mindkét apa fia, mindkettő után örökölt, és a sráddhát, a halotti szertartásokat is mindkettő után bemutatta. A ksetrajával azonos státusúnak egyedül a [4] gúdhadza fiú minősült.⁴⁴ Az auraszaval azonban nem kelletek versenyezni.

Az [5] apavidha fiú természetes apja, vérszerinti szülei után nem örökölhett, ahogyan a [9] datta, az [10] upagata, a [11] kritaka és a [12] krta fiúk sem. A [6] kánina, a [7] szahodha fiúk kizárólag mint helyettesek kerülhettek szóba, máshonnan történő öröklésük csak akkor merült volna fel, ha őket fogadják örökbe – ekkor azonban máris dattának, upagatának stb. minő-

sültek volna. A [8] punarbhava fiú főszabály szerint vérszerinti apja után örökölt.⁴⁵

Ha a kijelölést követően az örökhagyónak mégis fiúgyermek született, a kijelölt helyettesek közül – a [2] putrikáputra kivételével – a szavarna csoportba tartozóknak járt az örökség egyharmada, míg az aszavar-na fiúk pusztán megélhetésre tarthattak igényt,⁴⁶ s értelemszerűen a vagyon megmaradó kétharmad része a később született aurasza fiút illette.

Azonos anyától származó örökös(ök)re vonatkozó szabályok

Egyetlen aurasza fiúgyermek esetén ő az általános örökös (tulajdonképpen ez a helyzet nem bontja meg a vagyonszövetséget), de – természetesen – a varna rendszer itt is ismer kivételt: a bráhman örökhagyó niszáda/páraszava származású fiúgyermekének egyharmad rész járt, és az apa szapinda rokonait és a kulja (tágabb értelemben vett cognat) rokonokat illette a fennmaradó két rész. Agnát és cognat rokonok hiányában az elhunyt apa tanítójának, illetve tanítványainak járt az említett két rész.⁴⁷

Abban a szerencsés helyzetben, amikor az örökhagyó egy anyától több lehetséges fiúörökös is magának mondhatott, életbe lépett a többletjuttatások rendszere, melynek segítségével az egyes örökösek örökrészeit kiszámították. A többletjuttatások elosztása során a varna rendszerben elfoglalt helynek és a szenioritásnak volt döntő jelentősége. A legidősebb bráhman fiú különjuttatásához tartoztak a kecskék, a ksatrijájához a lovak, a vaisjékéhoz a tehének, és a súdrákéhoz a birkák.⁴⁸ A középső fiúk örökrészt képezték ugyanezen állatok vak, sánta példányai, míg a legkisebbnek a tarka, nem tisztavérű állatok jutottak.⁴⁹ Négylábúak híján (származástól függetlenül) az idősebb többletrészesedést képezte – a drágaköveket leszámítva – az egész vagyon egytizede.⁵⁰

A legidősebb fiúnak járt az örökhagyó kocsija és ékszerai, a középsőnek az ágya, széke, bronzedényei, a legkisebbnek pedig a gabonák, vas, háztartási edények, tehének és más szállítóeszközök stb. A vagyon fennmaradó részét egyenlően osztották el az örökösek között, de – az örökösek döntésétől függően – akár a teljes vagyon egyenlő szétosztására is sor kerülhetett.⁵¹

Jóllehet az *Arthaszásztra* legendás az objektivizmusáról és utilitarizmusáról, mégis, az öröklési jogviszonyban meghatározónak rendel teljesen szubjektív elemet is: a legidősebb fiú, férfias tulajdonságok híján, az egyébként az elsőszülöttnek járó részesedés egyharmadát mondhatta magának, szegényteljes foglalkozás vagy vallásos kötelességeinek teljesítésének feladása esetén csak egynegyed részt kapott, ha pedig féktelen (az örökség megszerzésében),⁵² úgy nem járt neki semmi. Ugyanez a szabály érvényes a középső és a legfiatalabb fiúk esetében is, e kettő közül, aki híján volt a

férfiass tulajdonságoknak, az elsőszülöttnek járó különjuttatás felére tarthatott igényt.⁵³

A vegyes varnákhöz tartozók az örökségből egyenlő részeket húztak⁵⁴ (Lásd az 1. számú ábrát), kivéve a szúta, mágadha, vrátja és rathakára⁵⁵ származású örökösöket, mert esetükben az öröklés rendjét a képességek határozzák meg. Ezek alapján dőlt el az öröklés, s ekkor az örökös köteles volt gondoskodni a többiek megélhetéséről. Ha nem volt közöttük kiemelkedő tehetségű, valamennyi fiú egyformán örökölt.⁵⁶

Különböző feleségektől származó örökös(ök) esetén alkalmazandó szabályok

Itt a legegyszerűbb esetben az örökhagyónak több feleségtől mindössze egyetlen örököse született. Ekkor ő örökölte a teljes vagyont, és köteles volt gondoskodni a családról (s ily módon fenntartani a vagyonszösséget).⁵⁷

Különböző feleségektől származó több örökös esetében az öröklés rendjét meghatározó tényezőkben szintén sok a szubjektív elem: a szenioritás (a születés időpontja⁵⁸), a képességek, illetve a származás – a varna rendszer –, amelyeket az érintetteknek nem állt módjukban befolyásolni.

Így, ha az örökhagyónak több, különböző státusú felesége – s ezektől több, különböző varnához tartozó várományosa – volt, az örökségből a bráhmafi feleség fiának négy rész, a ksatrija feleség fiának két rész, a vaisja feleség fiának másfél rész, a súdri nő fiának pedig egy rész járt.⁵⁹ (Lásd a 3. számú ábrát). Vélhetően, amennyiben azonos varnában több várományos volt, a szenioritás alapján életbe lépett az egy anyától származó örökösökre vonatkozó szabályoknál ismertetett többletjuttatások rendje, ahogyan – szintén a születés időpontja szerint – a többletjuttatások rendjét kellett alkalmazni akkor is, ha két asszony közül csak az egyik ment át a szükséges szertartásokon, csak egyikük volt szűz a férjhezmenetelkor, illetve ha ikreket hozott a világra (lásd a 2. számú ábrát).

A bráhmafi apa ksatrija feleségtől származó fiának – feltéve, hogy kiemelkedő tulajdonságokkal bírt – azonos részesedés járt más hasonló tulajdonságokkal bíró fiúkkal (tehát akár a bráhmafi származásával is), s ezt a szabályt értelemszerűen kellett alkalmazni a ksatrija, illetve vaisja apától származó gyermekekre – az ő esetükben azonban a részesedés már lehet fél rész is.⁶⁰

Megfelelő fiúörökös esetén – ahogyan arról már volt szó – a lánytestvérek nem örököltek, mindazonáltal az anya halálát követően a lányok örökrészét képezték az anya ékszerei és bronzedényei.⁶¹

Az özvegyről Kautilja is gondoskodni kívánt, ezért, amennyiben nem házasodott újra, bizonyos vagyontárgyakat kifejezetten hozzá rendelt: hozományát, ékszereit, illetve ászura házasság esetén az esküvői ajándék

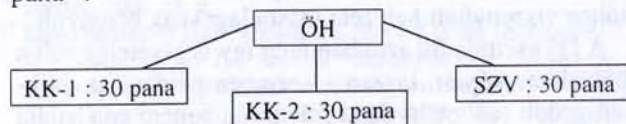
megmaradt részét egyaránt – persze azzal a kikötéssel, hogy esetleges újraházasodása esetén ezeket kamatokkal együtt vissza kell fizetnie. Egyértelmű továbbá, hogy az özvegy férjének halálát követően is 'kvázi gyámság' alatt marad: amennyiben apósa választásával nem egyező férjet választ, vissza kell adnia a családnak, amit apósától, illetve volt férjétől kapott. Az asszonyi tulajdon (a strídhana) valójában – már a fentiekből is látszik – nem az asszony tulajdona, hanem lényegében a családé, akitől kapta, s mihelyst a nő kikerülni látszik az ajándékozó családi közösségből, megszűnnek az azzal kapcsolatos jogai is (kivéve persze, ha fiúgyermeket nevel). Az *Arthasásztra* kifejezetten kimondja azt is, hogy nem dönthet az asszony a strídhana felől szabadon – kivéve saját magának, fiainak, illetve menyének eltartását, ha azokról férje nem gondoskodik⁶² –, mivel azt fiainak – vagy, fiúk hiányában, leánygyermekének kell megkapnia. Ezek híján a férj – levonva saját ajándékainak értékét – köteles visszaadni az asszony rokontól kapott ajándékokat.⁶³

Végül, de nem utolsó sorban, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy – jóllehet az *Arthasásztra* szerzője (szerzői) teljességre törekedve olyan rendszert igyekezett (igyekeztek) kidolgozni, amely minden kérdésre választ ad, és az élet által alkotott valamennyi jogviszonyban megállja a helyét, nagyon is tisztában volt(ak) a helyi szokások és hagyományok jelentőségével, ezért kiemelt szerepet ad(nak) a szokásjognak, amikor kifejezetten kijelenti(k), hogy az örökséget az adott közösség szokásjogával összhangban kell az örökösök között felosztani – ami nyilván olyan helyzetet is jelenthetett, amikor is a fent leírtaktól eltérő szabályrendszer került alkalmazásra.⁶⁴

1. számú ábra:

Példa a vegyes varnához tartozók öröklésére (vö. a 2. számú táblázattal)

Az ugra származású örökhagyónak (ÖH) niszáda és ksatta feleségeitől van három fia: kettő kukkutaka (KK-1, és KK-2) és egy szvapáka (SZV) (mindannyian a vegyes varnákhöz tartoznak). Az örökség összesen: 90 pana⁶⁵.

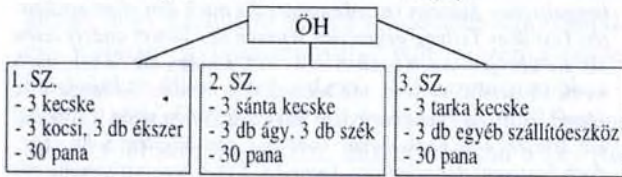

2. számú ábra:

Példa több azonos varnájú feleségtől származó fiúörökösök öröklésére

A bráhmafi örökhagyónak két, szintén bráhmafi asszonytól született három fiúgyermek: 1., 2. és 3. születésű gyermek. Az egyik feleséggel azonban nem az előírt szertartások szerint házasodott össze. Az örökség: 9 kecske, 3 kocska, az örökhagyó ékszerei (3 db), ágya (3 db), széke (3 db), egyéb szállítóeszközök (3 db), valamint összesen 90 pana.

A. lehetőség (többletjuttatások rendje):

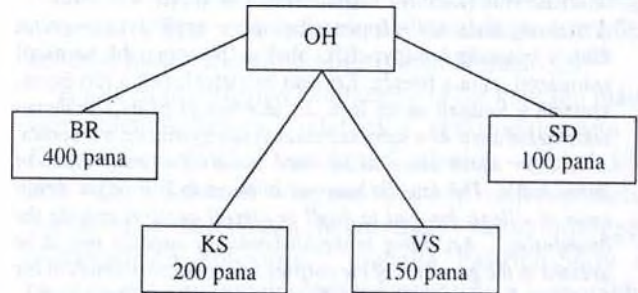
B. lehetőség (teljes vagyon egyenlő szétosztása):

3. számú ábra:

Példa az öröklésre különböző varnájú feleségektől származó fiúörökösök esetén

A bráhma származású örökhagyónak négy fiúgyermeke született bráhma (BR), ksatrija (KS), vaisja (VS) illetve súdra (SD) származású feleségeitől. Az örökség összesen 850 pana.

Jegyzetek

¹ Az *Arthasásztra* szanszkrit szóösszetétel; az artha szó jelent vagyont, gazdagságot, jólétet, általában az anyagi javakat, de jelentheti magát a kormányzást is. A sásztrával, „tankönyv”-vel együtt tehát körülbelüli jelentése: „A kormányzás tankönyve”, de leginkább „Hasznos dolgok tankönyve”.

² A szanszkrit szavakat, neveket az olvasás megkönnyítése érdekében magyaros átírásban közöljük.

³ Csandragupta Maurja uralkodásának pontos idejéről is megoszlanak a vélemények. Csak szemléltetésképpen érdemes megjegyezni, hogy van olyan nézet, amely szerint Kr. e. 324–300 között uralkodott (Majumdar, A. K.: *The age of the imperial unity – The history and culture of the indian people*. Bombay, Bharatiya Vidya Bhavan, 70. p.), de van olyan is, aki Kr. e. 317–293 közé teszi uralkodásának idejét (Antonova, K. A.–Bongard-Levin, G. M.–Kotovszkij, G. G.: *India története*. Ford. Puskás Ildikó, Major István. Budapest, Kossuth Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, 1981, 53. p.).

⁴ Antonova–Bongard-Levin–Kotovszkij: i. m., 51. p.; Kautilya: *The Arthasasra*. Transl.: L. N. Rangarajan (New Delhi, 1992, 17–18. p.); Majumdar: i. m., 60. p.)

⁵ A varna szó jelentése: külső megjelenés, szín, alak, természet. Osztály, törzs, rend, kaszt megjelölésére használják; a Manu törvénykönyvében jelzett négy osztályt (bráhma, ksatrija, vaisja, súdra) jelöli.

⁶ Kifejezetten öröklési jogi kérdésekkel az *Arthasásztra* III. könyvének V. fejezete foglalkozik.

⁷ Jolly, Julius: *Recht und Sitte*. In: *Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde*. II. Band, 8. Heft. (Strassburg, Verlag von Karl. J. Trübner, 1896, 81. p.)

⁸ Meg kell jegyezni, hogy az *Arthasásztra* is ismeri azt a helyzetet, amikor az örökhagyó még életében határoz vagyonának halála utáni sorsáról. Ez azonban nem az örökhagyó életében tett aktus a vagyon halála esetén történő átszállásáról, hanem azonnali intézkedés az örökség felosztásáról. Vagyis a vagyon felosztása még az örökhagyó életében megtörténik. Az örökhagyó azonban ekkor is a fiai között osztja fel a vagyonát, nincs lehetősége fiai közül egyeseket indokolatlanul előnyben részesíteni, másokat pedig örökrészüktől teljesen megfosztani, és az ily módon kivitelezett felosztás szintén a törvényes öröklés során alkalmazott szabályokat követi. Lásd: Kautilya: *The Arthasasra*. Transl.: L. N. Rangarajan (New Delhi, Penguin Books India, 1992, 414. p.); Kautilya's *Arthasāstra*. Transl.: dr. R. Shamasastri (Mysore, Mysore Printing and Publishing House, 185. p., III. V. 161.)

⁹ Kautilya's *Arthasāstra* 189. p., III. VII. 164.

¹⁰ „Az arra felhatalmazott pedig olvasztott vajjal meghintve, szótlanul, éjnek idején az özvegygel nemzhet egy fiút, de egy

másodikat semmi esetre sem. [...] Ha az özvegygel szemben a helyettesítés elérte célját, úgy, amint a törvény előírja, akkor úgy kell egymással szemben kölcsönösen viselkedniük, mintha guru (após) és meny volnának. [...] Az a férfiú, aki egy felhatalmazott asszonytól származott ugyan, de nem az előírt eljárás szerint, szintén nem tarthat számot atyjának vagyonára, mert az illet egy kasztjavesztett ember nemzette.” (Manu törvényei. Ford.: dr. Büchler Pál. Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog és Társadalomtudományi Szakosztálya, Benkő Gyula Cs. És Kir. Könyvkereskedése, Budapest, 1915, 152–153. p., IX. 26. 60; 62; 63.; 163. p., IX. 32. 144.)

¹¹ A „házban” – vélhetően a férj valamelyik rokona által – nemzett fiú, akiről nem lehet tudni ki az apja. (Kautilya's *Arthasāstra* 187. p., III. VI.162.; Manu törvényei, 166. p., IX.34. 170.; Kautilya: *The Arthasasra*, 416. p.)

¹² Manu törvénykönyvében: szvajamódatta. (Manu törvényei, 167. p., IX. 34. 177.)

¹³ A háznál lakók csoportja egy igen tág kört jelentett, hiszen a család, a szülőkön és az egyenes ági fel- és lemenőkön kívül másokat is magába foglalt. „The ancient Indian family included parents, children, grandchildren, uncles and their descendants, and various collaterals on the male side. It might include adopted children, and unless poor it would also possess a varying number of servants, domestic serfs, and clients; a bráhma family might, in addition, find room for a number of students, who were engaged in a lengthy course of training under the head of the house, and were treated as members of the family. Thus, especially in a polygamous society where girls were married very young, it formed a very large group...” (Basham, A. L.: i. m.; *The wonder that was India*. 2nd edition, Sidgwick and Jackson, London, 1956, 155. p.)

¹⁴ Összesen nyolcféle – különböző jogi relevanciával bíró – házassági forma volt ismeretes. Az első négyet tekintették igazán a törvényekhez (isteni elrendeléshez) méltónak; ezzel összecsengenek az *Arthasásztra* öröklési jogi rendelkezései is.

¹⁵ Bráhma házasság: hozományval bíró lány házassága ugyanazon varnából származó férfival, pontosan meghatározott szertartás során.

¹⁶ Daiva házasság: a családfele leányát az áldozatot bemutató papnak adja, mintegy fizetség gyanánt.

¹⁷ Gándharva házasság: szerelmi házasság.

¹⁸ Pradzšapatja házasság: az előírt szertartás során, de hozomány nélkül adja oda az apa a leányát.

¹⁹ Kautilya's *Arthasāstra* 184. p., III. V. 160.

²⁰ Kautilya's *Arthasāstra*, 186. p., III. V. 161.; Kangle, R. P.: *The Kautilya Arthasāstra* (University of Bombay, 1969, 3.5.28., 204. p.)

- ²¹ Kautilya's *Arthasāstra* 190. p., III. VII. 165.; Kautilya: *The Arthasastra*, 393–394. p.
- ²² Vö.: Kautilya: *The Arthasastra*, 392. p.
- ²³ Vö.: *Manu törvényei*, 185. p.
- ²⁴ A szavarna, illetve aszavarna szó (szavarna: 'hasonló színű/megjelenésű', aszavarna: a szavarna ellentéte), csoportmegjelölést takar, a táblázatban jelölt apától és anyától származó utódok az *Arthasāstra* szerint ebbe a kategóriába tartoztak, míg a vrátja kifejezés voltaképpen bármely tisztátalan életű apától és vele egy varnából való anyától származó fiúgyermekre alkalmazható volt. (Kautilya's *Arthasāstra* 189. p., III. VII. 164.)
- ²⁵ A házasságokat sokféleképpen tipizálták; az egyik ilyen csoportot azok a házasságok képviselték, ahol a férj magasabb varnából származott, mint a feleség. Ezt nem helytelenítették a törvények, azonban a fordított esetet igen. Ez utóbbira jó példa a bráhman származású anya, és a súdra származású apa gyermeke, a csandála, ...*a term which came to be used loosely for many types of untouchable. The caṇḍāla was not allowed to live in an Āryan town or village, but had to dwell in special quarters outside the boundaries.... According to the lawbooks the caṇḍāla should be dressed in the garments of the corpses he cremated, should eat his food from broken vessels, and should wear only iron ornaments.... By Gupta times caṇḍālas had become so strictly untouchable that, like lepers in medieval Europe, they were forced to strike a wooden clapper on entering the town, to warn the Āryans of their polluting approach....*" (Basham, A. L.: i. m., 145. p.)
- ²⁶ Vö.: Kautilya: *The Arthasastra*, 393. p.; Kautilya's *Arthasāstra* 190. p., III. VII. 165.
- ²⁷ Basham, A. L.: i. m., 153. p.
- ²⁸ Basham, A. L.: i. m., 152. p.
- ²⁹ Külön érdekes végiggondolni a rabszolga öröklési jogát, a tekintetben, hogy mi történik, ha a rabszolganőnek gazdájától születik fiúgyermek. Az *Arthasāstra* értelmében ekkor mind az anya, mind a fiú szabaddá válik, vagyis – akár – a volt rabszolgafiú is szóba kerülhet, mint az örökség várományosa. Lásd: Kautilya's *Arthasāstra* 190. p., III. III. 210; III. XIII. 209–210.; Kautilya: *The Arthasastra*, 421. p.
- ³⁰ Kautilya: *The Arthasastra*, 421. p.; *Das altindische Buch vom welt- und Staatsleben, das Arthaśāstra des Kautilya*. Übersetzt von Johann Jakob Meyer (Otto Harrasowitz/Verlagbuchhandlung, Leipzig, 1926, 257. p.); Kangle, R. P.: i. m., 3.5.30., 204. p.
- ³¹ Kautilya's *Arthasāstra* 190. p., III. VII. 165.; *Das altindische Buch vom welt- und Staatsleben, das Arthaśāstra des Kautilya*, i. m., 257. p.
- ³² Basham, A. L.: i. m., 152. p.
- ³³ Kisteleki K.–Lövétei I.–Nagyné Szegvári K.–Rácz L.–Schweitzer G.–Tóth Á.: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor* (HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó, Budapest, 1998, 14. p.)
- ³⁴ Kautilya's *Arthasāstra* 184–185. p., III. V. 160–161.; *Das altindische Buch vom Welt- und Staatsleben, das Arthaśāstra des Kautilya*, i. m., 256. p.; Kautilya: *The Arthasastra*, 414. p.; Kangle, R. P.: i. m., 3.5.3., 204. p.
- ³⁵ Kautilya's *Arthasāstra* 184. p., III. V. 160.; *Das altindische Buch vom Welt- und Staatsleben, das Arthaśāstra des Kautilya*, i. m., 255. p.; Kangle, R. P.: i. m., 3.5.3., 204. p.
- ³⁶ Az *Arthasāstra* az öröklés megnyílásának időpontja vonatkozásában III. könyve V. fejezetének 1. és 2. sorában az apai hagyaték felosztásának feltételeként mind az anya, mind az apa halálát megkívánja. India archaikus jogában azonban távolról sem ilyen egyértelmű ez a kérdés. A korabeli törvénykönyvek idevágó szakaszait érthetően szintetizálja Julius Jolly *Recht und Sitte* című művében, s a jobb megértés kedvéért talán nem haszontalan ennek ismertetése: *„Streitig ist auch ob mit der Teilung auf den Tod der Mutter gewartet werden muss oder nicht, wenn die Söhne nach dem Tod des Vaters teilen. Nach M. 9, 104, Y. 2, 117, sollen die Söhne «nach dem Tode des Vaters und der Mutter» oder «der Eltern» teilen, weil sie, wie M. sagt, keine Gewalt über das Vermögen haben, so lange beide Eltern leben. Novh bestimmter drückt dasselbe (Śankhalikhita aus mit den Worten «so lange sie einen Vater haben, sind sie unselbstständig, dessgleichen so*

- lange die Mutter noch lebt»; doch scheint dieses Citat nur bei den bengalischen Autoren vorzukommen, die auch den oben erwähnten Text über Teilung gegen den Wunsch des Vaters anders lesen als die übrigen. Auch nach N r. I, 36 f. können die Söhne, auch wenn sie schon alt sind, nie selbständig werden, so lange ihre Eltern leben, und geht nach dem Tode des Vaters seine Würde auf die Mutter, erst nach ihrem Tode auf den ältesten Sohn über; doch bestimmt der nämliche Autor 13, 3 in Übereinstimmung mit Gaut. 28, 2, Bròh. 25, 1 auch dass die Teilung schon bei Lebzeiten der Mutter stattfinden kann, wenn sie zu alt ist um noch Kinder zu bekommen und spricht 31, 28-31 von der Tutel der Verwandten und der Söhne über die Witwe, vgl. § 20. Es gab also jedenfalls eine Lehrmeinung, wonach nach dem Tode des Erblassers die Verwaltung des Familienguts zunächst an seine Witwe übergang, vielleicht hatte man dabei hauptsächlich den Fall im Auge, dass die Söhne noch nicht erwachsen und die Töchter noch nicht verheiratet waren, was manchmal als die notwendige Voraussetzung für eine Teilung unter Brüdern erwähnt wird..."* Lásd: Jolly, Julius: i. m., 81–82. p., 23. §. – Kautilya's *Arthasāstra* 184. p., III. V. 160.; *Das altindische Buch vom Welt- und Staatsleben, das Arthaśāstra des Kautilya*, 256. p.; Kangle, R. P.: i. m., 3.5.1–2., 203. p.
- ³⁷ Kangle, R. P.: i. m., 3.5.19., 204. p.; Kautilya: *The Arthasastra*, 1992, 414. p.; Kautilya's *Arthasāstra* 185. p., III. V. 161.
- ³⁸ Az *Arthasāstra* szerint a nő 12 évesen, a férfi 16 évesen lett nagykorú. Kangle, R. P.: i. m., 3.3.1. 200. p.; Kautilya: *The Arthasastra*, 1992, 396. p.; Kautilya's *Arthasāstra* 177. p., III. III. 154. E négy szakasz közül a nagykorúságnak körülbelül a [3] szakasz felelhetett meg.
- ³⁹ Kautilya's *Arthasāstra* 186. p., III. VI. 161.; *Das altindische Buch vom Welt- und Staatsleben, das Arthaśāstra des Kautilya*, i. m., 256. p.; Kangle, R. P.: i. m., 3.5.20–21., 204. p.
- ⁴⁰ Kautilya's *Arthasāstra* 186. p., III. V. 161.; Kautilya: *The Arthasastra*, 415. p.; *Das altindische Buch vom welt- und Staatsleben, das Arthaśāstra des Kautilya*, i. m., 256. p.; Kangle, R. P.: i. m., 3.5.27., 204. p.
- ⁴¹ Kautilya's *Arthasāstra* 184. p., III. V. 160.; Kangle, R. P.: i. m., 3.5.4., 204. p.
- ⁴² A római jogból ismert képviselői jog és az ókori India öröklési jogának kapcsolatáról részletes áttekintést nyújt Aurel Mayr *Das indische Erbrecht* (Wien, Alfred Hölder, Beck'sche Universitäts-Buchhandlung, 1873) című művében.
- ⁴³ A tizenkét helyettes örökös magyarázatát lásd 'Az öröklési képesség' alcímnél.
- ⁴⁴ Kautilya's *Arthasāstra* 189. p., III. VII. 164.; Kangle, R. P.: i. m., 3.7.8., 206. p.
- ⁴⁵ Kautilya's *Arthasāstra* 189. p., III. VII.164.
- ⁴⁶ El kell ismerni, hogy nem tökéletesen egyértelmű a szöveg a tekintetben, hogy az egyes helyettesek milyen örökrészeket kapjanak. A putrikáputrát és az aurászát azonban már Manu is hasonlóképpen kezeli, s mivel a vagyonnak szavarna-aszavarna megosztását csak később említi, az örökrészek kiadásának fent lefektetett rendje tűnik helytállóknak. Lásd: *Manu törvényei*, 9. 133–134., 161. p.; Kautilya's *Arthasāstra* 189. p., III. VII. 164.; Kangle, R. P.: i. m., 3.7.19. 206. p.; Kautilya: *The Arthasastra*, 420. p.
- ⁴⁷ Kautilya's *Arthasāstra* 188. p., III. VI. 163.; Kautilya: *The Arthasastra*, 421. p.
- ⁴⁸ Kautilya's *Arthasāstra* 186. p., III. VI.162.; Kautilya: *The Arthasastra*, 419. p.
- ⁴⁹ Kautilya's *Arthasāstra* 186. p., III. VI.162.; Kautilya: *The Arthasastra*, 419. p.
- ⁵⁰ Kautilya's *Arthasāstra* 186. p., III. VI.162.; Kautilya: *The Arthasastra*, 419. p.
- ⁵¹ Kautilya's *Arthasāstra* 187. p., III. VI.162.; Kautilya: *The Arthasastra*, 419. p.)
- ⁵² Lásd: *Manu törvényei*, 9. 213. 171. p.
- ⁵³ Kautilya's *Arthasāstra* 187. p., III. VI. 163.
- ⁵⁴ Kautilya's *Arthasāstra* 190. p., III. VII. 165.; Kautilya: *The Arthasastra*, 421. p.)

- ⁵⁵ Vainja, aki foglalkozására nézve székérvényesítő (*Kautilya's Arthasāstra*, 190. p. III. V. 165.)
- ⁵⁶ *Kautilya's Arthasāstra* 187. p., III.VI. 163.; *Kautilya: The Arthasastra*, 421. p.
- ⁵⁷ *Kautilya's Arthasāstra* 188. p., III.VI. 163.
- ⁵⁸ *Kautilya's Arthasāstra* 187. p., III.VI. 163.; Kangle, R. P.: i. m., 3.6.13., 205. p.
- ⁵⁹ *Kautilya's Arthasāstra* 187. p., III.VI. 163.
- ⁶⁰ *Kautilya's Arthasāstra* 188. p., III.VI. 163.
- ⁶¹ A női családtagok öröklési jogára nézve szintén Julius Jollyt érdemes idézni: „Eine Streitfrage bildete die Beteiligung der weiblichen Familienmitglieder, insbesondere der Witwe der Erblassers, an der Erbschaft eines ohne männliche Descendenz Verstorbenen. Nach Baudh. 2, 3, 46 (und schon Nirukta 3, 4) sind die Frauen unfähig zu erben, was mit einer Vedastelle TS 6, 5, 8, 2 bewiesen wird, die freilich in der That auf die Somaopfer Bezug hat. Auch Āp. 2, 14, 2-4 erwähnt die Witwe gar nicht und die Tochter nur subsidiär nach den Sapindas. Gaut. 28, 21 fügt zu den oben genannten Erben noch die Witwe

hinzu, womit aber nach Haradatta nur gesagt sein soll, dass die Erben für die Frauen sorgen oder eventuell ihnen einen für ihren Unterhalt ausreichenden Anteil an den Feldern u. s. w. anweisen sollen. Eine andere Möglichkeit besteht nach Gaut. 28, 22 darin, dass die Witwe durch nīyoga (§ 20) einen Sohn bekommt. Vas. 17, 55-56 fasst diese Möglichkeit allein in das Auge. Auch Hār. 4, 9 spricht der Witwe nur Unterhalt zu. Sankalikhita dagegen beruft direkt nach den Brüdern die Eltern oder die älteste Frau zur Erbschaft. Vi. 17, 4 ff. und Y. 2, 135 f. nennen sogar die Witwe und dann die Töchter..... als die nächsten Erben beim Fehlen männlicher Descendenten....” (Jolly, Julius: i. m., 85. p. 24. §.). – *Kautilya's Arthasāstra* 187. p., III. VI. 162.

⁶² *Kautilya's Arthasāstra* 174. p., III. II. 152.

⁶³ *Kautilya's Arthasāstra* 176. p., III. II.153.; *Kautilya: The Arthasastra*, 398. p.

⁶⁴ *Kautilya's Arthasāstra* 190. p., III. VII. 165.; *Kautilya: The Arthasastra*, 397–399. p.

⁶⁵ Pana: korabeli fizetőeszköz (pénz).

A jogalkalmazás politikai befolyásoltsága

Magyarország 20. századi történelme során a bírói szervezetek függetlenségének alapelve és a pártatlan ítélezés követelménye számos alkalommal szenvedett kisebb-nagyobb csorbát egy aktuális politikai érdek megvalósításának előtérbe helyezése miatt. A közvélemény előtt ezen időszakok közül közismertek a Rákosi-korszak és az 1956-os forradalmat követő megtorlás éveinek törvénytelenégei. A hazai népbírászkodás esztendei a fenti szempontból nézve azonban kevésbé ismeretesek, talán azért is, mert azok általános, történelmi és jogi megítélése mind a mai napig meglehetősen problematikus. Szükség volt a népbíróságok és azok sajátos joganyagának életre hívására? Részrehajlás nélküli fórumai voltak a háború utáni igazságszolgáltatásnak ezek a különbíróságok? Dolgozatomban e két kérdés megválaszolásának elősegítésére próbálok – a népbírósági joganyag teljes körű áttekintését mellőzve – jogi érveket és levéltári forrásokat felsorakoztatni.

A népbíróságok létrehozása és a népbírósági jog megalkotása

A szövetséges hatalmak vezetői már a második világháború alatt közzétett nyilatkozataikban egyértelműen állást foglaltak a háborús bűnösök felelősségre vonásának szükségességéről. Döntés született arról is, hogy a fegyvernagyvást követően meginduló ítélezést – tekintettel az addig még soha nem látott méretű háborús pusztításokra, a korábban elképzelhetetlen módon és mértékben végrehajtott népirtásra – ne az igazságszolgáltatás hagyományos szervezetei, hanem külön e célra létrehozott politikai fórumok végezzék majd.¹ A háborúból vesztesként kikerülő Magyar-

Tánczos-Szabó Ágota

Pártatlan igazságszolgáltatás vagy politikai megtorlás?

Adatok a népbírósági jog és ítélezési gyakorlat történetéhez

országot e nagyhatalmi állásfoglalások végrehajtására az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény 14. pontja kötelezte, amely rögzítette hazánk részvételét a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek feletti ítélezésben. Az elmondottakból következően tehát az Ideiglenes Nemzeti Kormányt elsősorban a nemzetközi kötelezettségek diktálta politikai szükség, és nem a számonkérések lefolytatásához szükséges intézményi és jogszabályi háttér hiánya terelte abba az irányba, amely a hazai népbírászkodás bevezetéséhez vezetett. Ezt a vélekedést látszik igazolni a jogi szakirodalom mai álláspontja is, amely szerint a háborús bűnösöknek a hatályos jogi keretek közötti felelősségre vonásához kellő alapot adtak azok a rendelkezések, amelyek például az 1921:3. törvény-cikkben² vagy az 1940-es évek elején megalkotott büntetőjogi törvényekben³ szerepeltek. Ennek lehetőségét igazolhatja az is, hogy a rögtönbírászkodásra és az internálásra vonatkozó szabályokat a népi demokrácia az előző rendszertől fenntartás nélkül átvette.⁴ Ezek a körülmények a megalkotott anyagi és eljárásjogi szabályokra egyaránt rányomták a bélyegüket.⁵ A népbírósági jog visszaható erejének deklarálása, az elévülés

tagadása, a bűnvádi perrendtartás számos garanciális intézményének hiánya, a laikus ítélkezés, valamint a perorvoslati rendszer korlátozottsága – mindezek olyan momentumok, amelyek problematikussá teszik az igazságszolgáltatás e különleges fórumainak a megítélését.

Hazánk első kodifikált – 1945-ben is hatályban lévő – büntető törvénykönyvének első paragrafusa kimondta: *„Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít. Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint a melyet arra, elkövetés előtt a törvény megállapított.”* A Csemegi-kódex e szakasza a feudális jogbizonytalanság elleni harc jegyében létrejött klasszikus büntetőjogi irányzat által már a 18. században megfogalmazott „nullum crimen sine lege”, illetve a „nulla poena sine lege” princípiumait emelte törvényi erőre. A népbírói rendelkezések rögzítése során a jogalkotók – annak érdekében, *„hogy mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket”* – rendeletben rögzítve, utólagosan alakították ki a háborús és népellenes bűncselekmények törvényi tényállásait és a rájuk vonatkozó büntetési tételeket.⁶ A visszaható hatály deklarálása egyúttal a fenti alapelvei követelmények figyelmen kívül hagyását, valamint a törvényesség eszméjének a megsértését jelentette.⁷

Az első népbírói rendelet preambuluma szerint a népbíráskodás intézményének életre hívását – amint az a fent idézetekből is kitűnik – a háborús bűnösök felelősségre vonása tette szükségessé. Feltehetően e fő célkitűzés eredményes megvalósítása érdekében került sor a jogbiztonság követelményével összhangban lévő korabeli szabályozás félretételével egyidejűleg a büntethetőség időbeli korlátainak a kiterjesztésére is. A háború alatt elkövetett cselekmények elévülési ideje a fegyverszünet megkötésének napjával, az 1919-es politikai gyilkosságoké pedig 1944. december 21-ével vette kezdetét.⁸ A népbírói jogokról írt, 1979-ben megjelent összefoglaló munkájában Lukács Tibor ezeknek a döntéseknek a szükségességét így magyarázta: *„Helyes történelmi és politikai érzékre vallott, hogy az NBR [az első népbírói rendelet] nemcsak azoknak a felelősségét deklarálta, akik az országot a náci Németország oldalán közvetlenül a háborúba sodorták. A történeteket a 25 évre visszanyúló népellenes politika egyenes következményeként fogták fel, ezért bizonyos cselekmények tekintetében az NBR büntetni kívánta a negyedszázados Horthy-rezsim és a Szálasi-féle nyílt fasiszta rezsim politikájáért felelős személyeket is.”*⁹ Mindez természetesen jogi indokolásként aligha fogadható el.

A népbírói perjog az 1896. évi eljárási törvény leegyszerűsítésével, annak számos garanciális intézményét elhagyva született meg. Így például hiányzott a vizsgálati szakasz, amely a nyomozás során felderített tények bírói kontrollálását tette lehetővé. A vizsgálóbíró kiiktatásával annak jogosultságai a végrehajtó hatalom által utasítható népbíróra szálltak, ezzel azonban az eljárás kimenetelének befolyásolhatósága

jelentősen megnövekedett. Az ugyancsak mellőzött vádtanács működése biztosította a klasszikus bűnvádi eljárás során, hogy vádat csak az ellen emelhessenek, akit független bíróság is megvádolt. A népbírói eljárás jog szerint e jogosultság szintén a népbírói eljárásról illette. Az ártatlanság vélelmét hirdető, illetve a prejudikáció tilalmát kimondó alapelvekkel szemben állt az első népbírói rendelet 48. szakasza, amely lehetőséget adott arra, hogy a népbírói eljárás bizonyítási eljárás teljes lefolytatása előtt a már bebizonyított látszó bűncselekmények tekintetében közbenszóló határozattal megállapíthatta a vádlott bűnösségét. Mindezek az eljárás alá vont személy jogait védő biztosítékok csorbulását, ugyanakkor a nyomozóhatóság és az ügyész mozgásterének megnövekedését eredményezték. A tárgyalás a politikai pártok és a szakszervezetek által delegált laikus képviselőkből álló öt-, a későbbiekben hatfős tanácsa előtt zajlott.¹⁰ A vezető szakbíró csupán tárgyalásvezető jogkörrel rendelkezett, az ítélet meghozatalába nem szólhatott bele, így lényegében a bíróság politikailag kötötté vált.¹¹ A terhelt kezdetben csak a legsúlyosabb büntetések ellen fellebbezhetett, a későbbiekben a háborús bűncselekmény elkövetésért elítéltek jogorvoslati lehetőségeit tovább korlátozták.¹² Az 1947:34. törvénycikk a fellebbezési jogot is megszüntette, helyette a semmisségi panaszt vezette be, amelyet azonban csak jogsértés esetén lehetett benyújtani, ténybeli kérdés ügyében nem jelentett perorvoslatot.

A jogszabályok előkészítését végzők differenciálás nélkül határozták meg a népbírói rendelkezések személyi hatályát, amelyek egyaránt vonatkoztak a polgári egyénekre és a fegyveres erők, beleértve a rendőrség és a csendőrség tagjaira is.¹³ A jogalkotók nem voltak tekintettel a miniszterek speciális felelősségét rögzítő 1848:3. törvénycikkre sem.

Szakítva a korábbi szabályozással, a népbírói büntetőjog nem számolt a fiatalkorúak sajátos helyzetével: cselekményeik jellegét, bűnösségüket és társadalmi veszélyességüket lényegileg ugyanolyannak tekintette, mint a felnőttekét, nem téve valódi különbséget a rájuk kiszabott büntetési nemek és azok mértéke tekintetében sem. A fiatalkorúak esetében korábban ismert dorgálás és próbára bocsátás intézményeiről szó sem esett a kodifikált joganyagban. Az első népbírói rendelet halálbüntetés kiszabását nem, börtön- vagy fegyházbüntetés alkalmazását pedig csak a 15. életévét betöltött fiatalkorúval szemben engedte meg. A második népbírói rendelet azonban már feloldotta ezeket a korlátozásokat is.¹⁴

A fenti rövid áttekintésből is egyértelműen kitűnik, hogy a népbírói anyagi és eljárási jog a polgári korszak jogfejlődési eredményeit a köztörténetből ismert politikai célok megvalósíthatósága érdekében számos ponton áttörte, teret engedve ezzel a jogi önkény számára. A következő fejezetben felvillantott esetek pedig majd arra is rávilágítanak, hogy e sok szempontból kifogásolható joganyag következetes alkalmazása a népbírói eljárások mindennapi működése során további csorbát szenvedett.

A népbíróságok ítélkezésének befolyásolása

Az 1911. évi polgári perrendtartást életbe léptető 1912:54. törvénycikk 88. szakasza a pártatlan ítélkezés biztosítása érdekében rendelkezett arról, hogy az ítélőbíráknak a bíróságnál folyamatban levő ügyekben a felektől, képviselőiktől vagy harmadik személytől magánértesítést (információt) nem szabad elfogadniuk. Az említett paragrafus érvényét az Ideiglenes Nemzeti Kormány 2590/1945. M. E. számú rendelete a népbírákra is kiterjesztette. A fenti jogszabály hatálybalépésével egy időben lényegében megkezdődött a népbíróságok tagjainak megkörményezése, vagy legalábbis valószínűsíthető, hogy már a népbíróságok ítélkező tevékenysége megindulásával számolt ennek lehetőségével a jogalkotó.¹⁵ Az országos és helyi szinten egyaránt zűrzavaros, – a Vörös Hadsereg és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenléte következtében – gyakran kiélezett belpolitikai helyzetben azonban sokszor nehéz, vagy szinte lehetetlen volt elejét venni az efféle jelenségeknek. Egy ilyen esetre derül fény a Bajai Népbíróság egy szociáldemokrata népbírájának az igazságügy-miniszterhez intézett jelentéséből, amelyhez a neki címzett névtelen fenyegető levelet is csatolta: *„Tisztelt Népbíró Úr! Tudomásunkra jutott, hogy rajtad múlik, hogy Salamon elvtársunkat börtönben [sic!] akarod jutatni, jó gondolt meg [sic!], mert esetleg elvtársakkal szemben fogod találni magad, mert olyan embert, mint Salamon, aki a múltban és a jelenben nem mint kommunista, hanem mint forradalmár mindenkormegálja [sic!] a helyét és nem tűrhetjük azt, hogy ilyen összetételű népbíróság a börtönben jutatja [sic!], aminek te lehetsz az oka ha Salamon elvtársunk börtönben [sic!] kerül. Én tégedet [sic!] figyelmeztetek, jó gondold meg nagyon sajnálatos, hogy a Polgári demokrata mellettünk [sic!] foglal helyet és te a Szociáldemokrata párt kiküldöttje vagy és el akarsz ítéltetni egy olyan embert ki a proletárság és a demokráciáért harcol. Zárom soraimat. Elvtársi üdvözléssel: egy jó akarod [sic!] ki figyelmeztett [sic!]. Vigyázz!!!!!”*¹⁶ A Bajai Népbíróság végül 6 hónap börtönbüntetést szabott ki a levélben említett Salamon elvtársra, a NOT másodfokú ítélete azonban felmentette a terheltet a fenti vádak alól.¹⁷ A megfenyegetett népbíró további sorsáról, illetve arról, hogy őt a későbbiekben bármilyen atrocitás érte volna, nincs tudomásunk.

Egy másik alkalommal még egy ennél is képtelenebb esemény zajlott le a Bajai Népbíróság hivatalos helyiségében. A bíróság baloldali szervezkedők feljelentésének vádja miatt eljárást folytatott egy dávodai földműves és felesége ellen, amely végül – a büntethetőség elévülése miatt – felmentéssel végződött. A soron következő büntetőügy tárgyalása közben a teremben megjelent az MKP bajai szervezetének titkára, és az elsőként letárgyalta ügy irataiba kért és kapott betekintést a tanácsvezető bírótól, majd az újabb ítélethirdetést

követően szót kért a népbíróságtól. A titkár előadta, hogy a dávodai kommunisták, mint a szóban forgó ügy sértettjei, panaszt emeltek az MKP bajai szervezete előtt, majd hozzátette, hogy a kommunista párt a legnagyobb mértékben sérelmesnek tartja a népbíróság döntését, és tiltakozik az ellen, sőt lépéseket kíván tenni annak megváltoztatása érdekében, s ha kell, elmennek a minisztériumba is. A funkcionárius emelt hangon, éles szavakkal bírálta a népbíróság működését, gúnyosan üdvözölte a tanácsvezetőt, mert „szeniálisan” vezette a tárgyalást. Kijelentette, hogy *„...ha annak idején, amikor a kommunisták a bíróság előtt állottak, a bíróság elnöke így vezette volna a tárgyalást, a kommunista vádlottak örültek volna, hogy a védelem így 'szépen' érvényesülhet. [...] a Népbíróság reakciós érzelmű, a demokrácia elveit megsérti, a vádlottaknak kedvez, a bűnösök védelmének előterjesztésére túlságosan tág teret enged”*.¹⁸ A népbíróság vezetőjének helyettese tiltakozott a vádak ellen, azokat a maga és a népbírák nevében visszautasította. Válaszában többek közt azt is kijelentette, hogy a népbíróság tagjai úgy a letárgyalta, mint minden más büntetőügyben a legnagyobb lelkiismeretességgel, részrehajlás nélkül, esküjüket betartva, felelősségük tudatában határoznak. Végül hozzátette, hogy a bíróság működését csak az arra hivatott felettes hatóság bírálhatja felül. A népbírósági tanács a történekről, mint illetéktelen befolyásolási kísérletről számolt be vezetőjének, amely a népbíróság munkáját erősen megzavarta, annak tekintélyét súlyosan sértette.¹⁹ A bajai párttitkár két nappal később a népbíróság vezetőjét is felkereste, és neki is a szemére vetette, hogy a népbírák a védelem irányában részrehajlók, és a tárgyalást a *„Verböczy idején készült perrendtartás szabályai szerint vezetik”*, valamint azt is, hogy a népbíróság a főtárgyaláson elhangzott vallomások alapján, a rendőrségi jegyzőkönyvek figyelmen kívül hagyásával hozza meg ítéleteit.²⁰

A közvélemény és a politikai erők elégedetlensége a népbíróságok tevékenységével kapcsolatban néha egészen drasztikus formát öltött. 1945 októberében a kecskeméti városháza épületében lévő népbíróság főtárgyalási termébe és irodahelyiségeibe ismeretlen egyének hatoltak be, és ott tüntetést rendeztek, a népbíróság tagjaihoz, a népügyészhez és az iroda személyzetének tagjaihoz különböző fenyegető szavakat intéztek, és majd egy órán keresztül kiabáltak, lármáztak, sőt néhány hivatalos ügyiratot is szétdobáltak. A zavargás 4–5 órán keresztül tartott.²¹ A történekről jelentést tevő tanácsvezető bíró beszámolójában utalt korábbi rendezavarásokra is, és megemlítette, hogy a készülő eseményről a népügyészség vezetőjét előzőleg értesítették. Óvintézkedések mégsem történtek, a tárgyalóteremben a kezdettől fogva jelen lévő detektívek, rendőrök és a politikai osztály vezetője pedig semmit sem tettek a rendbontás megfékezésére.²² A Kecskeméti Népbíróság működése ellen 1946 elején is tüntettek a város főterén, bíráló nyilatkozatok hangzottak el, és röpcédulán terjesztették, hogy *„A bíróság szelleme nem felel meg a demokráciának.”*²³

Számos dokumentum tanúskodik arról, hogy a népbíróságok munkáját ellehetetlenítették, tekintélyét aláásták a laikus népbírók által elkövetett – gyakran szándékos – mulasztások. Némi túlzással élve szinte mindennaposnak számított az, hogy a pártok által delegált ítélezők nem jelentek meg a tárgyalásokon, így azok nem vagy csak késedelmesen voltak megtertarthatók.²⁴ Így például Kecskeméten arra is volt példa, hogy a kommunista párt népbírója a tárgyalótermet elhagyta, ezért a tárgyalást fel kellett függeszteni. A behívott pótbíró pedig kijelentette, csupán addig vesz részt a tárgyaláson, amíg sor kerül a III. rendű vádlott ügyének az elkülönítésére, majd a tárgyalás elnapolására, ugyanis ezen felül pártjától további jogi lépések megtételére nem kapott felhatalmazást.²⁵ A mulasztásokon kívül a politikai pártok által delegált laikus ítélezők erkölcsi előéletével is gondok voltak. A feddhetetlenségüket garantáló pártok megelégedtek egy egyszerű írásos nyilatkozattal, amelyben a jelölt kijelentette: nem volt büntetve és antifasiszta nézeteket vall. E nem túl hatékony szűrés következtében például a Kecskeméti Népbíróság munkájában olyan büntetett előéletű népbírók is részt vettek, akiket lopás, testi sértés, csalás, sőt, rablás és gyilkosság miatt korábban jogerősen elítéltek, vagy ellenük aktív nyilas párti tevékenység miatt eljárás folyt.²⁶

Ismeretesek olyan iratok, amelyek azt bizonyítják, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB), illetve a Vörös Hadsereg képviselői is beavatkoztak a népbíróságok ügymenetébe. A Kecskeméti Népbíróság vezetője 1945. szeptember 28-án kelt jelentésében arról számolt be, hogy két nappal korábban egy alezredesi rangú orosz tiszt jelent meg tolmács kíséretében a bíróság hivatalos helyiségében, és felszólította a két tanácsvezetőt, hogy fél órán belül küldjenek jelentést az orosz katonai városparancsnoksághoz arra vonatkozólag, hogy a népbíróság működési ideje alatt hány halálos ítéletet hozott, és ezekből mennyit hajtottak végre. A tiszt ezen kívül összesített kimutatás készítését írta elő a bírának havi háromszori alkalommal, amelyben szólni kellett a büntetőperek kimeneteléről, a kiszabott büntetésekről és a terheltek személyi adatairól is. A jelentés további részéből kiderül, hogy a népbíróság vezetője el is készítette az első kimutatást, de egyidejűleg feletteseinél érdeklődött, hogy pontosan melyik is az a rendelkezés, amely alapján neki a továbbiakban is a fentiek szerint kell eljárnia, mert ilyesmit tudomása szerint sem az orosz katonai parancsnokság, sem a magyar hatóságok nem rendeltek el.²⁷ Az elmondottak alapján joggal tehető fel a kérdés: valóban biztosított volt a népbírósági igazságszolgáltatás függetlensége?

„Támadások” a tanácsvezető bírók ellen

A népbíróságok rövid, alig fél évtizednyi fennállása alatt viszonylag gyakoriak voltak a személycserék az egyes bíróságok személyi állományában; hol a bírák egészségi állapota nem tette lehetővé munkájuk folyta-

tását, hol pedig valamely más alkalmatlansági ok merült fel velük szemben, amely ugyancsak kizárta további részvételüket az ítélezésben. Feltételezhető, hogy a tanácsvezető bírók távozása mögött a legtöbb esetben valós indokok húzódtak meg, vagy legalábbis, ellenkező tartalmú adatok hiányában, ezt kell elfogadnunk. Ismertek azonban olyan esetek is, amikor egyértelmű, hogy a bírói személy felmentése külső nyomás hatására következett be. Így például a Bajai Népbíróság akkori vezetőjének lemondása a már említett dávodi földművesnek és feleségének büntetőügyével volt összefüggésben. A népbíróság vezetője a bíróságot, a munkatársait, illetve a személyét ért támadásokat követően kérelmezte megbízatásának megszüntetését. Szándékát az igazságügy-miniszterhez írt, 1945. július 29-én kelt jelentésben a következőkkel indokolta: „...a jogos és tárgyilagos bírálat határát túllépő, fenyegetést és megfélemlítést is igénybevevő illetéktelen befolyásolás látszik fennforogni...”²⁸

A Bajai Népbíróság helyettes tanácsvezető bírájával történtek azonban még inkább rávilágítanak arra, hogy a politikai önkény alkalmanként milyen tág határok közt mozgott már a koalíciós időszak éveiben is.²⁹ A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint a SZEB bajai központját irányító szovjet tiszt kifogást emelt, és a tanácsvezető bíró azonnali leváltását kérte a népbíróság vezetőjétől, arra hivatkozva, hogy ellene több panasz érkezett múltbéli magatartása miatt, ezért nem vetne jó fényt a népbíróságra, ha a bepanaszolt továbbra is az állásában maradna.³⁰ A népbíróság vezetője a kérés teljesítését természetesen nem utasíthatta el, így kezdeményezte az igazságügy-miniszternél a szóban forgó bíró felmentését, egyidejűleg kérve az új tanácsvezető bíró kinevezését.³¹ Az utód néhány hónap elteltével feletteseihez intézett kérelmében kifejtette, hogy leromlott egészségi állapota nem teszi lehetővé a bírói munkánál súlyosabb ideg- és erőkifejtést igénylő tanácsvezető-helyettes bírói feladatkör ellátását, ezért kérelmezte vezetői kinevezésének visszavonását.³² Ezzel egy időben ugyancsak felmentését kérte a népbíróság másik tanácsvezető bírája is. Az így előállt szituáció magyarázása érdekében haladéktalanul jelentéstételre szólította fel a Bajai Törvényszék elnöke a népbíróság vezetőjét, abban pedig ez állt: „...a múltban előfordult és jelentett befolyásolási kísérletek, megfélemlítések, fenyegetések és újságcikkek – amelyek mindkét tanácsvezetőt támadják – a jelenlegi tanácsvezető bírákat eljárásukban annyira gátolják, hogy a továbbiak során egyikük se tudja biztosítani a bíróság zavartalan működését. Mindezekre figyelemmel mindkét tanácsvezető bírónak saját elfogulatlansága iránt alapos aggodalma van...”³³

Feltételezhető, hogy szintén politikai nyomásra váltották le 1946 elején a Kecskeméti Népbíróság I. sz. tanácsának vezetőjét is, aki a népbíróság-ellenes tüntetés és a kommunista népbírók tevékenysége közötti kapcsolatot forszírozta fentebb már említett beszámolójában. A bíró ellen bűnpártolás miatt folyt vizsgálat; kijelentette ugyanis, hogy az előzetesben lévő háborús bűnösök 98%-át szabadon kellene engedni, a népbíróság elé állí-

tott vádlottaknak pedig negyedrésze sem bűnös, így nem jogos őket népbíróság elé állítani. A népbírósági vád szerint elnyújtotta a tárgyalásokat, csak a védelem érdekeit tartotta szem előtt, egyes népbírák kezdeti jogát akadályozta, a vádlott érdekében tett mentő vallomásokot kézfogással és szíves szavakkal köszönte meg. A bíró ügyét – miután az eljárás vádejtéssel zárult – fegyelmi útra terelték, 1945 folyamán pedig B-listára került.³⁴

Összegzés

A második világháborút követő jogi felelősségre vonásokra vitathatatlanul szükség volt, az más kérdés,

Jegyzetek

- ¹ Legismertebb példája ennek a német háborús főbűnösök felelősségre vonását végző Nürnbergi Katonai Törvényszék. A hazai népbíróságok létrehozásának nemzetközi előzményeiről részletesebben lásd: Zinner Tibor: *Adalékok az antifasiszta számonkéréshez és a népi demokrácia védelméhez, különös tekintettel a Budapesti Népbíróságra*. In: *BFL Közleményei 1984* (Budapest, 1985, 137–140. p.)
- ² Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921.3. törvénycikkben a baloldali mozgalmak visszaszorítása érdekében fogadták el ugyan, de a törvény bármilyen politikai szélsőséggel, így a nyilas mozgalom résztvevőivel szembeni fellépésre is alapot adott volna a háború után.
- ³ Példaként említhető a magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről szóló 1940.18. törvénycikk.
- ⁴ *Magyar Jogtörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, 1996, 390. p.)
- ⁵ A népbíróságok működésének anyagi és eljárásjogi szabályait az 1945.7. törvénycikkkel törvényerőre emelt 81/1945. M. E. rendelet (a továbbiakban: első népbírósági rendelet), az 1440/1945. M. E. rendelet (a továbbiakban: második népbírósági rendelet) és az 5900/1945. M. E. sz. rendelet tartalmazta.
- ⁶ A második népbírósági rendelet 8. szakasza háborús bűnösöként büntetni rendelte „a népek háború utáni békéjének vagy együttműködésének megnehezítésére vagy megbontására” alkalmas cselekmények elkövetőit is.
- ⁷ Meg kell jegyezni, hogy Magyarország újkori történetében a visszaható hatályt a népbírósági rendeletek megszületése előtt is számos jogszabály tekintetében alkalmazták. Lásd pl. a hazaárulók és ellenforradalmárok megbüntetésére megalkotott 1849.1. törvénycikket vagy a világháborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárásról szóló 1919.29. törvénycikket.
- ⁸ Az elévülés jogintézménye az európai büntetőjogban a 18. századtól kezdődően nyert elismerést, a tételes magyar jog az 1878. évi büntető törvénykönyv óta ismerte a büntethetőség, illetve büntetés végrehajtásának elévülését. Az elméleti megalapozás szerint, ha a bűncselekmény elkövetése után már hosszabb idő eltelt, a tényállás biztos megállapítása nehéz, sokszor lehetetlen (bizonyítékok elenyészése stb.), ezért a bűnvádi eljárás kétes eredményre vezetne, emellett azonban az elévülést méltányossági szempontok is indokolták teszik. Lásd: Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Budapest, 1909, 501–503. p.)
- ⁹ Lukács Tibor: *A magyar népbírósági jog és a népbíróságok (1945–1950)* (Budapest, 1979, 97. p.); a továbbiakban: Lukács
- ¹⁰ Az első népbírósági rendelet szerint a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok, így a Demokratikus Polgári Párt, a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Paraszt Párt és a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetei küldhettek képviselőket a népbírósági tanácsokba, a második rendelet a jogosultságot az Országos Szakszervezeti Tanács helyi szervezeteire is kiterjesztette.
- ¹¹ 81/1945. M. E. sz. rendelet 49. §.
- ¹² 81/1945. M. E. sz. rendelet 53. §. és 1440/1945. M. E. sz. rendelet 21. §. A jogorvoslati kérelmeket a Népbíróságok Országos Tanácsa bírálta el.

hogy ehhez milyen formát választottak az akkori döntéshozók. Annak ellenére, hogy a büntetőperrek lefolytatásához szükséges anyagi és eljárásjogi szabályok egyaránt rendelkezésre álltak, egy teljesen új joganyag kidolgozására került sor, amely azonban meghatározott politikai célok érvényesíthetősége érdekében számos ponton szakított a jogfejlődés addig elért eredményeivel, jogbizonytalanságot teremtve ezzel. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy az ítélkezés új fórumai a folyamatos támadások keresztjében szándékuk ellenére sem lehettek a népbírósági jog következetes és pártatlan alkalmazói.

- ¹³ Az 1930. évi katonai büntető törvénykönyv alapelvül szabta, hogy a katonákra is általában a Btk. rendelkezéseit kell – esetenként szigorúbb büntetési tételek megállapításával – alkalmazni, de természetesen definiált különleges katonai bűncselekményeket is.
- ¹⁴ Lukács Tibor mindezt így kommentálta: „Tekintettel arra, hogy sok fiatalok követett el – főként a nyilas terror idején – rendkívül súlyos bűncselekményt, a népbírósági jog a fiatalok javára fennálló speciális rendelkezéseket korlátozta.” (Lukács, 99. p.)
- ¹⁵ A 2590/1945. M. E. számú rendelet kihirdetésekor, 1945. május 25-én lépett hatályba.
- ¹⁶ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) VII. 1/a. A Bajai Törvényszék iratai. Elnöki iratok (a továbbiakban: VII. 1/a.). 1946. El. I. D. 3.
- ¹⁷ A népbírósági vádirata szerint Salamon Ferenc 1938-ban belépett a nyilaskeresztes pártba, és az orosz csapatok bevonulásáig tag maradt. A képviselőválasztás idején a nyilas képviselőjelölt érdekében korteskedett. A párt tanyakörzet-vezetője lett. Az embereket a pártba való belépésre hívta fel. Az eset azt is jól példázza, miképpen nyertek védelmet az egykori kisnyilasok a kommunista párt „védőszárnya” alatt.
- ¹⁸ BKMÖL VII. 1/a. 1945. El. III. B. 1/3.
- ¹⁹ BKMÖL VII. 1/a. 1945. El. III. B. 1/3.
- ²⁰ Uo. 1945. El. III. B. 1/4. A politikai rendőrségen felvett vallomások jelentős része, illetve gyakran a tanúvallomások is bántalmazások eredményeként jöttek létre, valóság tartalmuk tehát erősen kérdéses. Erről részletesebben lásd: Tanczos-Szabó Ágota: *A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának népbírósági fondjai* (Levéltári Szemle, 2004, 3. sz., 14–19. p.)
- ²¹ BKMÖL XXV. 18. A Kecskeméti Népbíróság iratai (a továbbiakban: XXV. 18.) 4/1945, illetve XXV. 30/a. A Bács-Kiskun Megyei Népbíróság iratai. Elnöki iratok (a továbbiakban: XXV. 30/a.). 1945. El. I. A. 3/25.
- ²² Lásd uo.! – A tanácsvezető bíró a tüntetést kapcsolatba hozta egy MKP-s népbíró tevékenységével. Szerinte az illető népbírónak a bíróság határozatképességét akadályozó tettei készítették elő az eseményeket (BKMÖL XXV. 18. 4/1945.)
- ²³ BKMÖL XXV. 30/a. 1946. El. II. A. 10/5.
- ²⁴ BKMÖL XXV. 18. Nb. 4/1945/6.; Nb. 4/1945/15; Nb. 4/1946/6.
- ²⁵ Uo. Nb. 4/1945/10.
- ²⁶ BKMÖL XXV. 30/a. 1946. El. II. A. 10/42.
- ²⁷ BKMÖL XXV. 18. Nb. 405/1945.
- ²⁸ BKMÖL VII. 1/a. 1945. El. III. B. 1/4.
- ²⁹ A fentieket érdemes összevetni: Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon, visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében, 1945–1947* (Budapest, 1995); Földesi szerint a SZEB nem avatkozott be a népbíróságok munkájába, az ismertetett esetből azonban ennek az ellenkezője derül ki, még ha egyedi történetről van is szó.
- ³⁰ BKMÖL VII. 1/a. 1945. El. III. B. 1/7.
- ³¹ Uo. 1945. El. III. B. 1/9.
- ³² Uo. 1945. El. III. B. 1/4.
- ³³ BKMÖL VII. 1/a. 1945. El. III. B. 1/14.
- ³⁴ BKMÖL XXV. 30/a. 1945. El. I. A. 3/75. és 3/77.

KÖNYVEKRŐL

Új könyv a debreceni jogi felsőoktatás 20. századi történetéből

Hollósi Gábor:

A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)

Debrecen, 2007, 298 p.
ISBN 978 963 06 3232 4

A szerző monográfiájában úttörő jellegű és embert próbáló feladatra vállalkozott: a Debreceni Tudományegyetem jogi fakultásának, a jelenlegi debreceni jogi kar jogelődj intézményének történetét levéltári anyagok segítségével próbálta feldolgozni, megírni. Kiváló és rendkívül adatgazdag, gyűjteményes bemutatása ez a kötet a Debreceni Tudományegyetem első jogi kara negyedfél évtizedes történetének, s mint ilyen, tolmácsolója a hazai jogi felsőoktatás (és -politika) 20. század első felében tapasztalható számos „irányváltásának”.

A szerző kétségtől önálló tudományos teljesítményt nyújtott, hiszen ilyen alapossággal, a korabeli források ilyen széles spektrumát felvonultatva és ennyi hiteles adatot, adalékot közölve még senki, így a kartörténet korabeli krónikása, a hajdani professzor, *szentpéteri Kun Béla* sem írt a debreceni egyetemi szintű jogoktatás első fejezetéről.

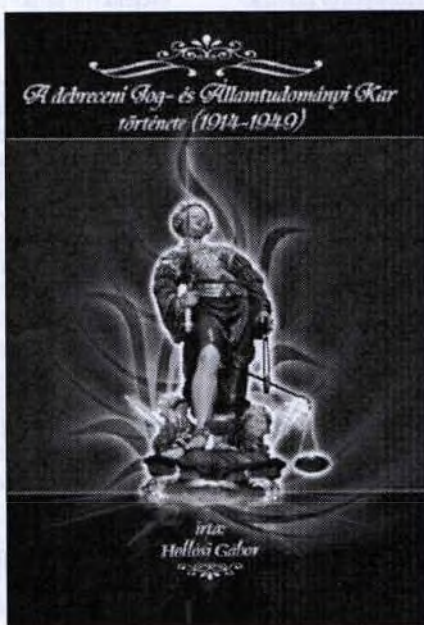
Tudjuk, a kartörténet nem könnyű olvasmány, a szerző mégis jól tagolt és igazán gördülékeny stílusú munkával örvendeztette meg olvasóit. Feladata annál is nehezebb volt, mert a jegyzőkönyvekben, évkönyvekben és különösen a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban őrzött dobozokban megmaradt adatok igencsak töredékesen adhatják vissza ennek a korszaknak az eseménytörténetét, még kevésbé szellemiségét, hangulatát. A szerzőnek azonban, mindezek ellenére, végül mégis sikerült – az alább megemlíthető néhány apró hiányosság mellett is – olyan képet vázolni a munkáját végigolvasó érdeklődő elé, amelyből személyes ismerősévé válik a hajdani oktatási rend, a napi nehézségek, de a „nagypolitikai” küzdelmek lecsapódása is.

A munka szerkezete világos, átlátható: mindösszesen 7 nagy fejezetre, ezeken belül összesen 38 (a függelékkel együtt 47) alfejezetre tagolódik, anélkül azonban, hogy az alfejezetek dzsungelében elveszne az olvasó. Az egyes tanszékek kerettörténetét tárgyazó

alfejezetek további részekre tagolódnak; az alfejezetek szerkezete egységes, ez pedig az olvasót jól vezeti az összehasonlításban. A törzsszövegben 136, a függelékben további kilenc, azaz együtt 145 táblázat található, amelyek egy része a szerző önálló munkája, másik része átvétel az évkönyvek és almanachok köteteiből. Ez önmagában óriási szám, amely a szerző hangyaszorgalmú kutató és rendszerező munkáját dicséri, és sok esetben a megértést könnyíti.

Az érdemi, tanszékenkénti történelmi részt megfelelően egészíti ki a – szerkesztési módját tekintve egymáshoz igen hasonló – módszertani bevezető, valamint a kar történetét elszegő, a szüneteltetés okait keresgélő fejezet (7–12. ill. 274–289. p.) Bár a dolgozat végén összesített irodalomjegyzék nincs, a felhasznált munkákat tekintve általánosságban elmondható, hogy

hivatkozásjegyzéke bőséges, az adatalás elmaradása sehol nem hagy kétséget az olvasóban. Az azonban (bár nyilván a téma specialitásával igazolható) mégis meglepő, hogy idegen nyelvű szekunder irodalomra való hivatkozás a közel 300 oldalon egyáltalán nem található. Pedig a „vidéki jogi kar” szindróma valószínűleg nem hungaricum, és feltehetőleg érdekes összevetésekhez vezethetne. (Arról nem is beszélve, hogy az sem kizárt, hogy magyar szerzők a magyar viszonyokról tájékoztatásnak idegen nyelvű kiadványban.) Végül örömmel vettem volna a hivatkozások között néhány, napjainkban nagyon könnyen hozzáférhető visszaemlékezést is, mint pl. Cséka Ervin professzornak a *Jogtudományi*

Közlönyben vagy Berényi Dénes akadémikusnak a *Debreceni Szemlében* közétett szubjektív kartörténelmi adalékait.

A könyv 447-ig számozott jegyzetapparátust vonultat fel, amely azonban csak töredéke a ténylegesen hivatkozott forráslelőhelyeknek. (Talán szerencsésebb lett volna a rendszerint alkalmazott összevont, azaz több idézet forráshelyét egymás után, egyetlen pontban hozó jegyzetek mellőzése, hiszen ez néha a forrás megfelelő beazonosítását nehezíti. Ha a megjegyzés mindig közvetlenül az idézet után állna, ilyen gond nem merülne fel. Természetes, hogy ez a jegyzetek számának többszörösére emelkedését eredményezné, de az – akár a fejezetenkénti külön számozással – könnyebben kezelhető probléma, mint ha összekeveredik az olvasó.)

A tartalmi vizsgálat során – szokás szerint – a címből kel kiindulni. A kötet címe a debreceni jogi kar történetét ígéri 1914–1949 között, s az olvasó nem lehet elégedetlen, mert valóban a *történetbe* nyer *bepillantást*. De mit értünk egy kar története alatt? Értjük a szervezettörténetet, a szervezetközpontú megközelítést, amit a szerző maga is ígér (2.2.5. pont), és magas színvonalon teljesít. Továbbá, ha tetszik, akár túl is teljesíti

a hallgatói társadalmi, vagyoni, vallási stb. viszonyok ábrázolását, amely tulajdonképpen a karhoz kapcsolódó, árnyalt társadalomtörténet. A kar történetéhez mindenesetre – a recenzens szubjektív véleménye szerint – ennél szorosabban kapcsolódna néhány más körülmény feltárása (a tudományos teljesítmény értékelése, a karnak az egyetem egész közéletében, a városhoz és a politikához való kapcsolataiban, valamint a korabeli hazai [jogi] felsőoktatási környezetben betöltött szerepe, a tanáregyéniségek jellemzése, a hallgatói teljesítmény értékelése), azaz amit belső és külső történeten értünk.

Ennél azonban a szerző kevesebbet ígér, és kevesebbet tesz az asztalra. Kapunk hihetetlen gondossággal összeszerkesztett, táblázatba foglalt adatsorokat a meghirdetett tárgyakról, a működő oktatókról, a kiírt pályadíjakról, de az egész nem áll össze rendszerré, hiszen azt mégsem látjuk, hogy *hogyan is működött a valóságban*. (Ebből a szempontból nekem hiányzik a végleges szövegből a Közleményekben illusztrációként közölt néhány minta-tanrend, amelyből kitűnne, hogy a heti 5 órás főkéllégiumi óraszám pl. napi 1-1 órára oszlott el, nem pedig úgy, mint az a mai tanrendekben szokás.)

Ha már a tudományos eredmények bemutatását tudatosan mellőzi, a kari oktatógárda korabeli jogtudós társadalomban betöltött szerepének kimunkálását másra hagyja (ezt nyilván nem felróva a szerzőnek, hiszen a maga választotta korláthoz tartja magát), az olvasó a kar „kerettörténete” kapcsán talán arra is kíváncsi lenne, hogy *hol* zajlottak az előadások. A tanszékek és szemináriumok termeiben biztosan nem, hiszen oda az egyetem legnépesebb hallgatói társadalmával bíró kara nem fért volna be. Az is érdekes lehetne, milyen volt a légkör a professzorok és hallgatóik között (ez egy esetben, a merev *Teghze Gyula* kapcsán előjön [140. p.], más tanárok egyéniségéről azonban semmit nem tudunk meg). Adekvát kérdés, hogy milyen volt a hallgatók tanulási hajlandósága, óralátogatási morálja (erről pl. *Mártonffy Marcel* az 1910-es évek elején cikket is közölt a *XX. Század* c. folyóiratban, ám a szerző ezt nem említi), képes volt-e a kar az extenzív hallgatói létszámfejlesztést megvalósítani és mire vezetett ez stb. Érdekes lehet az a tény is, hogy a jogi oktatás reformjáról nagyon sok kari professzor nagyon sokat írt (ez a könyvben alig jelenik meg). Hiányzik a doktori dolgozatoknak legalább a jegyzéke (pedig a DE Társadalomtudományi Könyvtárban rendelkezésre állnak), és nagyon hiányzik az utalás a kar „továbbélésére”, akár visszaemlékezések formájában is (ami *Boleratzky Loránd*, a könyvben is említett *Cséka Ervin* ill. *Szálka Imre*, *Kovács Gyula* és más, még élő volt debreceni – vagy Debrecenhez kapcsolódó – jurátusok révén ma még éppen megtehető, talán 2012-re már lehetetlen lesz).

A kartörténet tehát igen nagy kalap. Sok minden befér alája, amint ezt ékesen mutatja *Eckhart* jól ismert, 1936-os nagymonográfiája is. A recenzens pedig kénytelen tudomásul venni és tiszteletben tartani a

szerző tudatos önkorlátozását – annál is inkább, mert azt világosan jelzi is a bevezető fejezetben. „[...] munkám szándékosan féloldalas, [...] Céлом tehát az, hogy a tanárok egymás utáni sorára, a helyettesítésekre, a tanszéketöltésekre, a hallgatói társadalom összetételére és a tanfolyamokra koncentrálna kerettörténetét adjam a karnak.” (9. p.) E *vállalt részében* pedig valóban többé-kevésbé teljes a mű. Ennek alapján a debreceni Jogi Kar *története* valójában az lesz, amire a szerző maga is utal: a már megjelent feldolgozások, a jelen munka, és még nagyon sok feltárandó jelenség együttes, értékelő bemutatása.

A könyv gerincét a tanszékek története adja. A szerző nem indokolja a tárgyalás sorrendjét, ami pedig lehetne a képzés tanrendi sorrendje vagy egy jogrendszerek-jogágak szerinti csoportosítás, esetleg akár a tanszékek nevének abc-rendje is. Itt előttünk egy látványosan esetleges, ezért a *varietas delectat* ókori bölcsességét visszaigazoló, szép bemutatás áll.

A tanszéktörténetek körében a szerző valóban szigorúan tartja magát kitűzött céljához, ami következetességében dicsérendő, a feldolgozás azonban az olvasót mégis kissé megmosolyogtatja. Minden tanszék bemutatása ugyanis első professzorának 3-6 soron belüli halálával, lemondásával, botrányával, esetleg egyenesen bukásával kezdődik. Elismerem, hogy a szerző nem kívánt foglalkozni a professzorok életútjával, hivatkozva arra, hogy azt már a kar jelenlegi oktatói kötet-sorozatukban megtették,¹ de ha a *kar történetét* kívánja adni, e döntést mégis nehéz magyarázni.

Nem tudom megítélni, hogy a szerző a professzorok pályaképéből szándékosan válogatta-e a napjainkban bulvárérdekességnek számító eseményeket, vagy véletlenül alakult úgy, hogy a kari jegyzőkönyvek inkább ezeket örökítették meg, mint mondjuk a jelentős tudományos sikereket, esetleg az állami kitüntetések. Az azonban biztos, hogy munkájában inkább az előbbieket a meghatározók, jöllehet, egy tudományos munka ennél mégis többre hivatott.

Az a rendelkezésre álló materia nagyon bölcs lehatárolására utal, hogy a professzorok egyetemi karrierjének említése csak az évszámok jelzésére és a tisztségre való utalásra szorítkozik. A dékáni évek azonban megítélésem szerint ennél többre lettek volna érdemek, hiszen ezekben a professzoroknak a kar történetéhez szorosan kapcsolódó, a kar fejlesztésében kifejtett munkája lett volna bemutatható, amely adalékként szolgálhatott volna a kari közélet és közállapotok árnyalásához.

A tanszéketöltések kérdése minden tanszéktörténet lényegi eleme, hiszen a pályázat, meghívás, illetve az ezekkel kapcsolatos minisztériumi eljárás izgalmas kérdése volt az egyetemi autonómiának – mint ahogy az ennek megsértésére utaló gyanú is, lásd *Mártonffy Marcel* esetében. A szerző azonban – „mértéktartó következtetései” körében is csak ritkán értékeli ezt a körülményt, nem elemzi a felfüggesztéshez hasonló elméleti élel és gyakorlati érzékkel a sok eredménytelen pályázatot és csalódást okozó érdektelenséget egyes

professzúrák iránt. Örvendetes kivétel a magyar és osztrák magánjog tanszékének *Tóth Lajos* halála utáni betöltésére kiírt pályázat, amelyre *Személyi Kálmán*, *Szászy István*, *Dezso Gyula* és *Zachár Gyula* is pályázott. Ugyanígy kiemelendő érdekesség a közjogi tanszékre *Jászi Viktor* halála után kiírt pályázat, amelyen – többek között – *Királyfi Árpád*, *Búza László* és *Csekey István* is indult, de azt (a kötet 4.4.1. pontjában felhozott érvek mellett a „fiatalok nem elégséges szakirodalmi teljesítményére” is hivatkozva) eredménytelennek nyilvánították, majd a kar meghívása alapján *barabási Kun József* nyerte el a tanszékét. Érdekes, hogy nem ismerteti a tanszékbetöltés módjainak (különösen a pályázatnak és a meghívásnak, s az ezekre alapozott kinevezésnek) dogmatikai és kari autonómiát érintő kérdéseit, ugyanakkor bőszes részletességgel tárgyalja *Mártonffy Marcel* ez utóbbi sérelmével fenyegető levelét és annak visszhangját.

A tanszékek bemutatása körében találkozunk a magántanárokkal és a habilitáció régi eljárásrendjével. A magam részéről igazán sajnálom, hogy a szabályzat és a jegyzőkönyvek alapján a szerző nem ismertette a habilitáció menetét, hiszen az kissé eltért a ma ismerttől. Pedig e körben érdekesek a kari szavazások, a tudományos tevékenység bírálata (amelyet egyébként többnyire nyomtatott formában is kiadtak), az előfeltételek meghatározása és a jelöltnak feltett kérdések is (amennyiben fennmaradtak).

A főtárgyak, szemináriumok és speciálkollégiumok feltérképezésére a szerző a források adta kereteken belül a teljesség igényével vállalkozott, még azt is igyekezett jelölni, hogy mely meghirdetett kurzusok nem kerültek végül megtartásra. Az egyes tárgyakat felvett hallgatók létszámáról pedig nyilván azért nem szól, mert erre nem talált forrásadatot. A főtárgyak ismertetése teljes körű, a szemináriumoknál a gyakorlat-szeminárium-praktikum-proszeminárium-kiskollégium megjelölések fogalmi különbségeit nem oldja fel, ami az adatok értelmezését nehezebbé teszi.

Külön érdekességei a feldolgozásnak a pályátételekre és pályaművekre vonatkozó alfejezetek, amelyek az egyes tanszékhez, néha főtárgyakhoz csoportosítva jelennek meg. Nyilván a források hiánya okozza, hogy a pusztá felsoroláson, ill. a kiírtakhoz képest benyújtott pályamunkák arányán kívül ezekről többet nem tudhatunk meg.

Végül, a tanszéktörténetek lezárásaként a karközi Kisebbségi Intézetről olvashatunk, amely a korszak igen jellemző sajátosságát mutatja, hiszen az akkori rektor, *Bacsó Jenő* megfogalmazásából ismert célja szerint „az egyetem tudományos érdekén kívül a csonka haza határain kívül élő magyarság jogvédelmének őrhelye lesz”. Mivel erről – a magam kutatásaiból jól tudom – az egyetemi jegyzőkönyvekben jóval bővebb anyag található, sajnálom, hogy a szerző nem tért ki az országos feladatmegosztásban a karra hárult feladat (az elszakított országrészek közül elsősorban a Romániához csatolt területekre vonatkozó kérdésekkel való foglalkozás) ismertetésére.

A kötet 181. oldalától új felfogású, heterogénebb ismertetés kezdődik, amely a hallgatói társadalom sokféle szempont szerinti tagozódásával, szociális helyzetével és az annak javítására tett intézkedések és lehetőségek feltérképezésével, majd a diákegysületekkel foglalkozik. Ebben a részben a szerző – a jegyzetek tanúsága szerint – elsősorban az évkönyvek adataira támaszkodott. Magam ezekkel az adatokkal és az alapjukat adó kari határozatokkal – természetesen nem ilyen szépen összegyűjtve és rendszerezve – a kari jegyzőkönyvekben találkoztam, és ezt szívesen ajánlom a szerző figyelmébe is. A két forrás összevetésével ugyanis a sorokat pontosítani, az „1 fő”, „2 fő” stb. megjelöléseket pedig sok esetben nevesíteni lehet (pl. a *Koháry-féle* alapból 1915/16-ban 300 koronával díjazott személy teljes bizonyossággal *Nizsalovszky Endre* volt, és a jogi kar külföldi ösztöndíjasai között 1917/18-ban [helyesen] megjelölt évszám mellől is törölhető a kérdőjel – megjegyezve, hogy bár a kar valóban közbenjárt a minisztériumi ösztöndíj megszerzése érdekében, de ekkor *Nizsalovszky* már nem volt hallgató, úti célja pedig Berlin volt). Mindemellert ezek a fejezetek megítélésem szerint igen jól sikerültek, és a szerzőnek – különösen a szociális kérdésekről és a diákegysületekről írott fejezetekben – sikerült ezekben olyan adalékokat hozzátennie a kar korabeli történetéhez, amelyekkel valóban – a tanszéktörténetben is hiányolt – egyetemi légkör, a diákélet kerül közelebb az olvasóhoz. A fegyelmi ügyek meglehetősen részletes tárgyalása is beleillik a szerző koncepciójába, és az ügyeknek a szerző által választott csoportosítása is helyeselhető, bár az egyes kategóriák közötti határvonalak sokszor csak hajszálnyiak (pl. a „tömeges” ügyek is „politikai” természetűek voltak).

A kar által működtetett tanfolyamok felvázolása, mintegy a kartörténet „mellékszála”, szintén jól árnyalja a dolgozat által vállalt történeti bemutatást. Azt látatja az olvasóval, hogy hogyan próbált, illetve kényyszerült megfelelni egy vidéki jogi kar a szakmailag indokolt vagy éppen politikailag artikulált többletfeladatoknak. A jelzett három tanfolyam (munkás-, államszámviteltani és szociális tanfolyam) eltérő súllyal és részletességgel kerül ismertetésre. Az államszámviteltant – mivel az a kar profiljába szorosan nem vágott – feltehetőleg azért indította a kar, mert az egyetemnek gazdaságtudományi képzést folytató kara akkoriban nem volt. A szakjogot oktató szociális tanfolyamról sajnálatosan keveset tudunk meg az ismertetésből, pedig fel lehetne tenni a kérdést, hogy miért igyekezett a kar átvenni ezt a Pécssett már működő tanfolyamot. A csökkenő állami keretszámot akarta pótolni? Esetleg valami városi igényt kívánt kielégíteni a közszéferá alkalmazottainak szakképzésével? A miniszter megszüntető rendeletének okait a szerző szintén nem kutatja.

Külön fejezet a kar életében a képzés szüneteltetésének majd öt évtizede, amely méltán kapott terjedelmes keretet. A szerző dicséretére válik a Magyar Országos Levéltárban fellelhető dokumentumok és az előterjesztés tanulságos szövegváltozatainak közlése. Kife-

jezetten emeli műve értékét a szerkesztésmód, amellyel lehetővé válik a tények alapján felvázolható önálló következtetések hangsúlyozása, amely a szerzőnek a kérdésben való igazi elmélyülését mutatja.

E körben azonban a recenzens sajnálja, hogy nem bukkan fel a hivatkozások között *Ruszoly Józsefnek*, az újraindítást követő első igazgatónak néhány vonatkozó rövid munkája, amelyben ő (*Matúz Györggyel* és az akkori rektorral, *Bazsa Györggyel* együtt) szintén a jogforrási hierarchiát sértő rendeleti, majd határozati formát jelölte meg legfőbb okként, amely miatt is Debrecenben nem „alapítani” kell a jogi kart, hanem csupán „újjaszervezni” kell a szünetelésben levő – *de facto* megszűnt –, ám „*de iure* változatlanul törvényesen megmaradt” kar működését.

Szintén *Ruszoly* professzor írt arról is, hogy a debreceni kar hajdani megszüntetésének hozadékát leginkább a szegedi és a pécsi jogi karok (amelyeket 1951-ben és 1954-ben fenyegetett a debrecenihez hasonló megszüntetés) élvezték, hiszen jeles professzorokkal gazdagodtak, és tölthették be üresen álló státuszaikat. Örvedetes, hogy a szerző *Ruszoly József* összefoglaló, de egyben leegyszerűsítő kijelentéséhez képest („E jól működő kar a negyvenes-ötvenes évek fordulóján a jogászellenes [egyetem]politika áldozatává vált”) a megszüntetés lehetséges okainak árnyaltabb bemutatását adja, és keresi a választ, hogy vajon miért éppen a debreceni karra esett a választás. Azt gondolom, a szerző e körben levont következtetései – a debreceni kar hibás személyzeti politikáját is ideértve – helyesek.

Összefoglalva: a szerző hatalmas feladatot vállalt, és annak – maga állította korlátai között – sikerrel tett

eleget. Elvitathatatlan érdeme a kartörténet több aspektusának világos, közérthető, jól adatolt feldolgozása – ilyen értelemben a Debreceni Egyetem karainak történeti feldolgozásai sorába illeszkedő, de a jogi kar tekintetében úttörő szerepet vállalt. A könyvnek igen kevés olyan mondata van, amellyel a recenzens ne értene egyet, és nem von le a dolgozat értékéből az sem, amit e bíráló korábbi részeiben megjegyeztem. Hiszen e mondatok csak abból az értelmezési kérdésből adódtak, hogy mit is jelent a debreceni jogi kar története 1914 és 1949 között. Abban, hogy a kar történetének teljes szintézise – akár 2012-re, akár máskorra – elkészülhessen, az előttünk fekvő kötet elvitathatatlan érdemekre tesz szert, hiszen valódi alapművet ad a kutatók kezébe, és jórészt felmenti őket a levéltári kutatástól, de mindenképp megkönnyíti számukra az adatgyűjtés fáradtságos munkáját. Biztos vagyok abban, hogy megjelenése után a jogoktatás magyarországi történetének későbbi feldolgozói számára mellőzhetetlen szakirodalom válik majd belőle, és szerzője olyan kitűnő személyiségek sorába kerül általa, mint pl. *Csizmadia Andor* és *Kajtár István* a pécsi, *Eckhart Ferenc* és *Horváth Pál* a budapesti, (*id.*) *Martonyi János* és *Ruszoly József* a szegedi, vagy *Kovács Kálmán*, a pozsonyi jogi kar történetének megírója.

Balogh Judit

Jegyzetek

¹ Lásd a *Historia Iuridicae Facultatis* sorozat eddig megjelent köteteit: P. Szabó B.–Madai S. (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai* (Debrecen, 2002), és P. Szabó Béla (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai*. I–II. (Debrecen, 2004, 2006).

Jog határok nélkül

Recht ohne Grenzen. Festschrift zum 15. Jubiläum der Zusammenarbeit der Grazer und Pécsi Rechtshistoriker
Szerkesztette: Herger Cs. Eszter, Korsós Delacasse Krisztina, Markus Steppan, Szekeres Róbert

A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai 10. szám (Új sorozat 7. szám)

Pécs, PTE, 2007, 143 p., illusztrált
ISBN 978 963 642 222 6

az 1848–1849-es forradalmon és szabadságharcon át az 1956-os eseményekig, említést téve ez utóbbi 1989-ig ellentmondásos megítéléséről is. Daniella Almer egy konkrét tényálláson keresztül mutatja be a gyermekjóléti gondoskodás és a veszélyeztetés közötti feszült viszonyt. Markus Steppan a vizsgálati fogság elrendelését vizsgálja a 16., 17. és 18. századi büntetőjogban. Pálffy Miklósnak a török elleni háborúk során történt megjutalmazásáról Peres Zsuzsanna, az

A tanulmánykötetet a grazi és pécsi jogtörténészek együttműködésének tizenöt éves jubileumára adták ki Pécsen, 2007-ben, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének 10. számú kiadványaként.

A kötetet Szalayné Sándor Erzsébet, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara dékánjának köszöntője nyitja. A kettős előszóban Gernot Kocher jogtörténész professzor és Kajtár István, a pécsi egyetem tanszékvezető egyetemi tanára a közös munka kezdeteire emlékezik vissza. A díszkiadás hét német és két angol nyelvű, a jogtörténet különböző szeleteivel foglalkozó tanulmányt tartalmaz grazi és pécsi szerzők tollából. Az írások egymástól független, önálló egységek; mind a jogászok, mind a szélesebb közönség kedvére válogathat közöttük.

A tanulmányok sorát Gernot Kocher gazdagon illusztrált írása indítja *A személyes jogállás ábrázolásának csökkenése a középkori illusztrációkon* címmel. Kajtár István a magyar forradalmak és szabadságharcok szimbólumrendszeréről írt átfogó ismertetőt, kezdve a Rákóczi-féle szabadságharccal (1703–1711),

Osztrák–Magyar Bank változatos történetéről Szekeres Róbert értekezik. A díszkiadás tartalmazza Herger Cs. Eszter egyetemi docens tanulmányát is, amelynek címe: *Summum ius patronatus a 19. századi Magyarországon*. A kötetet színesíti Kiss Ildikó és Nagy Noémi angol nyelvű írása is.

A könyv végén a pécsi Jogtörténelmi Tanszék jelen kiadványig megjelent publikációinak időrendi felsorolása található.

A pécsi és a grazi jogtörténészek közötti, ma már több mint 15 éves együttműködés gyökerei az 1970-es évek közepére nyúlnak vissza, amikor is a pécsi és a grazi jogtudományi kar megállapodott tanáraik rendszeres cseréjében. Gernot Kocher 1976-ban tartott először előadást Pécsen. Akkoriban aligha gondolhatta bárki is, hogy ez szoros szakmai kapcsolatot, barátságokat és Kocher professzor számára a pécsi jogi kar díszdoktori címét (1996. március 12.) eredményezi. A kapcsolat azonban egy időre lazult, majd 1992-ben Kajtár István és Béli Gábor (ma egyetemi docens) fordultak ismét Graz felé, s az így kialakult kapcsolat immáron különösen tartósnak bizonyult. A közös szemináriumok már számos tudományos eredménnyel büszkélkedhetnek. Az évente megrendezett konferen-

ciák alkalmával, különböző jogtörténelmi témákban cserélték ki tapasztalataikat és osztották meg egymással eredményeiket. A közös munka alapjának azonban kezdettől fogva a kultúrtörténelmi-ikonográfiai látásmód tekinthető. A pécsi jogtörténelmi iskola számára óriási jelentőségű, hogy Prof. Dr. Dr. h.c. Gernot Kocher, a pécsi egyetem díszdoktora, a jogi ikonográfia Európa-szerte híres mestere szakvéleményével, tanácsaival hozzájárult ahhoz, hogy Pécsen létrejöjjön a jogi kultúrtörténelmi egyik legjelentősebb hazai műhelye.

Ennek a kapcsolatnak a szakmai tartalom volt az alapja – de a találkozó sora ennél sokkal többet eredményezett: mindkét egyetem jogtörténészeinek már több generációra kiterjedő barátságát, a városok kölcsönös megismerését és szeretetét – egyszóval egy szakmai együttműködés különleges gyümölcseit.

Habár Gernot Kocher és Kajtár István tekinthető a két város között kiépült „híd” tartópilléreinek, egy kapcsolat sem élhet tovább annak ápolása nélkül, így gondolni kell a jövőre is, és a következő generációt is be kell vonni a már meglévő kapcsolatba, hogy az új európai keretek között történő folytatás lassan a fiatal jogtörténészek kezébe kerülhessen át.

Horváth Edit

SZEMLE

Könyvköszöntő a Pécsi Jogi Karon

Ünnepelt 2009. február 4-én a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Ünnepeinek tárgya egy magyar fordítású jogtörténelmi képeskönyv. A jogtudomány ilyesfajta ritkaságának méltón hódolhatunk azzal, hogy megismerkedünk a mű szerzőjével, a művel magával, s végül, de nem utolsó sorban annak magyar nyelvre fordítójával.

Az eredeti kiadás 1992-ben jelent meg *Zeichen und Symbole des Rechts* (A jog jelei és szimbólumai) címmel. Szerzője Gernot Kocher, a grazi Karl-Franzens-Universität osztrák jogtörténelmi és európai jogfejlődési intézetének professor emeritusa. Gernot Kocher 1966-ban végzett a grazi egyetem jogi karán, 1975-ben osztrák jogtörténetből és polgári jogból habilitált. 1991 óta a bölcsészettudományi és a jogi kar együttes dékánja. Tudományos munkássága kiterjed a jogi szimbolikára, a jogtörténetre, a polgári jogra, a jogi ikonográfiára, s az osztrák Legfelsőbb Bíróságra is.

1992-ben megjelent kötetével követte a grazi egyetem kutatási hagyományait. Jogi ikonográfiai gyűjteményét, amellyel eredetileg az egyetemi szemináriumokat kívánta képes anyaggal kiegészíteni, illetve az anyag korhűbb érzékelhetőségét és jobb elsajátítását elősegíteni, csaknem harminc éve gyarapítja. Pedagógiai szerepét bizonyosan sikerült betöltenie, hiszen alapanyagát Magyarországon is felhasználják a jogi kultúra és jogélet bemutatásában.

A Pécsi Tudományegyetem majd' 30 éve tart fenn kapcsolatot Gernot professzorral. 1995-ben a Janus Pannonius Tudományegyetem, megbecsülése jeléül, díszdoktori címet adományozott neki, 2008-ban pedig az Állam- és Jogtudományi Kar bemutatta művének magyar fordítását.

A könyvbemutatón Kocher professzor olyan képeket ismertetett, amelyek többsége – a mindennapokhoz kötött – tipikus jogi jelenséget vagy eseményt ábrázol. Mintákkal és példákkal illusztrálta a kulcsnak, mint szimbólumnak a jelentését és jelentőségét; a szó egyrészt jelentheti a férjes asszony „szerződési szabadságát”, másrészt pedig a tulajdon-átruházás, mint formaszzerű ügylet egyik lényeges kellékét, ahogy az mind a mai napig felismerhető. Összegyűjtötte és

csoportosította a képeken fellelhető jogi szimbólumokat és jeleket, az esetleges vagy gyakori, de releváns kellékeket. Ezzel kapcsolatban kifejti, hogy a 12. száz-

Gernot Kocher

zadig a kard és az öv felcsatolása státuszt is osztott (parasztból lovag), de ugyanígy bemutatta, hogy az emberi kézmozdulatokkal és a testtartással megjeleníthetők sajátos, egymástól fogalmilag gyakran nehezen megkülönböztethető jogintézmények is, mint például az eskü, az ígéret vagy a zálog. Bemutatta a kézfogás jelentőségét, átalakulását, formációit. Ezután a Szász *tükör*ből mutatott be egy népi és jogszokást, amelyben a csengettyűnek a vészharang szerepét szánták akkor, amikor fertőző emberekre akasztották. Szólt a kard és az ítéző pálca hasonlóságáról, illetve jelentésbeli különbségeikről, elemezte a gyermek apja általi elfogadását, bemutatta a jogerő ikonografikus jeleit, mint a hatalmat, a felsőbbiséget.

A könyv a fentiek mellett még sok egyéb érdekességgel is szolgál. A képek ugyanis apró utalásokkal különleges viszonyokat fejezhetnek ki. A hatalmas forrásanyagot (mintegy 30 000 diaképből válogatva) Kocher professzor a magánjog, a büntetőjog, az eljárásjogok és az alkotmányjog köré csoportosítja. Emellett bemutatja a könyv témájához, a jogi ikonográfiához, mint egyedi jogterülethez fűződő kutatási módszertant is; azt elhatárolja más határterületektől, és figyelemmel van a közös irányokra; ezzel kapcsolatban említi a népszokások egykori „nonverbális kommunikáció”-vizsgálatait,

és bemutatja a „képolvasás” folyamatának periodikus váltakozásait. Egyben eligazít az előzetes ismeretek kérdésében, mint a képolvasási készség, a jog vizuális forrásainak felismerése. Kútfőit bemutatva arra biztat, hogy könyvének forrásait magunk is kutassuk. Ez a 21. század jogásza számára gyakorlati haszonnal is kecsegtet, hiszen a jelenségek közötti enyhe differencia segíti a konzekvensebb elhatárolást és értelmezést, ami adott esetben döntő jelentőségű is lehet.

Az könyvbemutató ünnepségen részt vett dr. Berke Gyula, a jogi kar dékánja, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténelmi Tanszéke, oktatók, diákok egyaránt. A dékán köszöntőbeszédében méltatta az egyetemek között létrejött és hosszú ideje gyümölcsöző kapcsolatot, és köszönetét fejezte ki a grazi egyetemnek, hogy segítséget nyújtott a kötet megjelentetésében.

A kötetet dr. Herger Csabáné fordította magyarra, a fordítást az eredetivel összevetette és lektorálta dr. Kajtár István.

Joggal bízhatunk abban, hogy a kötet eléri kitűzött célját, és mind a diákok, mind az érdeklődő olvasók számára segítséget nyújt a jogtörténet, s így saját jogunk fejlődésének jobb megismeréséhez.

Ferge Dávid

Szegeden, 2005 decemberében a jogtörténész szakma egy új, szakmailag is minősített kollégával gazdagodott. Antal Tamás a doktori (PhD) fokozat megszerzésével megtette azt a lépést, amellyel a jogtörténész szakma belső köreibbe került.

A disszertáció első, a nyilvánosság számára is ismert változatával a június végi műhelyvitan találkozhattunk. Nagyon jó szervezésről tanúskodott, hogy mindez egybeesett a szakma jeles személyének, Dr. Ruszoly József professzornak a tiszteletére rendezett ünnepséggel. Ruszoly professzor, aki egyben a disszertáns tudományos vezetője is, a törvényi korhatár elérése miatt leköszönt a tanszékvezetésről, s a stafétát átadta két utódjának, Dr. Homoki Nagy Máriának és Dr. Balogh Elemérnek. Ugyanakkor, a doktori iskola vezetésének átvételével új, és talán nehezebb szakmai kihívás elé is nézett. Lényegében ezzel az eseménnyel együtt indult meg tanítványának a fokozatszerzési eljárása.

De az időzítés igazán azért volt jó, mert így a műhelyvitára szinte minden minősített jogtörténész kolléga eljött. Nem titkolt tény, hogy igazi jelentősége ennek a vitának van, hiszen itt lehet a jelöltet tanácsokkal ellátni. A nyilvános vitán már csak a bíráló bizottság tagjainak van jelentős szerepe, a megjelentek inkább szemlélői az eseményeknek. A munkahelyi vitán sok javaslat hangzott el, s a dolgozat végleges változatának átlapozásakor megállapíthatjuk, hogy a disszertáns azokat nagyrészt meg is fogadta. A műhelyvita és a 2005. december 7-ei nyilvános védés között eltelt bő öt hónap nem zajlott munka nélkül.

Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék

Antal Tamás PhD-értekezésének nyilvános vitája

A disszertáció témaválasztásának nem titkolt indító oka volt az a több mint egy évtizedes vajúadás, amely a rendszerváltás után az ítéltáblák újbóli felállítása körül zajlott. Ezt a Bibó Istvántól vett idézet nagyon jól szemlélteti, miszerint: „A tudományos gondolat kiváltója mindig a szükség: az életnek vagy a gondolkodásnak a szüksége.” Az ítéltáblák átszervezése azonban csak egy eleme volt a 19. század utolsó évtizedében lezajlott igazságügyi reformoknak. Fontos változásokon ment keresztül a bírói jogviszony szabályozása, illetőleg erre az évtizedre tehető az esküdtszékek felállítása is. A műhelyvitan fel is merült a kérdés, hogy melyik a jobb megoldás. Az említett időszak igazságügyi reformjának egy elemét mélyebben feldolgozni, vagy az összes elemét nagyobb vonalakban áttekinteni. A magam részéről – a doktori (PhD) disszertációk tekintetében – a kisebb téma minél monografikusabb jellegű feldolgozásának vagyok a híve. Ehhez kell ugyanis igazi kutatói munka. Ha nagyobb szeletet választunk, akkor a bonyolultabb problémákat meg lehet kerülni azzal az in-

dokkal, hogy a megengedett terjedelemben nem fért bele. Ezért egy műhelyvitán mindig fontos szempont az, hogy a disszertáns az elmaradt problémamegoldásoknál ne hivatkozzon túl gyakran a terjedelmi korlátokra. Ez minden értekezésnél jelzi a témaválasztás fontosságát is. Antal Tamás doktori értekezése kapcsán azonban meg kell említeni, hogy a disszertáció műhelyvitára benyújtott változatának terjedelme számottevően meghaladta az elvárt mértéket. A végleges változathoz elég jelentős részeket kihagyott, s még így is bőven megvolt a szükséges terjedelem. A műhelyvitán és a nyilvános védésen nem merültek fel olyan kifogások, amelyek fontosabb csomópontok feldolgozását hiányolták volna. Így a disszertáns a szélesebb témaválasztással sem követte el azt a hibát, hogy nem tudta volna azt minden lényeges problémára kiterően feldolgozni.

A témaválasztás ugyanakkor azért is jó, mert kronológus folytatása a disszertáció egyik opponense, Máthé Gábor kolléga kutatásainak, s egy olyan terület, amelyet monografikus jelleggel még senki sem dolgozott fel. Ez a dolgozat forrásanyagán is jól látható, hiszen zömében levéltári anyagokra és folyóiratokra támaszkodik. A kutatást külön nehezítette, hogy a Magyar Országos Levéltárban a vonatkozó anyagok nagy része 1956-ban megsemmisült, így sokkal inkább vidéki levéltárakra kellett hagyatkoznia.

A dolgozat első fontos csomópontja az ítélőtáblák decentralizációja volt. A kiegyezés után, a négyszintű bírósági szervezet harmadik emeletét képező ítélőtáblákból mindössze kettő (Budapest és Marosvásárhelyen) volt az országban. Ezek számát tizenegyre emelték. Az igazságügyi kormányzat – tegyük hozzá: nagyon helyesen – úgy látta, hogy a reformokat a bírósági szervezettel kell kezdeni, s ennek megvalósítása után lehet a régóta húzódo perjogi kodifikációt befejezni. Részben ezzel összefüggésben került sor a bírói jogviszony néhány elemének módosítására, amelynek alapvető célja az ítélkezés színvonalának fokozása és a bírói minőség emelése volt. Az ítélőtáblai reform és a bírói jogviszony módosítása közötti kapcsolatból eredően az esküdszékekről szóló rész alkotja a disszertáció második fő elemét. Mint említettem, a téma jól kapcsolható a 19. század utolsó évtizedéhez, hiszen a

bűnvádi per általános keretei közé az 1896-os kódex emelte be az esküdszéket. Ugyanakkor ez igen szoros összefüggést mutatott az 1848-ban induló sajtóeszküdszékekkel. A disszertáns ezen előzményekbe ágyazva mutatja be az esküdszékek felállítását.

A doktori értekezés két hivatalos bírálója Dr. Máthé Gábor, főiskolai tanár és Dr. Révész Tamás, egyetemi docens volt. Máthé Gábor opponensi véleményében méltatta a jó témaválasztást, a reformok eredményeinek példás megjelenítését. Külön megemlítette, hogy a dolgozat forrásanyagában mindössze 15 monográfia található, s emellett az eredeti források száma meghaladja a 300-at. Mindemellett megfogalmazta azon gondolatait is, amelyek néhány helyen nem egyeznek meg a disszertáns által képviselt álláspontokkal. A bírálói vélemény azonban összességében megállapította, hogy az elért eredmények számottevőek, s azok kétséget kizáróan elérik a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges szintet.

Révész Tamás opponensi véleményében megdicsérette a disszertáns bátorságát, hogy a „fellelhető irodalom szakadéknai hiánya” ellenére vállalkozott a téma feldolgozására. Méltatta azt a tényt, hogy ennek ellenére a korabeli szakfolyóiratok alapos áttekintésével pótolni tudta az egyéb irodalom hiányait. Említést tett Máthé Gábor munkásságának folytatásáról, s örömét fejezte ki aziránt is, hogy az esküdszékekre vonatkozó rész az ő sajtójogi kutatásait is kiegészíti. Összességében Révész Tamás is fenntartások nélkül javasolta a doktori fokozat odaítélését.

A disszertáns megadta válaszait az opponensi véleményekre, amelyet a hivatalos bírálók elfogadtak. Ezután a bizottság határozathozatalra visszavonult. A nyilvánosan kihirdetett eredmény értelmében a bizottság – maximális pontszámmal – javaslatot tett a doktori tanácsnak, hogy Dr. Antal Tamás részére a PhD-fokozatot ítélje oda.

A szép sikerhez a kollégák nevében is gratulálok.

Szabó István

Jegyzetek

* A szerkesztőség tudományunk kiemelkedő eseményeként igyekszik beszámolni a doktori (PhD-) fokozat megszerzéséről is. Ennek megfelelően kötelességünknek tartjuk, hogy – az eseménytől a cikk kissé megkésett beérkezése miatt időben távolodva is – Antal Tamás disszertációvédésének helyt adjunk.

700 éves a közjegyzőség Magyarországon – Jubileumi konferencia

Kévszázados magyarországi intézmény mondhatja el magáról, hogy megalakulásának pontos dátuma ismert. Ezen kevesek egyike a magyar közjegyzőség, amelynek születését az első magyarországi köz-

jegyzői okirat kiadásához köthetjük, amelyet a Gentilis pápai legátus kíséretében Magyarországra érkező közjegyző készített 1308. november 27-én Károly Róbert királlyá választásáról.

A jeles évforduló alkalmából a Magyar Közjegyzői Kamara konferenciát szervezett a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében, amelyre a magyar közhitelesség történetével foglalkozó történészeket és jogtörténészeket kértek fel előadónak. A 2008. november 27-ei konferencia fővédnöke Dr. Sólyom László köztársasági elnök volt.

A rendezvény Dr. Tóth Ádám, a Magyar Közjegyzői Kamara elnökének köszöntőjével kezdődött, aki

üdvözölte a megjelenteket, majd beszédében felidézte a magyar közjegyzőség történetének legfontosabb dátumait: az 1308-as megalakulást, a modern közjegyzőségről 1874-ben született törvényt, majd az állami közjegyzőség 1945 utáni megszervezését. A rendezvény résztvevőit és a jubileumát ünneplő közjegyzői kart levélben köszöntötte Gyurcsány Ferenc, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.

Az első előadást Kővári Tamás, a Szegedi Tudományegyetem adjunktusa tartotta *A hiteleshelyek mint a magyarországi közjegyzőség előzményei* címmel. Referátumában ismertette a magyarországi hiteleshelyek kialakulását a 12. század utolsó harmadában, amelynek döntő oka a szóbeli jogügyletek bizonyíthatóságának hiánya volt. A hiteleshelyi tevékenységet egyházi testületek végezték, fő területei a jogcselekmények dokumentálása, a peres ügyek iratainak kiállítása és a bizonyítás felvétele voltak. Tevékenységük közhiteles voltát kezdetben az egyház általánosan élvezett tekintélye biztosította, a közhiteles tevékenység feltételei, az autenticitás és a megfelelő infrastruktúra csak az egyháznál, a káptalanok és konventek esetében voltak meg. Ekkor az egyház még közreműködött az istenítéletek végrehajtásában és dokumentálásában, ezt igazolják a regestrumkönyvek, emellett egyéb jogbiztosító iratokat is kiadtak. Az 1231:21. törvénycikk előírta, hogy a poroszlók csak hiteleshely, azaz káptalan vagy konvent képviselőjének jelenlétében és tanúsítása mellett végezheték tevékenységüket. A hiteleshelyek fénykora a 14–15. századra esett, ekkor hozzávetőlegesen 80 működött belőlük, fő tevékenységük egyrészt a bevallott jogi aktusok feljegyzése és ezekről másolatok kiadása volt, másrészt valamely országos nagybíró parancsára dokumentáltak bizonyos cselekményeket. 1541 után jelentőségük csökkent, számos káptalan és konvent elnéptelenedett, s a reformációval kizárólagosságuk is megszűnt. Bár a török kiűzése után tevékenységük egyfajta „másodvirágzást” élt meg, de a világi írástudás terjedésével jelentőségük erősen lecsökkent, s az 1874:35. tc. a modern közjegyzőség megteremtésével párhuzamosan az egykori hiteleshelyeket csak a náluk lévő iratok megőrzésére és azokról másolatok kiadására jogosította fel, újak kiadását megtiltotta. Az előadó a magyarországi közhitelesség korai intézménytörténetét mutatta be, számos példával illusztrálva a kifejtetteket.

Dreska Gábor, a Ferences Levéltár igazgatója, egyben az ELTE oktatója az egyházi intézmények közhitelű iratkadásának középkori emlékeiről tartott előadást. Felhívta a figyelmet, hogy a hiteleshelyi tevékenységet folytató káptalanok és konventek nem kizárólag hiteleshelyi minőségükben folytattak oklevélkiadási gyakorlatot, hanem mint egyházi intézmények és mint földesurak is. Az oklevelek formailag és megfogalmazásukban nem, csak tartalmukban különböznek egymástól. A közhitelű tevékenység legitimitását a mögötte álló királyi tekintély biztosította, de a hitelesség elsősorban a formai jegyekben és az oklevél szövegezésében keresendő. A hiteleshely az okleveleket a

saját nevében adta ki, felsorolva a kiadáskori méltóságviselőket is. A hitelesítés legfontosabb eszköze a pecsételés; a pecsét elhelyezkedése az okirat jogi jellege és érvényessége szempontjából is fontos volt. Ebben a tekintetben megkülönböztethetünk zárt oklevelet, amelyet csak a pecsét feltörése árán ismerhetett meg címzettje, valamint nyílt oklevelet, amelynek alján vagy a hátoldalán található a pecsét. A valóban fontos, „örökérvényűnek” számt okleveleket hártýára írták és függőpecséttel látták el. Az egyházi levéltárak számos oklevelet tartalmaznak, de ezeknek csak egy része, kb. egyharmada kötődik a hiteleshelyi tevékenységhez. Ezek egyik része felvállás, amelyet a hiteleshelyet felkeresők önként tettek valamely nyilatkozat vagy jogi tény írásba foglalása érdekében, másik része a jelentések, amelyek a bírósági ügyek kapcsán, bírói parancsra keletkeztek, és egyes bizonyítási cselekményeket dokumentáltak. Az előbbieket jelentik a valódi közjegyzői tevékenység előzményét. Az előadó az elmondottakat számos oklevél fényképének bemutatásával tette különösen szemléletessé.

Bogdándi Zsolt tudományos kutató az erdélyi hiteleshelyek működéséről beszélt előadásában. Erdélyben a középkor során csak két helyen, az erdélyi káptalanban és a kolozsmonostori konventben folyt hiteleshelyi tevékenység, az előbbi az erdélyi püspökség mellett működött. Az ország más területein gyakran vármegyénként is két vagy akár több hiteleshely is volt, de Erdélyben a fennálló kettő elegendőnek bizonyult. Sajnálatos módon az erdélyi káptalan iratai nagyrészt elpusztultak, ezzel szemben a kolozsmonostori konvent regisztrumai szinte hiánytalanul fennmaradtak. Döntő változás az Erdélyben gyorsan terjedő reformációval és az azt követő szekularizációval következett be: az 1557. évi tordai országgyűlés a hiteleshelyi levéltárak őrzését levélkeresőkre vagy requisitorokra bízta. Kezdetben ezt a tisztséget olyan személyek töltötték be, akik korábban káptalani javadalommal rendelkeztek, vagy egyéb módon már részt vettek a hiteleshely munkájában, mivel ők voltak a szükséges szakértelem és tapasztalatok birtokában. Az előadó rámutatott, hogy az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó Partium hiteleshelyi tevékenységét végző váradi káptalannal együtt 1575-ben rendezték az immár világi kézben lévő erdélyi hiteleshelyi tevékenységet, végleg szakítva a középkori hagyományokkal. Ezt követően a requisitorok állami kinevezéssel, fizetésért dolgoztak, de az egyes hiteleshelyek oklevelezési, levéltár-kezelési és regisztrálási gyakorlata eltért egymástól. Az előadás a közhiteles tevékenység egy Magyarországon kevésbé ismert aspektusát mutatta be, számos saját kutatási eredményre támaszkodva.

A szünetet követően Csukovits Enikő *Közjegyzők a középkori Magyarországon* címmel tartotta meg előadását, amelyet a közjegyzőség európai intézménytörténetének rövid felvázolásával kezdett. A pápai és császári felhatalmazással tevékenykedő közjegyzői intézmény, amely a római eredetű tabellio tisztségéből alakult ki, itáliai hatásra terjedt el egész Dél-Euró-

pában. Magyarországra az első közjegyzők a 13. század elejétől kezdve, pápai legátusok kíséretében érkeztek. A közjegyzői tevékenység ennek ellenére csak Károly Róbert idején, Gentilis pápai legátus ideérkezésével honosodott meg véglegesen az országban. A vele érkezett közjegyző, Gulielmus nevéhez fűződik az első magyarországi közjegyzői okirat kiadása 1308. november 27-én. A közjegyzői intézmény hazánkban lassan terjedt, elsősorban a hiteleshelyek kiterjedt hálózata miatt. Közjegyzőt a pápa vagy a császár, esetleg ketten együtt nevezhettek ki, ennek feltétele volt az „ars notaria” ismerete, amelyet a középkori egyetemek artes fakultásán oktattak, tehát nem a szorosan vett jogi képzés keretében. A magyar közjegyzők egyetemet ritkán végeztek, a grammatikai ismereteket valamelyik püspöki vagy káptalani iskolában szerezték, majd egy közjegyző mellett a gyakorlatban tanultak bele a közjegyzői munkába. A császári vagy pápai kinevezés helyett Magyarországon általában a püspökök neveztek ki közjegyzőket, 1344-ből fennmaradt a közjegyzők esküszövege is. Az előadó kifejtette, hogy hazánkban a közjegyzői tevékenység viszonylag szűk körben terjedt el, csak az egyházi bíróságok előtt folyó ügyekben bírtak jogi jelleggel a közjegyzői iratok, Zsigmond király kifejezetten tiltotta a közjegyzőknek, hogy világi bíróság előtt fellépjenek. Előadását a közjegyzői okiratok formai jegyeinek ismertetésével zárta.

Homoki-Nagy Mária a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető asszonya *Megjegyzések a magyar királyi közjegyzőség történetéhez* című előadásában elsősorban a közjegyzői törvény születésének előzményeit és körülményeit mutatta be részletesen. Magyarországon a közjegyzői intézmény, a középkori előzmények ellenére, nem rendelkezett valódi beágyazottsággal, a közhitelességet a hiteles helyek biztosították, a közjegyzők tevékenysége erősen korlátozott volt, lényegében a szentszéki perekre, a kuriális ítélkezés nem fogadta el közhitelűnek a közjegyzői okiratokat. A polgári korszakban a tradicionális magánjog helyére az OPTK lépett, az ősiség eltörlésével kiszélesedő ingatlanforgalom biztonságát telekkönyv hiányában továbbra is a hiteleshelyek oklevelei biztosították. Az 1855. évi telekkönyvi rendtartás a közhitelű ingatlan-nyilvántartást a bíróságok hatáskörébe helyezte, ezzel is szűkítve a közjegyzők későbbi hatáskörét. A kiegyezés után merült fel a független közjegyzőség felállításának kérdése, amelyhez mintaként a német vagy a francia rendszer szolgálhatott. Előbbiben a közjegyzők az összes nem peres eljárás lefolytatására felhatalmazottak, a német rendszerben hatáskörüik a lehető legszűkebb volt. Az első magyar törvénytervezet 1870-ben a fran-

cia mintát követte, de az általános tiltakozás miatt 1872-ben Ökröss Bálint elkészítette a német mintához igazodó közjegyzői törvény tervezetét, amelyet az országgyűlés el is fogadott. Az előadó rámutatott, hogy a közjegyzők Magyarországon egyrészt ki voltak zárva a nem peres eljárásokból – ez továbbra is a bíróságok hatásköre maradt –, másrészt a törvény tiltotta számukra magánokirat készítését. Ez utóbbi rendelkezésnek oka gazdasági jellegű volt, a községi jegyzők egyébként szerény illetményét a magánokiratok készítéséért kapott díjazás egészítette ki, s ezen a gyakorlaton a törvényalkotó nem kívánt változtatni. Az előadás áttekintést adott a közhitelesség egészének magyarországi problémáiról, amelyet az előadó az okirati kényszer hiányának és részben a magánjogi kodifikáció rendezetlenségének tudott be.

Utolsóként Sarusi Kiss Béla tartott előadást a közjegyzői okiratok történelmi forrásként való felhasználásáról. Magyarországon az ez irányú kutatási tevékenység még gyerekcipőben jár, de kiaknázása társadalom- és gazdaságtörténelmi szempontból igen fontos lehetne. Mindezekelőtt a hagyatékátadások, a végrendeletek és a házassági vagyoni jogi iratok szolgálnak igen értékes adatokkal. A levéltáros előadó beszámolt arról, hogy szerencsés módon a budapesti közjegyzők iratanyaga nagy részben fennmaradt, elkerülte a selejtezést az 1950-es években. Előadása végén kitért arra a folyamatra is, ahogyan 1945 után először a magánközjegyzők politikai megbízhatóság szempontjából való felülvizsgálatára, majd az állami közjegyzőség létrehozására sor került.

A konferencián elhangzott előadásokat már a helyszínen kézbe lehetett venni nyomtatott formában. A kötet élén a magyar közjegyzőség születését jelentő okirat, a Károly Róbert királlyá választásáról szóló oklevél áll, Dreska Gábor avatott fordításában. A *Közjegyzők Közlönye* emlékszámot jelentetett meg az évfordulóra, amelyben közjegyzők történelmi vonatkozású írásai olvashatók: Tóth Adám történelmi áttekintése, majd Juhász Ivettnek a közjegyzői törvény létrejöttét tárgyaló, az országgyűlési vitát is feldolgozó cikke. Rokolya Gábor Charmant Oszkárnak nemcsak a közjegyzőségre kiterjedő életpályáját mutatja be cikkében.

A Magyar Közjegyzői Kamara igen színvonalas tudományos tanácskozást szervezett a jeles évforduló alkalmából, amelyen a közjegyzőkön kívül történészek és jogtörténészek is nagy számban részt vettek. Az előadásokból a hallgatóság megismerhette a magyar közhitelességi szervezet gazdag és változatos történetét a kezdetektől napjainkig.

Frey Dóra

A Magyarországi királyi közjegyzők közlönye 1. számának első oldala

Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslatát (MTJ) 1928. március 1-jén terjesztették az Országgyűlés elé. Ennek a kódextervezetnek adózott tisztelettel a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara egy emlékülés keretében 2008. december 4-én.

Prof. Dr. Besenyei Lajos, az ülés elnöke megnyitójában az MTJ közel három évtizedes kodifikációs munkálatait méltatta, és kiemelte, hogy a hatályos polgári törvénykönyvünk is megemlíti kommentárjában az 1928-as Javaslatot.

Dr. Tóthné Dr. Fábíán Eszter professzor asszony az MTJ családi jogi vonatkozását vizsgálta *A mai polgári jogi kodifikáció és az MTJ* címmel tartott előadásában. A jogág szabályozásnak történeti áttekintésében külön kiemelte, hogy a magyar családi jog egyes intézményei elsősorban a tulajdonjogtól függték. A családi jog kodifikációját az 1877:22. tc.-től datálják, és e szabályozási folyamatban döntő jelentőséggel bírt az 1894:31. tc. A vizsgálatok azt mutatták, hogy 1928-ig az öröklési jogot és a családi jogot együtt szabályozták, amelynek kapcsán az előadó kiemelte, hogy a kodifikációs munkálatokban megkerülhetetlen Grosschmid Béni, aki a két jogterületet elválaszthatatlannak tekintette. A Javaslat munkálatai során változás következett be és a személyi jog került előtérbe. Az előadás külön foglalkozott, az MTJ tételes joganyagát figyelembe véve, a kikötött hitbér helyzetével, csakúgy, mint a törvényes gyermekekre vonatkozó szabályokkal, a női szabad vagyonnal és a hozománnyal. Ezekkel összefüggésben a közszeremény jelentőségére, valamint a vagyonekülönülés egyre szélesebb térnyerésére hívta fel a professzor asszony a figyelmet. Az előadás zárásaként az elkészülő új polgári törvénykönyv is említést nyert. Az új kódex külön könyvként emelné be a családi jogot a polgári jog anyagába, amelyben azonban érdemes lenne több figyelmet szentelni a vagyoni jogi szabályozásra, az élettársi kapcsolat jogintézményére és a házassági vagyonjog regulációjára.

Dr. Görög Márta személyiségi jogi kérdéseket elemzett *A személyiségi jogok fejlődése az MTJ tükrében* című előadásában. Az előadó az anyagi jogot és a gyakorlatot emelte ki, s Meszlényi Artúr gondolatai alapján az immateriális érdekek extenzív és intenzív védelmére helyezte a hangsúlyt. Mint elmondta, az erkölcsi javak bővülése is közrehatott abban, hogy az MTJ a személyiség egzakt meghatározásával a „magánosság jogában” az ítélkezés számára is előremutatót alkotott. A Javaslat fogalmi rendszerében a személyiség jelentette egyfelől a személyhez fűződő jogokat, másfelől a későbbi alkotmányos alapjogokat. Ezzel a dogmatikával párhuzamosan a gyakorlat inkább a személyiség külvilágban való megjelenését tartotta meghatározónak, amely megegyezett a társadalmi közösség által elismert személyiséggel. Görög Márta az elmélet síkján kiemelte a személyiségi jog és a személyhez fűződő jog elhatárolásának fontosságát. A személyiségi jog csak a természetes személyek vonatkozásában merülhetett fel már az MTJ dogmatikájában is, amely a

Emlékezés a Magánjogi Törvénykönyv Törvényjavaslata beterjesztésének 80. évfordulóján

képmáshoz, a magántitok védelméhez való jogot éppúgy jelentette, mint a kegyeleti jogot. Ez utóbbit a személyiségi jog halál utáni továbbélésének tekintették. Ezek védelmére alakult ki akkoriban az eszmei kártérítés, a „nem vagyoni elégtételadási kötelezettség”.

Az előadó összegzésében felhívta a figyelmet az MTJ fogalmi világának egzaktságára, a Javaslat 1114. szakaszában rögzített elégtételadási igény átszállására, mint jogi megoldásra és a Javaslatnak a gyakorlathoz való viszonyára.

Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária a szokásjog és az MTJ kapcsolatát mutatta be *A magyar öröklési jog a szokásjog és az MTJ tükrében* című előadásában. A Kúria meghatározó szerepére hívta fel a figyelmet a jogbiztonság és jogegységesítés körében. A törvényes öröklés jogintézményén keresztül, a történeti fejlődés tükrében kiemelte, hogy a változások eredményeként a jogrendszerben az ősi jogintézmények továbbélése mellett számos új jogi megoldás is beépült a magyar magánjogba. Így különösen a köteles rész megjelenése volt hatással a magyar öröklési rendre, de a régi jogból megmaradt a hitbizomány és a közszeremény is. A vagyoni jog és az öröklési jog viszonyában külön kiemelte az előadó az 1848:15. tc. fontosságát, amely kimondta az ősiség eltörlését. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban rendelkeztek a végrendelkezési szabadságról, amelynek egyik következményeképpen szabályozásra került a köteles rész intézménye is. Ez viszont maga után vont az érdemtelenység problematikáját, amelynek megoldására a *Tripartitum* rendelkezéseit vették figyelembe. A megszilárduló joggyakorlat az MTJ-ben már pontos fogalmi világgal jelent meg. Az előadó a *Hármaskönyv* szokásjogi alapú rendszerének bírói gyakorlat által konzervált jogrendszerére hatással bíró MTJ-t „kiérlelt kodifikációként” határozta meg.

Dr. Gellén Klára *A szerződések érvénytelensége az MTJ-ben* című előadásában a kötelmi jog általános részéhez igazodva elemezte az érvénytelenség problematikáját. A téma tárgyalása a Javaslatban hibás szerződések címen nevesítve kapott helyett, amely az érvénytelenséget külön vizsgálta a szerződés alakja, tárgya és tartalma, valamint értelmezése és az akaratihány vonatkozásában. Míg a szerződések alakisága vonatkozásában a hiba semmisségre vezetett, addig a kontraktusok tárgyának és tartalmának vizsgálata azt mutatta, hogy a klasszikus okok (lehetetlen szerződés, a

törvényi tilalomba ütköző szerződések) mellett a jó erkölcsbe ütköző szerződések és a kizsákmányoló ügyletek elhatárolása további dogmatikai megoldásokat hozott. Míg a jó erkölcsbe ütköző szerződések a társadalmi elvárásokra alapozott megközelítést igényeltek, addig a kizsákmányoló ügyletek között, etikai kérdéseket felvetve, különbséget tettek az anyagi kizsákmányolás és a személyi állapot, a tapasztalatlanság okán kizsákmányolásra vezető ügyletek között. Az előbbi, tehát az anyagi kizsákmányolás, annak bizalmi jellegére tekintettel, megalapozta az 1932:6. tc. megszületését, amely a hiteluzsorát szabályozta. A szerződéses akaratot vizsgálva az MTJ rögzítette a színlelt szerződések körében az egyetemleges felelősséget, a fiduciárius ügyletek bizalmi jellegét, és a nem komolyan tett nyilatkozatot is elismerte érvénytelenségi okként. Tévedés esetére a szerződés két konjunktív feltétel teljesülése esetén vált érvénytelenné. A tévedésnek lényeges kérdésre kellett vonatkoznia, és ingyenes előnynek vagy aránytalan nyereségnek kellett jelentkeznie a felek oldalán. Ebben a témakörben különleges volt a Javaslat megoldása, mivel a kölcsönös tévedés és a megbízott személyen keresztül létrejött szerződések vonatkozásában nem követelték meg a két feltétel együttes teljesülését. Az érvénytelenségi okok akarati oldalán, a megtévesztés és fenyegetés kapcsán Almási Antalra utalva, Gellén Klára kiemelte a felelősség kérdését, valamint azt, hogy ezt a két érvénytelenségi okot leginkább szokásjogi alapon vizsgálták az ítélezők. A jogkövetkezmények közül a semmisség a szerződések „utóbb megerősíthetőségével” ex nunc quasi új szerződés létrejöttét eredményezte, míg a megtámadhatósági ok keresettel volt érvényesíthető. Kivéve, ha a másik fél elfogadta a megtámadást, de az értesítési kötelezettség minden esetben fennállt. Később alakult ki a kifogás jogintézménye. A kártérítési szabályok a szerződés megkötéséből eredő károk megtérítését írták elő lehetetlen, törvényes tilalomba ütköző szerződések és a fogyatékos elmetehetségűekkel kötött kontraktusok körében. A vétkességi alapú kártérítési rendszerben külön kellett vizsgálni a felelősséget. Az előadás zárásaként a részleges érvénytelenség kapcsán az előadó kiemelte, hogy az MTJ szabályai szerint az egész szerződés megdőlt, amely a jelenlegi, hatályos megoldással ellentétes. Az elkészülő, új Ptk. kapcsán az előadó jelezte, hogy az MTJ részletesebb szabályozást adott az érvénytelenség körében.

Dr. Papp Tekla előadásában Az atipikus szerződések és az MTJ kapcsolatát tárgyalta. Az előadó Szász Béának a Magyar Jogászegyleti Értekezésekben elmondott beszédét idézte, majd utalt rá, hogy a kereskedelmi ügyleteket nem szabályozták az 1928-as Javaslatban. Az előadás tárgyaként megjelölt atipikus szerződések csoportismérveinek számbavételével az előadó kiemelte, hogy hatályos jogunkban az atipikus kontraktusok nem minden esetben kapnak magyar nevet, bonyolult megjelölésűek, azokat az egyes szerződések között sem szabályozzák, külföldi jogalkotás eredményeként kerülnek be jogrendszerünkbe, és sok esetben az európai

jogegységesítés eszközeként tartják őket számon. Hatályos jogunkban az általános szerződési feltételek és a blankettaszerződések a hosszú távú piaci kapcsolatok gazdasági szervezetek közötti rendezését szolgálják. A téma szempontjából megkerülhetetlen jelentőségű hatályos szabályozás, a Ptk. 200. szakasza értelmében a szerződő felek tetszőleges tartalommal léphetnek szerződésre az általános szabályoknak megfelelő alaki-ság vagy alakszerűtlenség mellett, azonban az atipikus szerződésekre a gyakorlat írásbeliséget alakított ki. A fenti speciális tulajdonságokra tekintettel az előadó hatályos jogunk szerint számba vette az atipikus szerződéseket, amelyeket elhatárolt a vegyes, innominált kontraktusoktól. Az MTJ joganyagát figyelembe véve eltérő tipizálást állított fel, elsősorban az önálló-önállóltan, a járulékos-lényegi eltérésekre valamint a jogi normában történő szabályozás-szabályozás nélküliség ismérveit mentén. Az atipikus szerződéseket a felek konszenzusára alapozva gyűjtő kategóriaként kezelték. A jelenlegi szabályokat figyelembe véve, az MTJ viszonylatában azt lehet mondani, hogy az atipikus szerződések a Javaslat tárgyi hatályán kívül esnek. Így különösen a koncessziós szerződés, az önálló kereskedelmi ügynöki szerződés, amelynek szabályait a Kereskedelmi törvény 45.§-a a kereskedelmi utazó definiálásával csak érintette. A Javaslat dologi jogi része a timesharing, mint atipikus, a fogyasztó számára meghatározott időre üdülési-lakáshasználati jogot engedő szerződés vizsgálatára adott lehetőséget. Dr. Papp Tekla három nyomvonalat jelölt meg: így az MTJ 666. szakaszát, a lakáshasználati jogot és a szolgálat szabályozását, valamint a korlátolt dologi jog vizsgálatát. Az atipikus szerződések közül az előadó szerint a faktoring számára „befogadóbb lett volna az MTJ”. Hatályos szabályaink szerint a személyhez kötött, lejárt követelés nem engedményezhető. Az MTJ szabályanyagát figyelembe véve azonban az értesítési kötelezettség mellett megtalálható a teljes követelés átszállásának lehetősége, amely megfelel a valódi faktoring jelenlegi szabályainak, csakúgy, mint a szavatolás szabályai.

Összegzésként az előadó megítélése szerint az 1928-as Javaslatra figyelemmel a timesharing és a faktoring szabályai a befogadó kódextervezet rendszerébe illeszthetők lehetnek volna, szemben a hatályos Ptk. zárt rendszerével.

Az elhangzott előadásokra reagálva Prof. Dr. Molnár Imre – a római jogi vonatkozásokat kiemelve – elmondta, hogy bár a római jog szerződéses típuskény-szert alakított ki, már akkor is léteztek innominált reálkontraktusok, míg a családi jog körében a közönség figyelmébe ajánlotta a concubinatus intézményének vizsgálatát, a kötelmi jog vonatkozásában pedig a római jog által nem ismert uzsorás ügyletet és a tévedés semmisségre vezető tulajdonságát emelte ki.

Az emlékezés végén élénk beszélgetés alakult ki a résztvevők között az MTJ és a mai polgári jogi kodifikációs folyamata kapcsán.

A pataki országgyűlés 300. évfordulójára emlékezett a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma

A Rákócziak neve és Sárospatak a közvélekedésben összeforrott. Kiemelt szerepet játszott a város a Rákóczi-szabadságharc időszakában is. Sárospatak vidéke, Zemplén már a szabadságharc első hónapjaiban a kurucok kezébe került. II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc alatt először 1707. február 11-én látogatott Patakra. Ezt követően gyakran megfordult a várban, sőt hosszabb időn át itt tartotta udvarát. Minderről titkárának, Beniczky Gáspárnak naplója tájékoztat.

A vesztes trencsényi csatát követően döntött a fejedelem az 1708-as pataki országgyűlés összehívásáról. A meghívólevél szerint az országgyűlés témája a „haza megmaradását” és a kuruc hadsereg megerősítését szolgáló kérdések megtárgyalása. A november 28. és december 20. között ülésezett országgyűlés Sárospatak történetének kiemelkedő eseménye. Az országgyűlésen tárgyalt kérdések közül az egyik legfontosabb a nyilvános zárszámadás volt. A másik fontos, jövőt illető kérdés a fegyverszünet és az esetleges béketárgyalások indítása. Az országgyűlés két törvénycikket fogadott el a hadsereg, a vitélő rend érdekében. Ez rendezte a harcoló jobbagyak sorsát, biztosítva társadalmi felemelkedésük lehetőségét.

A sárospataki országgyűlés 300. évfordulójának megemlékezései kiemelt helyet kaptak a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma 2008. évi programjában. Október 2–3-án történetiszak konferencia is köszöntötte az évfordulót. A *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi* c. tanácskozáson 27 előadó vett részt. A magyarországi történészek mellett érkezett előadó az Eperjesi Egyetemről, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskoláról és Erdélyből is.

R. Várkonyi Ágnes akadémikus tartotta a nyitó előadást; Rákóczi államférfiúi habitusáról foglalta össze gondolatait. Az elmondottakhoz kapcsolódott Köpeczi Béla akadémikus előadása, mely az *Értekezés a hatalomról* címet kapta. Kovács Ágnes, a Debreceni Egyetem tanára a sárospataki országgyűlés és a szabadságharc folytatásának kérdéskörét vizsgálta. Érdekes „párbeszéddé” alakult Gyulai Éva (Miskolci Egyetem) és Dienes Dénes (Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei) előadása. Előbbi Rákóczinak a jezsuitákhoz való viszonyát, utóbbi a szécsényi országgyűlés protestánsokat érintő vallásügyi végzéseit mutatta be. Basics Beatrix (Budapesti Történeti Múzeum) a művészettörténész szemével vázolta fel II. Rákóczi Ferenc uralkodói portréját, bemutatva a Rákóczi-ikonográfia egy ábrázolás-típusát.

A kétnapos konferencia második napján két szekcióban folytatódott az előadások. Mezey Barna (ELTE) a jogtörténész látásmódjával közelítette meg konferenciánk témáját *Realitásból koncepció. II. Rákóczi Ferenc állampolitikai céljairól* című előadásában. Gebei Sándor (Eszterházy Károly Főiskola, Eger) I.

Sárospatak, Rákóczi vár

Péter cár és II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1707. évi varsói egyezményének utóéletét vizsgálta. Zachar József (Eszterházy Károly Főiskola) II. Rákóczi Ferenc magyarországi dux és erdélyi princeps nyugati külkapcsolatainak beszűküléséről beszélt. Czigány István (Hadtörténeti Intézet, Budapest) „*A sziléziai rejtély*”. *Fordulat a magyarországi háborúban* címmel foglalta össze gondolatait. Bánkúti Imre

(Budapest) *Válság és kiút keresés: a konföderáció sárospataki gyűlése* című előadása úgyszintén konkrétan az 1708-as év eseményeivel foglalkozott.

Mészáros Kálmán (Hadtörténeti Intézet, Budapest) a felső-magyarországi arisztokrácia helyzetét vette számba a Rákóczi-szabadságharc időszakában. Csatáry György (II. Rákóczi Ferenc Főiskola, Beregszász) a hadállítás gondjairól beszélt Ugocsa megye példáján. Balogh Judit (Miskolci Egyetem) a korszak székely társadalmát mutatta be. Erdélyi előadónk, Mandula Tibor (Szatmárnémeti) *II. Rákóczi Ferenc – a legönzettelenebb magyar, aki mindenét a hazának adta* címmel tartott nagy ívű előadást. Ulrich Attila (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) a Wesselényi-mozgalom résztvevőit és perbefogásuk okait tekintette át. Kónya Péter (Eperjesi Egyetem) Ottlyk György brigadéros 1708-as szereplését mutatta be. Érdekes előadást hallhattunk Varga J. Jánostól (MTA Történettudományi Intézet) a gyermek II. Rákóczi Ferenc és Thököly Imre kapcsolatáról.

Tokaj „Vég Váranak” utolsó éveiről Oláh Tamás (Zempléni Levéltár, Sátoraljaújhely) előadásából értesülhettünk. Bagi Zoltán (Csongrád Megyei Levéltár, Szeged) Sopron kuruc ostromát mutatta be. Szoleczky Emese (Hadtörténeti Múzeum, Budapest) Máramaros büszke várát, azaz Husztot emelte ki. G. Etényi Nóra (ELTE) II. Rákóczi Ferenc diplomáciáját a korabeli újságirodalomban tekintette át, Kreutzer Andrea (Hadtörténeti Múzeum, Budapest) a szabadságharcot a *Felsecker-Zeitung* tükrében mutatta be. Szirtes Zsófia (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) Rákóczi Kolozsváron emelt diadalkapuját mutatta be egy frissen felfedezett brassói kézirat kapcsán. Maczák Ibolya (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) igen érdekes előadást tartott *Kuruc pap a gyilkosságról, szolgálai kötelességről, káromkodásról* címmel.

A szabadságharcon túli évekre is kitekintettek az előadók. Seres István (MTA Történettudományi Intézet) Jávorka Ádám ismeretlen lengyelországi leveleit dolgozta fel (1743–1744). Kis Domokos Dániel (OSZK, Budapest) a bujdosók életét mutatta be.

A rendkívül jó szakmai visszhangú konferencia előadásai 2008 decemberében tanulmánykötetben is megjelentek a Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 53. köteteként.¹ A kötet ünnepélyes bemutatójára 2009. február 25-én, a Magyar Nemzeti Múzeum Apponyitermében került sor. Dr. Kovács Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója köszöntötte a megjelent szerzőket és a nagyszámú érdeklődőt. R. Várkonyi Ágnes akadémikus, professor emerita, Rákóczi-kutató foglalta össze gondolatait az évforduló jelentőségéről, a legújabb kutatások eredményeiről. Jósvainé dr. Dankó Katalin múzeumigazgató meleg szavakkal köszöntötte meg a professzor asszony sokoldalú segítségét, amellyel a MNM Rákóczi Múzeuma évfordulós rendezvényeit támogatta.

A MNM Rákóczi Múzeuma *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi* címmel időszaki kiállítással köszöntötte az évfordulót. A kiállításon a magyarországi és a kelet-szlovákiai múzeumokban őrzött, II. Rákóczi Ferenchez és a szabadságharchoz kapcsolódó tárgyakat láthattak az érdeklődők 2008 októberétől 2009. március végéig. A bemutatott 114 tárgyat 21 intézmény kölcsönözte. Az eredeti tárgyak sorából is kiemelésre érdemes a Hadtörténelmi Múzeumban őrzött kuruc lovassági zászló.

Hasonlóan különleges a Kelet-szlovákiai Múzeumban őrzött Rákóczi-szekrény és székek kölcsönzése. Utóbbiak II. Rákóczi Ferenc regéci kastélyából származnak. Bemutatásra kerültek a szabadságharc jelentős dokumentumai, naplói (Beniczky Gáspár, Szathmáry-Király Ádám, Csécsi János). A korszak kiemelkedő festőjeként számon tartott Mányoki Ádám és David Richter munkái közül három, illetve kettő került kiállításra. A 19. század nagy alkotói közül Madarász Viktor, Benczúr Gyula, László Fülöp képeit, valamint Than Mór *Az ónodi országgyűlés* című nagyméretű alkotását említhetjük, amelyet a Parlamentből kölcsönöztünk. A kiállítás kurátora Tamás Edit, segítőtje Vámosi Katalin volt. A kiállítást Világosi Gábor, a Magyar Köztársaság Országgyűlésének alelnöke nyitotta meg és R. Várkonyi Ágnes akadémikus ajánlotta az érdeklődőknek. A kiállításához kapcsolódva egy színes katalógus jelent meg. Bevezető tanulmányát R. Várkonyi Ágnes készítette, Tamás Edit szerkesztette, huszonekét muzeológus írta a szócikkeket.

A pataki emlékezések sorát 2008 decemberében a Rákóczi-obeliszk ünnepélyes felavatása zárta. A Pénzügyminisztérium támogatásából készült emlékoszlop méltó emléke a pataki országgyűlésnek.

Tamás Edit

Jegyzetek

¹ A tanulmánykötetről a Jogg-történelmi Szemle 2009. 2. számában közlünk ismertetést.

A Magyar Királyság közrendvédelme 1867–1945

Rendvédelem-történelmi konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán

A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történelmi Tudományos Társaság és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogg-történelmi Tanszéke 2009. február 18-án rendezte meg *A Magyar Királyság közrendvédelme 1867–1945* című, egész napos konferenciáját. Az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében tartott előadás-sorozaton tizennégy színvonalas előadást hallgathattak meg az érdeklődők.

Mezey Barna köszöntő szavai után *Martin Siegert* oranienburgi professzor tartott rövid ismertetőt a berlini rendőr-főkapitányság kialakulásáról. Előadásából megtudhattuk, hogy a rendőri szerv létrehozására első-

sorban társadalmi okokból volt szükség; a francia forradalom megrázta Poroszország államszervezetét, ezért az uralkodó felismerte, hogy reformokra van szükség a közigazgatásban. 1809. március 25-én Berlin élére királyi rendőrfőkapitányt nevezett ki, akit a porosz belügyminiszter alá rendelt. Az éves fizetéssel rendelkező főkapitány átszervezte a rendőrséget, és kialakította annak jól strukturált hivatali rendszerét (pl. ekkor alakult meg az idegenrendészeti hivatal is). A kezdetben mintegy 150 fős – részben lovassági – állomány élén hatfős vezető testület állt. Azonosító jelvényekkel is ellátták a szolgálatot teljesítőket: szolgálati érmüket – amelyen a porosz sas és a „Berlini Rendőrség” felirat állt – magukkal kellett hordaniuk, és intézkedés esetén fel kellett mutatniuk. A berlini rendőrség 1848-tól működött hivatásosokból álló testületként. Létszáma a kezdeti időkhöz képest ekkorra megnőtt, és munkáját egy helyi hivatalnokokból és mesteremberekből álló polgárőrségszerű szervezet is segítette. A mai berlini rendőrség tulajdonképpen elődje 1848 júliusára állt fel, élén akkor már ezredesi rangú vezető állt. Működésük alapelve a mai rendvédelmi szervek és a rendvédelmi igazgatásban dolgozók számára is minta lehet; elképzelésük szerint a „rendet a jóság eszközeivel kell fenntartani”, ha ez eredménytelen, akkor következhet a rendőri intézkedés.

A konferencia második előadója, *Barna Attila* a politikai bűncselekmények üldözéséről beszélt. A politikai indíttatású deliktumok több formája ismert a hazai jogtörténetben (lázas, zendülés, izgatás), ami közös bennük, az a védett tárgy: a haza rendje, a fennálló jogrend, az országgyűlés határozatai. Az előadó alapos forrásismeretét bizonyítja, hogy több vármegyét érintő (Somogy, Bihar), szemléletes példákat hozott a politikai bűncselekmények elkövetésére. A dualizmus korában a jogalkotó dolgát nem könnyítették meg a nemzetiségi mozgalmakhoz kapcsolódó, de politikainak minősülő megmozdulások sem, ezért a kidolgozásra kerülő Büntető törvénykönyvben különös jelentőséget tulajdonítottak a vonatkozó tényállások pontos kidolgozásának. Ám a probléma az első világháború után is változatlanul fennmaradt, mivel a szociális bizonytalanság kedvezett a szélsőséges mozgalmak terjedésének.

Csóka Ferenc a csendőrség történetének levéltári forrásait ismertette kimerítő részletességgel. A téma iránt érdeklődők öröme a Magyar Országos Levéltárban viszonylag gazdag anyag áll a kutatók rendelkezésére, ennek feldolgozásában pedig nagy segítséget jelenthet az előadó összefoglalója.

Mezey Barna a kihágások természetéről tartott mind a jogászok, mind a történészek számára élvezetes előadást. Megállapítása szerint 1848 előtt még nem vált szét a hazai jogban a végrehajtás és az igazgatás, valamint a rendészet és a rendőrbíráskodás, így csak a Btk.-kodifikáció hatására kezdték külön kezelni a „könnyebb súlyú” kihágásokat. Kezdetben büntetőjogi megközelítéssel próbálták feldolgozni ezt a több jogterület határán álló magatartáscsoportot (így az 1843-as javaslatnak is volt egy „Toldalék a kihágásokról” címet viselő csatolmánya). Hamarosan egyértelművé vált azonban, hogy a kriminális jellegű kihágások szabályozását törvényi vagy kormányközi döntéssel lehet megoldani, míg a csekélyebb „rendtelenségeket” helyhatósági szabályozás keretében is lehet kezelni. Előrelépést jelentett a bírói függetlenségről szóló törvény, mivel lehetővé tette a végrehajtás és az igazságszolgáltatás elválasztását. A kihágások esetében a végrehajtást a helyi szerveknél hagyták, a Kbt. pedig a rendőrbírók eljárását is legitímálta: 1880-tól a kihágások kétharmadát rendőri hatáskörben bírálták el, mivel ezzel egy időben a rendőrség feladat- és hatásköre is többrétűvé vált. A rendőrség – igazgatási funkciói mellett – biztonsági szerepet is betöltött, amikor politikai és közrendvédelmi tevékenységet folytatott. A közrendvédelmi tevékenységen belül pedig nemcsak a klasszikus nyomozótevékenység ellátása volt a feladata, hanem bíráskodási joggal is felruházták, megteremtve ezzel a majdani szabálysértési jog alapjait. A „bagatell büntetőjog” története valójában tehát a hatalmi ágak elválaszthatatlanságának bizonyítéka is, hiszen a kihágások természete ezen a ponton megakadályozta a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom következetes szétválasztását.

Iffy Kocsis Tibor a Csemegi-kódexnek a csendőrségre gyakorolt hatását mutatta be. A Csemegi Károly tevékenységét is részletesen bemutató előadó megállapítása szerint a kódex átstrukturálta a végrehajtási eljárást azzal, hogy a csendőrséget az ún. előkészítő szakaszba illesztette be. Végkonklúziója szerint a Csemegi-kódex végrehajtásának egyik legbiztosabb oszlopa volt a rendvédelem, köztük a Magyar Királyi Csendőrség, ugyanakkor a Csendőrség működésének egyik fő segítője lett a büntetőjogot konzekvensen szabályozó kódex.

A délelőtti ülészakot *Völgyesi Levente* előadása zárta, aki az újkori városi rendvédelmi igazgatás jellegzetességeit mutatta be. Az előadó szerint a városok autonómiájához bizonyos mértékben önálló rendvédelmi-rendfenntartási jogkör is tartozott, amely a csendőrséget létrehozó 1881:3. tc. hatására némileg módosult. A városon belüli rendfenntartás, mint szakigazgatási feladat továbbra is az önkormányzatok alapvető feladatai között maradt, így szabadon rendelkezhetek pl. a fegyverviselés, a kóborlás szabályairól. Korábban viszont a városi rendészeket – ahol és amíg voltak – a városkapitány irányította, a város területét pedig ún. tizedekre osztották fel, amelyek élén egy-egy tizedes állt. Általános gyakorlat volt, hogy a városban tartózkodó, de illetőségük szerint nem ott „honos” személyeknek három napot meghaladó városi tartózkodás esetén be kellett magukat jelenteni a hatóságnál. Az előadó alapos forrásismeretéről tanúskodott előadásának az a része, amelyben Szombathely város jogszokásait, joggyakorlatát tárta a hallgatóság elé (pl. este kilenc órától nem szolgálták ki a vendégeket a kocsmákban, aki pedig mégis borra vágyott, csak lámpással indulhatott útnak – tanúsítva ezzel, hogy nem jár „tilosban”), kézzelfoghatóvá téve ezzel egy újkori kisváros problémáit.

A konferencia délutáni szekcióiban is jól felkészült előadók várták a hallgatóságot. *Szakály Sándor* a közbiztonsági őrtestület felsővezetését mutatta be az 1919–1945 közötti időszakban. Állítása szerint a felsővezetés 125 fős csoportot jelentett az állományon belül. Családi háttérük a rendelkezésünkre álló adatok alapján vegyesnek mondható, de többségük az alsó-középosztályból került ki. Felekezeti megoszlásuk az országos arányokat tükrözte, és nagy részük rendelkezett érettségivel. A felsővezetőként szolgálókra jellemző volt, hogy legalább két nyelven beszéltek, és igyekeztek magukat továbbképezni, többen is jogi végzettséget szereztek. A viszonylag jól képzett vezetőréteg azonban a második világháború után politikai és személyes okokból nem őrizte meg beosztását, és a háború utáni Magyarország rendvédelmi szervei sem tartották igényt a szolgálatukra.

Forró János szintén a közbiztonsági őrtestület munkáját mutatta be előadásában, ezúttal annak közrendvédelmi szolgálati feladatait részletezve. Az előadó álláspontja szerint a csendőr kettős – rendvédelmi és katonai jellegű – tevékenységet látott el, így a mindenkori szolgálati szabályzatok mellett katonai sza-

bályzatok is befolyásolták a működésüket. Jelenlétük nagyban hozzájárult az adott település közrendjének és az ott lakók „rendézetének” erősítéséhez. A bűnmegelőzési feladatokon túl tehát ellenőrzési feladatuk is volt, ami a járőrszolgálatban vált a leginkább érzékelhetővé a lakosság számára. A járőrszolgálatot különböző létszámú egységekben teljesítették, illetve a nyomozati cselekmények foganatosításában is közreműködtek. Egy csendőr átlagosan 14 négyzetkilométeres terület rendje fölött őrködött, és munkáját igyekezett a helyi hatóságokkal együttműködve ellátni.

Boda József az olasz csendőrség, azaz a carabinieri testület munkáját és kialakulását ismertette az érdeklődőkkel. A Védelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium alá tartozó olasz rendfenntartó szervezetet II. Viktor Emánuel alapította, és máig rendkívül nagy társadalmi megbecsülésnek örvend. Tagjai 1855-től külföldi missziókban is részt vesznek, etikai kódexük 1879-ből származik. Jelenlegi tevékenységük nagy részét a maffiaellenes feladatok és a közrendvédelmi szolgálat képezi. Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy 2004-ben az olasz Vicenza lett az akkor létrehozott Európai Csendőri Erő (EUROGENDFER) központja.

Csapó Csaba előadásában a kormánybiztosi (vagy királybiztosi) rendszer, mint rendvédelmi intézmény kudarcait elemezte. Bevezetőjében leszögezte, hogy a királybiztos, azaz a királyi felhatalmazás alapján helyi szinten, kirendelve eljáró tisztviselő régóta ismert a magyar jogtörténetben. Feladata, a felhatalmazástól

függően, a közigazgatás irányításától a fegyveres erők vezetéséig terjedhetett. 1849-től megnevezésük kormánybiztosra változott, ám jogi helyzetük ellentmondássá vált. Kossuth a kormánybiztos, ha az teljhatalommal rendelkezett, még a törvények fölé emelte, míg 1867-től egyre ritkábban találkozunk a fogalommal. A közrendvédelem területén azonban nem szabad megfeledkeznünk Ráday Gedeon kormánybiztoságáról, aki a 19. század második felében végezte el a betyárvilág rendszabályozását.

Varró István Tamás a Magyar Királyi Csendőrség és a Magyar Királyi Pénzügyőrség 1919–1941 közötti együttműködését mutatta be. *Suba János* előadásának egy része is ezt az időintervallumot idézte fel, s a magyar karhatalmi szervezet első világháború utáni tevékenységét ismertette a hallgatósággal. Szervesen kötődött ezekhez az előadásokhoz *Lóránt Csaba* és *id. Kocsis Tibor* előadása, akik – korhű egyenruhákba öltöztetett bábukon is szemléltetve – a csendőrségi egyenruhák, illetve rendfokozatok rejtjelmeibe vezették be a közönséget.

A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság egész napos konferenciáján elhangzott előadások mindegyike gondolatébresztő, vitára ösztönző összefoglalónak bizonyult. Remélhetőleg a jövőben is lesz lehetőség hasonlóan színvonalas, a rendvédelemmel foglalkozók érdeklődésére számot tartó rendezvény megtartására.

Kiss Bernadett

HÍREK

- **2009. január 21-én** a Szent István Egyetem Szenátusa ünnepi ülését tartott abból az alkalomból, hogy az egyetem könyvtára és levéltára felvette egykori igazgatójának, a 2008-ban elhunyt kiváló történésznek, Kosáry Domokosnak a nevét.
- **2009. február 3-án**, a Politikatörténeti Intézet tanácstermében Hermann Róbert *Szemere Bertalan, a republikánus miniszterelnök* címmel tartott előadást.
- **2009. február 4-én**, a Pécsi Tudományegyetemen bemutatták a PE Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tanszékének új kiadványát, Gernot Kocher *Szimbólumok és jelek a jogban* című könyvének magyar fordítását. Az alkalomból Kocher professzor ünnepi előadást tartott *Bilder vom Recht im Alltag* címmel. (A bemutatóról hosszabb ismertető olvasható e számunk 72–73. oldalán.)
- **2009. február 4-én**, a budapesti Alexandra Irodalmi Kávéházban a Sipos Péter, Jeszenszky Géza és Hörváth Jenő részvételével tartott beszélgetés keretében mutatták be Joó András *Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944* című könyvét, amely a Napvilág kiadó gondozásában jelent meg.
- **2009. február 10-én**, a Debreceni Egyetem (DE) Történelmi Intézetének Könyvtárában, a DE Ókortörténeti Tanszéke, a DAB Epigraphikai Munkabizottsága és a DE BTK Történelmi Doktori Programja rendezésében, *Törvények* címmel került sor a IX. Epigraphikai Kerekasztalra, amelynek keretében bemutatták Platón *Törvények* c. művének új magyar kiadását, valamint a Németh György szerkesztette *Kalendae. Studia Sollemnia in Memoriam Johannis Sarkady* (Hungarian Polis Studies 16.) című kötetet. Előadást tartott Németh György (A törvények szigete), Kovács Péter (A pomerium régészete), Nemes Zoltán (Törvények és törvényalkalmazás az attikai önkormányzatokban), Simon Attila (A törvény fogalma Cicero *De legibus*ában), Szabó Béla („A jog népe egyben nem a törvény népe” – Ius et lex), Szabó Ádám (Papi jogállás a principatus korában), Szabó Edit (Elvesztett törvények nyomában), Mráv Zsolt (M. Antonius Victorinus Aquincumban és Budaörsön), Bradács Gábor (A

római jog alkalmazása az investitúraháború vitairalmában) és Forisek Péter (Polybios és a disciplina militaris).

• **2009. február 18-án**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácstermében rendezte meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság *A Magyar Királyság közrendvédelme 1867–1945* című szimpoziumot. Mezey Barna megnyitója után prof Martin Siegert (Közrendvédelem Brandenburgban az első világháború előtt), Csapó Csaba (A kormánybiztosi rendszer kudarca a magyar rendvédelemben), Parádi József (Megsemmisült magyar rendvédelmi emlékhelyek), Barna Attila (Politikai cselekmények üldözésének történet-jogi keretei Magyarországon), Csóka Ferenc (A polgári magyar állam első központosított közbiztonsági örtestülete a Minisztertanács irataiban), Mezey Barna (Bűncselekmény vagy kihágás? A „bagatell büntetőjog” az igazságszolgáltatás és a rendészet határán), ifj. Kocsis Tibor (A Csemegikódex és a csendőrség), Völgyesi Levente (Az önkormányzati rendőrség kezdetei Magyarországon), Szakály Sándor (A polgári magyar állam központosított közbiztonsági örtestületének első vezetése), Kálmán Zsolt (Somogy vármegye bűnüldözési tapasztalatai a kiegyezéstől a második világháborúig), Forró János (A polgári magyar állam első központosított közbiztonsági örtestületének közrendvédelmi szolgálata), Boda József (Carabinieri testület a XIX–XX. század fordulóján), Varró István Tamás (A Magyar Királyi Csendőrség és a Magyar Királyi Pénzügyőrség együttműködése 1919–1941), Hegedűs Ernő (Honvédelmi és rendvédelmi testületek közös tevékenysége a diverzánsok elleni harcokban Magyarországon 1944 őszén), Suba János (Karhatalom 1918–1920), Lóránt Csaba (A polgári magyar állam első központosított közbiztonsági örtestületének egyenruhái), id. Kocsis Tibor (A polgári magyar állam központosított közbiztonsági örtestületének rendfokozati rendszere) tartott előadást. (Az eseményről beszámoló olvasható e számunk 80–82. oldalán.)

• **2009. február 20-án**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében került sor a Magyarországi és Határon Túli Római Jogászok V. Országos Találkozójára. Király Miklós dékán megnyitója után Bessenýő András (Romanisztika és civilisztika), Nadja El-Beheiri (A római köztársaság alappillérei Theodor Mommsen elméletében), Pókecz Kovács Attila (Condictio ex paenitentia), Nótári Tamás (Az ideális államférfi képe a Pro Sestióban), Jusztinger János (A vételár megállapításának és szolgáltatásának jogkövetkezményei), Siklósi Iván (Custodia-felelősség és damnum iniuria datum a klasszikus római jogban), Sándor István (Észrevételek a fele-

lősségi alakzatokról a társasági jogban), Erdődy János (A döntéshozatal pillérei: rerum natura a római jogban – jogi tények a modern jogban), Boóc Ádám (Észrevételek az *arbiterről*), Szűcs Magdolna (A jövőbeli örökség mint a kötelelem tárgya a klasszikus és a posztklasszikus római jog szerint), Sály Pál (A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében), Kelemen Miklós (Anasztasziosz császár kormányzati reformjai), Szabó Béla (Magyar jogi közmondások *ius commune*-eredettel), Péter Orsolya (Infirmitas sexus és az ügyvédi mesterség a XIX. század Olaszországában – Lídia Poet hírhedt esete), Benke József (Újgörög pandektisztika?), Újvári Emese (A regressz-igények konkurenciája a kezesség és a dologi biztosítékok találkozásánál a római jogban és a BGB-ben), Szalma József (A polgári jogi és a büntetőjogi felelősség differenciálódása a XIX. és XX. századi doktrína és polgári jogi kódexek fényében) címmel tartott előadást.

• **2009. február 24-én**, az MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus Termében tartotta meg Kovács István *József Pilsudski szerepe a lengyel állam újjáteremtésében* című előadását. A vita felkért hozzászólója Kiss Gy. Csaba volt.

• **2009. február 27-én**, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Dísztermében tartották meg Hermann Róbert *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei* című akadémiai doktori értekezésének nyilvános vitáját. A disszertáció opponensei: Gergely András, az MTA doktora, Zachar József, a történelemtudomány doktora és Csorba László, a történelemtudomány kandidátusa.

• **2009. március 5-én**, MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus Termében kerül sor Sárközi Mátyás író, kritikus *Angol utazók Magyarországról (17–20. század)* című előadására.

• **2009. március 6-án**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében rendezték meg a kar szokásos könyvbemutatóját. Hack Péter *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége* című könyvét Fleck Zoltán, Boros Zsuzsanna–Szabó Daniél: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)* című könyvét Schlett István, Menyhárd Attila–Bárdos Péter: *Kereskedelmi jog* c. tanulmányát Kisfaludi András, Steiger Judit: *Jog és közgazdaságtan határán* c. könyvét Katona Tamás, Fleck Zoltán: *Bíróságok mérlegen* c. kétkötetű művét Baka András, Vékás Lajos: *Szakértői javaslat az új polgári törvénykönyv tervezetéhez* című könyvét Kecskés László, Holé Katalin: *Europol és jogállam – biztonságunk ára* c. könyvét Erdei Árpád mutatta be.

• **2009. március 17-én**, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Kari Tanácstermében tartották meg Hajdu Tibor *Változó korok, változó vélemények a Magyar Tanácsköztársaságról* című előadását.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Judit, PhD, egyetemi docens, Debreceni Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék; **Cserba Andrea**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Ferge Dávid Martin**, egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Föglein Gizella**, CSc. habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Frey Dóra**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Horváth Edit**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Günther Jerouschek**, Dr. iur. Dr. phil. Dr. iur. h.c., M.A., egyetemi tanár, Friedrich-Schiller-Universität, Jéna; **Kiss Bernadett**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Koi Gyula**, tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, Alkotmányjogi és Közigazgatási Jogi Osztály; **Nacsa Mónika**, egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Nótári Tamás**, PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Rigó Kinga**, főigazgató-helyettes, Oktatási Hivatal Felsőoktatási Regisztrációs Központ; **Srdan Šarkić**, PhD, tanszékvezető egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **P. Szabó Béla**, PhD, habil. tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék; **Szabó István**, PhD, habil. tanszékvezető egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék; **Dr. Tamás Edit**, történész, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak; **Tánczos-Szabó Ágota**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

E számunk megjelenését

a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jegtörténeti-Jogelméleti Intézete támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jegtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

– a szöveget World programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;

– a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;

– az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;

– az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;

– az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;

– a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;

– az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;

– a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

FÖGLEIN, Gizella: Nationalitäten- und Minderheitenfrage als Außenpolitik innerhalb der Landesgrenzen (Datenlieferung an die UNO und Parteibeschluss über die Nationalitäten in Ungarn – 1958)	1
JEROUSCHEK, Günter: „Wer Menschenblut vergießt, des Blut soll auch durch Menschen vergossen werden“. Überlegungen zu peinlicher Strafe, Fehde und Busse im mosaischen Recht	14
NÓTÁRI, Tamás: Beiträge zur Datierung und Lokalisierung des Lex Baiuvariorum	19
ŠARKIĆ, Srđan: Geschichte der Rechtshistorie von Serbien und Jugoslawien vom 19. Jh. bis zu unseren Tagen	27
P. SZABÓ, Béla: Randbemerkungen zu den Lehrjahren von Kristóf Lackner in Padua	33

WERKSTATT

FREY, Dóra: Frühe Abkommen über die Doppelbesteuerung (Praxis der Österreich-Ungarischen Monarchie, Deutschlands und der Schweiz)	44
KISS, Bernadett: Wanderer im England des 20. Jahrhunderts	53
RIGÓ, Kinga: Abriss des im Arthashastra enthaltenen Erbrechts	56
TÁNCZOS-SZABÓ, Ágota: Unparteiische Rechtsprechung oder politische Vergeltung? (Daten zur Geschichte des Rechts der Volksgerichte und ihrer Urteilspraxis)	63

ÜBER BÜCHER

Ein neues Buch aus der Geschichte des Jurastudiums in Debrecen im 20. Jh. – BALOGH, Judit	68
Recht ohne Grenzen – HORVÁTH, Edit	71

RUNDSCHAU

Buchbegrüßung an der Juristischen Fakultät zu Pécs – FERGE, Dávid	72
Gerichtshöfe, Rechtsverhältnis des Richters, das Schwurgericht – Die Diskussion der PhD-Abhandlung von Tamás, Antal – SZABÓ, István	73
700 Jahre Notariat in Ungarn. Jubiläumskonferenz – FREY, Dóra	74
Gedenksitzung zum 80. Jahrestag der Einbringung des Gesetzesentwurfs über das Privatrechtliche Gesetzbuch – NACSA, Mónika	77
Das Rákóczi Museum des Ungarischen Nationalmuseums gedenkt dem 300. Jubiläum des Pataker Landtages – TAMÁS, Edit	79
Schutz der öffentlichen Ordnung im Königreich Ungarn 1867–1945 (Konferenz über die Geschichte des Polizeirechts. Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften der ELTE) – KISS, B.	80

NACHRICHTEN

Die Autoren dieser Nummer	84
---------------------------------	----

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische
Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Auf der Titelseite:

Kristóf Lackner

(19. November 1571, Sopron – 29. Dezember 1631, Sopron): Humanist, Rechtswissenschaftler, Stadtpolitiker, Schriftsteller,
Goldschmiedmeister. Interner Rat der Stadt Sopron (von 1599), Bürgermeister der Stadt Sopron (von 1613), Gründer der
Gelehrtengesellschaft zu Sopron (1604).

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László (e-mail: elesztos@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte
der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

PÉCSI JOGÁSZPROFESSZOROK EMLÉKEZETE (1923–2008) Antológia

Szerkesztette: Kajtár István

A pécsi Állam- és Jogtudományi Kar a hazai jogászképzés egyik fellegvára 1923 óta – ekkor kezdte meg tevékenységét a Pozsonyból az I. világháború után Pécsre költöztetett M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem kebelén belül. Kiemelkedő, jurátus nemzedékek jogi ismereteinek kialakításában, a Kar pedagógiai-tudományos szellemiségének formálásában mértékadó hajdani, már elhunyt professzorairól a mai fakultás ifjú oktatói készítették portrétanulmányokat. A jogáganként bemutatott életművek jelentősen gazdagították a magyar és európai jogtudományt. A reprezentatív, a Kar valamennyi tanszékére kiterjedően összesen 26 személy (Abay [Neubauer] Gyula, Benedek Ferenc, Bihari Ottó, Bozóky Géza, Csekey István, Csizmadia Andor, Esztergár Lajos, Faluhelyi Ferenc, Farkas József, Halasy-Nagy József, Holub József, Irk Albert, Kauszer Lipót, Kérészy Zoltán, Krisztics Sándor, Losonczy István, Molnár Kálmán, Óriás Nándor, Pap Tibor, Pázmány Zoltán, Román László, Rudolf Loránt, Szamel Lajos, Szojtáczky Mihály, Vargha László, Vasváry Ferenc) életét és munkásságát bemutató antológia az egyetemalapítás 85. évfordulóján főhajtás a Kar régi professzori gárdája előtt.

ISBN 978 963 87856 2 6 – Pécs, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2008, 324 p.

Béli Gábor:

A NEMESK NÉGY BÍRÓJA. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351 Doktori értekezések a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1.

Béli Gábor tanulmánya a nemesi vármegye és a szolgabírói hivatal kialakulását és kezdeteit dolgozza fel. Az eddigi tudományos álláspontok ismertetése után bemutatja a 13. századi magyar társadalom átalakulási folyamatait, a nemesség rétegződését, a servientes regis megjelenését és jogállását, az 1267. évi dekrétumot, a nemes bírótársak feltűnését a vidéki bíraskodásban, a nemesek négy bírója feladatainak korai jogi szabályozását, a szolgabírók eredetét és szerepét, a négy szolgabíróval eljáró bíróságok működését az Árpád-kor végén és a 14. század első felében, a megyei törvényszék szervezetét, működési rendjét, hatáskörét, a bírói közgyűlések tevékenységét, a szolgabírók törvényszéken kívüli működését. A szerző többek között cáfolja a történet-tudomány és a jogtörténet egyik, eddig szinte általánosan elfogadott tételét, miszerint az 1232. évi kehidai oklevél az autonóm nemesi vármegye, a rendiség első dokumentuma lenne, s forrásokkal dokumentálva kimutatja, hogy bizonyosan legkorábban csak 1268-ban jelentek meg, s szervezeten csak a 13. század végétől működtek a szolgabírák. A könyv forrás- és szakirodalom-jegyzékkel, tárgy- és névmutatóval zárul.

ISBN 978 963 72 9660 4 – Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2009, 208 p.

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor:

MAJD' HALÁLRA ÍTÉLVE Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez

„Több szempontból is figyelemre méltó kötetet tart kezében az Olvasó. Egyrészt azért, mert [...] olyan nagy volumenű, dokumentumok sokaságát feltáró művet, mely egy komoly elemző, bevezető tanulmányt is magába foglal, most először olvashatunk a hercegprímás életének e meghatározó szakaszáról. [...] Mindszenty története paradigmatorténét. Itt nem kizárólag egy személy egyedi történetéről, vagy az általa elszenvedett igazságtalanságról van szó, hanem egy Isten- és ember-ellenes hatalmi rendszer minden közösséget fenyegető és megtörni akaró működési mechanizmusáról. Ez a kötet egy olyan rendszer működését mutatja be, mely minden vele szemben álló lehetséges alternatívát el akar pusztítani, félre akar tolni a maga útjából. Ez a jellemvonás hozzátartozik a totalitárius rendszerek természetrajzához.” (Bölcskei Gusztáv református püspök ajánlásából). A kötet összeállító, Somorjai Ádám bencés szerzetes és Zinner Tibor történész Mindszenty József életútjának, üldöztetésének, perének alapos feldolgozása (Az ismeretlen hercegprímás. Adalékok és összefüggések

1944–1990) után időrendben 379, köztük számos, hazai és amerikai levéltárakban újonnan feltárt, vagy magyar nyelven először itt megjelenő dokumentumot (levelek, jegyzőkönyvek, állami és pártiratok, követségi jelentések, periratok stb.) tettek közzé. 62 dokumentum a könyvhöz mellékelte CD-ROM-on is hozzáférhető. A kötetet életrajzi adattár, névmutató, valamint részletes forrás- és irodalomjegyzék egészíti ki.

ISBN 978 963 97224 84 – Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 1389 p.

Antal Tamás:

A TANÁCSRENDSZER ADATAI CSONGRÁD MEGYÉBEN ÉS SZEGEDEN Tanulmányok Csongrád megye történetéből 36.

A szerző, a Szegedi Tudományegyetem Európai Jogtörténeti Tanszékének oktatója a „létező szocializmus” közigazgatás-történetéből választotta témáját. A monográfia és az ahhoz szervesen illeszkedő – függelékként elhelyezett – terjedelmes forráspublikáció elsődlegesen alkotmány- és jogtörténeti jellegű, de helytörténeszek és levéltárosok is haszonnal forgathatják. A mű monografikus része bemutatja a szovjet mintájú tanácsok eredetét, amelyből megismerhetővé válnak a Kelet-Közép-Európában megvalósult közigazgatási megoldások és azok feltűnő hasonlóságai a II. világháborút követően. A magyar tanács törvények (1950: I. tv., 1954: X. tv., 1971: I. tv.) megalkotását feltáró fejezet nem csupán az országgyűlési nyomtatványokból, hanem a Magyar Országos Levéltár archívumában található pártiratokból és minisztertanácsi jegyzőkönyvekből is táplálkozik. A könyv jelentősebb részét a szegedi tanácsok szervezeti és működési jellemzőinek feltárása alkotja. A szerző figyelme arra is kiterjedt, hogy a korszak megítélése napjainkban igen ellentmondásos, ezért az elmélet és a tények

oldaláról egyaránt törekedett megvilágítani a tanácsrendszer valódi arculatát.

Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2007, 221 p.